

**EKOLOJİK
DÖNÜŞÜM
İÇİN
KÜLTÜR
VE SANAT**

ŞUBAT 2021

**EKOLOJİK DÖNÜŞÜM İÇİN
KÜLTÜR VE SANAT
ŞUBAT 2021**

**EKOLOJİK
DÖNÜŞÜM
İÇİN
KÜLTÜR
VE SANAT**

ŞUBAT 2021

Bu rapor,
İstanbul Kùltür Sanat Vakfı'nın
kùltür politikaları çalışmaları
kapsamında Doç. Dr. Hande
Paker tarafından
hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

	SUNUŞ	09
	GİRİŞ	12
	METODOLOJİ	19
1	GEZEĞENİN SINIRLARI	23
1	1 YEŞİL BİR DÖNÜŞÜM NEDEN HÂLÂ BİR HAYAL?	23
1	2 SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: TARTIŞMALI BİR KAVRAMIN ARKA PLANI	26
1	3 SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE ÜÇ FARKLI YAKLAŞIM	44
1	4 BÜYÜMENİN TAHAKKÜMÜNÜN EKOLOJİK VE SOSYAL SONUÇLARI: İKLİM ACİL DURUMU	47
2	EKOLOJİK DÖNÜŞÜMDE KÜLTÜR-SANATIN ROLÜ	50
2	1 ALANIN EKOLOJİK AYAK İZİNİ KÜÇÜLTMEK	51
2	2 YARATICI İFADENİN GÜCÜ	54
3	KÜLTÜR-SANAT ALANINDA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR VE YENİ PRATİKLER	58
3	1 YERELLİK	59
3	2 DÖNÜŞÜM İÇİN BİRLİKTE ÖĞRENME: AĞLAR VE ETKİLEŞİMLER	61
3	3 İNSAN-DOĞA İLİŞKİLERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK	64
3	4 KESİŞİMSELLİK	66
4	YAKIN BAKIŞ: HOLLANDA VE İNGİLTERE'DEN ÖRNEKLER	71
4	1 YEREL POLİTİKA SÜREÇLERİ: AMSTERDAM BELEDİYESİ	71
4	2 ZONE2SOURCE	77
4	3 WARMING UP FESTİVALİ	79
4	4 AFRIKAANDERWIJK KOOPERATİFİ	82
4	5 JULIE'S BICYCLE	84
4	6 THE CLIMATE STORY LAB	90
5	ÖNERİLER VE SONUÇ	92

EK 1	YEŞİL ARAÇLAR: EKOLOJİK DÖNÜŞÜM İÇİN NELER YAPABİLİRSİNİZ?	97
EK 2	ÇEVRE POLİTİKASI VE EYLEM PLANI OLUŞTURMA REHBERİ	108
EK 3	ZAMAN ÇİZELGESİ	111
EK 4	GÖRÜŞME LİSTESİ VE AĞ HARİTASI	112
	SÖZLÜK	114
	SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	117
	YAZAR HAKKINDA	121

SUNUŞ

İklim müzakereleri için 2015'te yirmi birinci kez bir araya gelen Birleşmiş Milletler üye devletlerine, aralarında David Bowie, Björk ve Colin Firth'ün de bulunduğu 300'ün üzerinde sanatçı, şöyle **seslendi**:

Yaratıcı endüstriler olarak bir yandan ekonomik değer ve iş imkânı sağlarken aynı zamanda yeniliğin önünü açıyoruz; kültürel değerleri şekillendiriyor ve paylaşıyoruz, insanların hislerini ve verdiği kararları etkiliyoruz: böyleyken, olumlu ve sürdürülebilir değişimi harekete geçirmek ve pekiştirmek için olağanüstü bir potansiyele sahibiz (...) Güçlerimizi birleştirecek, olumlu değişim için verdiğiniz sözlerin sesini yaratıcı camia yükseltecek ve doğru politikaların uygulanması yolunda destek verecek.¹

2021 yılında, iklim müzakerelerinin yirmi altıncısı yaklaşırken, ekolojiyi gözetken bir dönüşümün gerçekleşmesi için yol hâlâ uzun. Yine de, yapılması gerekenler artık daha iyi biliniyor. Dünyada ve Türkiye'de çevre hareketi ve yükselen genç sesler bunları tüm açıklığıyla ortaya koyuyor. Yaşadığımız gezegenin bugününü ve geleceğini tehdit eden ekolojik krize karşı değişim yolunda güçlü bir sözü olan kültür-sanat dünyası, aynı zamanda kendi pratiklerini dönüştürme sorumluluğunu duyuyor. Bu nedenle, yaratıcı seslerin daha gür duyulacağı koşulları sağlamak ve dönüşüme yardımcı olacak araçları sunmak, kültür politikalarının en acil meselelerinden biri olarak karşımıza çıkıyor.

İKSV'nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında Hande Paker tarafından hazırlanan bu rapor, kültür-sanat alanının da ekolojik kriz üzerine düşünmesi ve çözümler üretmesi için ortak bir zemin yaratmayı amaçlıyor. Türkiye'de alanın paydaşları için kapsamlı bir ekolojik çerçevenin eksik olduğu tespitinden yola çıkan rapor, önce iklim ve çevre krizinin ele alınışına dair tarihsel süreci inceliyor, "sürdürülebilirlik" gibi anlam kaymasına uğramış kavramlara yakından bakıyor. Büyük resim içinde kültür-sanat alanını doğru şekilde konumlandırmayı ve ekolojik dönüşüm içinde tali olduğu algısını somut örneklerle dayanarak kırmayı amaçlıyor.

¹ "A Letter to Readers", *Julie's Bicycle* (2015), son erişim 8 Şubat 2021, <https://julesbicycle.com/a-letter-to-leaders/>.

En karmaşık konuları sadeleştirebilen ve onlarla bağ kurmayı kolaylaştıran yaratıcı ifade biçimleri sayesinde kültür-sanatın ekolojik krize çözüm arayışındaki yeri de giderek görünürlük kazanıyor. Etkilerini gündelik hayatta yakından gözlemlediğimiz iklim değişikliğine karşı kültür-sanat alanının sesi dünyanın her tarafında yükseliyor, çeşitleniyor ve yaratıcı girişimlerin sayısı artıyor. Diğer yandan, yaratıcı ifadenin üretim ve paylaşım süreçlerinin çevreyi nasıl etkilediği de artık kültür aktörlerinin gündeminde. Örneğin bir kültür kurumu, uluslararası bir sanatçıyı veya orkestrayı konser vermek üzere davet ettiğinde yarattığı karbon ayak izini nasıl hesaplayıp azaltabilir? Belediyeler yeni bir kültür merkezinin yapımını planlarken daha az enerji tüketimi için ne gibi çözümler üretebilir?

Başlığını Pasifik Okyanusu'nun ortasındaki devasa atık yığınının popüler bilimdeki adı Yedinci Kıta'dan alan 16. İstanbul Bienali'nin de gösterdiği gibi Türkiye'de kültür-sanat dünyası, bir süredir konu üzerine düşünüyor. Bu rapor, farklı örneklerin açtığı yoldan ilerleyerek, kültür-sanat alanına bütüncül bir bakışın neler gösterebileceğini, atılan adımların nasıl daha ileriye taşınabileceğini tartışıyor. Bu tartışmayı, Hollanda ve İngiltere'den vaka incelemeleriyle zenginleştiriyor. Ekolojik krize kültür-sanat alanından cevaplar aranırken, İKSV'nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında bugüne dek odaklandığı katılımcı yaklaşımlar, yerel kültür politikaları, kültürel çoğulculuk gibi pek çok konu yeniden gündeme geliyor. Çevre hareketinin bugün ekolojik krizi "adalet" merceğinden ele aldığı düşünüldüğünde böyle olması sürpriz değil.

Pandemi tüm dünyayı altüst ederken, kültür-sanat alanını da hayatta kalma mücadelesine zorladı. Türkiye'nin krizlere ve belirsizliklere talimli kültür-sanat aktörleri için eski alışkanlıklara dönmeye çalışmak yerine yeni bir yol açmak, zor da olsa mümkün. Gücünü dayanışmadan alan, iklim adaletini, toplumsal cinsiyet odağını ve sosyal eşitliği merkezine koyan bir kültür-sanat dünyası, merkezi ve yerel yönetimlerin de desteğiyle yeniden ayağa kalkabilir, izleyicisinden destekçilerine tüm paydaşlarını kendisiyle birlikte dönüştürebilir, çevre hareketiyle bağlarını sağlamlaştırıp buradaki köklü geleneğe güç katabilir.

Olağanüstü zamanlardan geçerken hazırlanan bu raporun, hepimizi ilgilendiren ekolojik kriz karşısında yan yana gelmek ve harekete geçmek için yaratıcı ifadeden beslenen bir zemin oluşturması dileğiyle...

ÖZLEM ECE

İKSV KÜLTÜR POLİTİKALARI
ÇALIŞMALARI DİREKTÖRÜ

GİRİŞ

Bugün artık iki gerçeği çok net bir şekilde görmek gerekiyor: Ekolojik kriz gezegenimizi tehdit eden acil bir durum ve krizi aşmak ancak temelden bir dönüşümle mümkün olacak. O halde, bu dönüşüm için sosyal, ekonomik, politik ve kültürel pratiklerin nasıl değişmesi gerekecek?

Bu rapor, bir yandan Türkiye’de kültür-sanat dünyasının dikkatini ekolojik krize çekmeyi ve krizin toplumsal ve siyasal sebeplerini tartışan çerçeveleri sunmayı amaçlarken, diğer yandan sürdürülebilir bir gezegen için kültür-sanatın dönüştürücü rolü üzerine düşünüyor.

Sürdürülebilir bir gezegen deyince akla ilk gelen kavramlardan biri kuşkusuz uzun zamandır yaygın biçimde dolaşımda olan sürdürülebilir kalkınma kavramı. Bu kavram, ekolojik krizin baş sebeplerinden biri olan ekoloji ve ekonomi arasındaki çatışmalı ilişkiye atıfta bulunurken, modern toplumların yarattığı ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sistemlerin, kısaca insan yapımı “modernite”nin doğa üzerinde yarattığı etkiyi inceleyen farklı yaklaşımlar ile şekillenmekte.

Bu farklı yaklaşımların merkezinde sürdürülebilirlik var, ancak ilerleyen sayfalarda görüleceği gibi sürdürülebilirlik aşırı kullanımdan yıpranmış ve tartışmalı bir kavram. Ekolojik krize en iyi çözümün ne olabileceği sorusunun cevabı raporda, sınırsız büyüme, teknoloji, devletin rolü gibi farklı kırılma noktaları izlenerek tartışılıyor. Örneğin, sınırsız ekonomik büyüme ve ekosistemlerin dengesinin korunması aynı anda mümkün müdür? Devlet ekolojik dönüşümde nasıl bir rol oynar? Teknoloji salt olumlu bir etken midir?

Rapor, bugüne dek yapılan çevre politikalarının sürdürülebilirliği tesis etmekte neden yetersiz olduğu sorusundan yola çıkarak bu kavramın farklı tezahürlerini eleştirel bir bakış açısıyla sorguluyor. Kültür-sanat aktörleri için ekolojik sorunlar ile ilgili sosyal bilimlerin birikimini ve çevre hareketinin tecrübelerini, gezegenin limitleri ve iklim adaleti süzgecinden geçirerek ortaya koyuyor.

Ekolojik kriz sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla bütüncül bir biçimde ele alındığında gereken dönüşüm kapsamlı bir eksen değişimidir. Bu rapor, ekolojik krizin çözümünde kültür-sanat aktörlerinin iki önemli rol oynadığını gösteriyor. İlk olarak, kültür-sanat kurumları ve sanatçılar kendi ekolojik ayak izini azaltmak için çeşitli tedbirler alıyor. Raporun saha araştırması kapsamında Hollanda ve İngiltere'den incelenen örnekler politika yapıcılarının da özellikle yerel düzeyde süreci desteklediğini gösteriyor. Bütüncül bir dönüşümün gerçekleşebilmesi için ikinci önemli rol, kültür-sanat aktörlerinin yaratıcı kapasiteleri ve iletişim gücüyle şekilleniyor.

Pek çok kültür-sanat aktörü sanatın hikâye anlatıcılığını, yeni tahayyüller yaratma gücünü ve kültürel dönüşümü başlatacak diyalogları kurma kapasitesini vurgulamakta. Buna bağlı olarak yeni anlamlar yaratma, benimsenmiş olanın ötesinde yeni değerleri keşfetme, ekolojik krizi insanlarda yankı uyandıracak yollarla anlatma ve insan ile doğa arasındaki bağı tamir etme açısından yapılan pek çok şey var. Raporda bunlar farklı örneklerle anlatılıyor.

Ekolojik krizin en kapsamlı tezahürü olan iklim değişikliğinin yaygın ve yıkıcı etkisi tüm bilimsel verilerde çarpıcı bir biçimde gözüküyor. Ancak bunun ötesinde artık gündelik hayatımızı çeşitli biçimlerde ve keskin bir şekilde etkiliyor. Aynı zamanda, iklim değişikliği ile ilgili gerçekten çözüm üreten eyleme geçilmesi günümüzün en ciddi toplumsal ve siyasal taleplerinden biri. Öyle ki, bu talep artık gençleri ve çocukları harekete geçirmiş durumda. Başlattığı okul greviyle dünyada gençlerin ve çocukların iklim hareketine ilham veren, aylar içinde tüm dünyada bir milyondan fazla öğrencinin iklim krizine karşı eylemsizliği protesto etmek için okul grevine katılmasına öncülük eden ve **Fridays For Future** (Gelecek için Cumalar) hareketinin sembol ismi haline gelen Greta Thunberg şöyle diyor:

“Aslında hepimizin yapmaya çalıştığı şey kamuoyunun farkındalığını artırmak, kamuoyu yaratmak. Özgür dünyada kamuoyunun belirleyici olması, şu anda en büyük umut kaynaklarından biri. Yeteri kadar insan farkına varırsa ve yeteri kadar insan iktidarlara ve seçilmiş politikacılara yeterince baskı yaparsa, o zaman (iklim krizi hakkında) bir şeyler yapmaları gerekecek. Şimdi farkındalığı artırmamız, kamuoyunu güçlendirmemiz ve baskıyı artırmamız gerekiyor. O yüzden farkındalığı artırmayı, bilgiyi yaymayı ve duyguları aktarmayı amaçlayan (...) karşılaşmalar çok önemli çünkü elimizdeki en etkin araç bu.”²

² Wildscreen Festival. “David and Greta in Conversation: The Planetary Crisis | Wildscreen Festival 2020”, 21 Ekim 2020, <https://youtu.be/fRFY4ss2W2A>.

Peki bulunduğumuz yerden baktığımızda Türkiye’de kamuoyu iklim krizi hakkında ne düşünüyor? İklim Haber ve KONDA Araştırma’nın yayımladığı **son rapora** göre, Türkiye’de yaşayanların %69,3’ü iklimi değişikliği konusunda endişeli ya da çok endişeli olduğunu belirtiyor. Katılımcıların %71,4’ü ise iklim değişikliğinin insan faaliyetleri sonucu olduğunu söylüyor. Üstelik hayatı alt üst eden koronavirüs pandemi krizinin tam ortasında bile, araştırmaya katılanların %51,5’i “Evet, iklim krizi virüsten daha büyük bir krizdir” diyor. Ekolojik bir dönüşüm talebinin işaretleri ise pandemi sonrası yapılması gerekenler sorusuna verilen cevaplarda bulunabilir. Yatırım yapılması gereken sektörler arasında yenilenebilir enerji ve tarıma işaret edilirken, inşaat ve kömür, gaz gibi yakıtlara yatırım yapılmasının iyi bir fikir olduğunu düşünenlerin oranı çok düşük (%8,7 ve %13). İklim değişikliğine karşı Türkiye’nin yapması gerekenler arasında ise yeşil alanları korumak, termik santralleri kapatmak, binalarda enerji verimliliğini artırmak, ulaşımdan kaynaklı karbondioksiti azaltmak ve uluslararası anlaşmalara uymak sayılmış.³

3 Barış Doğru vd., *Türkiye’de İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Algısı*. İklim Haber ve KONDA Araştırma (2020), son erişim 7 Şubat 2021, <https://www.iklimhaber.org/wp-content/uploads/2020/11/konda-arastirma-rapor-2020s.pdf>

Rapor bu konulara dikkat çekerek, ekolojik krizin görünürlüğünü öncelikle kültür-sanat aktörleri arasında ama aynı zamanda daha geniş kamuoyunda tartışmak ve değişim başlatmak için hazırlanırken, pandemi krizi patlak verdi. Sürdürülebilirliğin önemi, süregiden şekliyle hayatımız aniden sürdürülemez hale geldiğinde çarpıcı bir biçimde ortaya çıktı. Pandemi kırılگانlıklarımızı iyice açığa çıkardı: büyüme fetişizmi⁴ ile yıllardır uygulanan neoliberal politikalar sonucunda zayıflayan sosyal hizmetler ve pek çok insanı krize karşı savunmasız bırakan eşitsizlikler, özellikle sağlık hizmetleri, gıda gibi temel ihtiyaçları karşılayan sektörlerin yaşadığı güçlükler, yaşamsal işleri yapan ama destek görmeyen sağlık çalışanları ve çiftçiler gibi çalışanların görünmezliği.⁵ Kendimizi beklenmedik bir kriz anının içinde bulmak, aslında uzun zamandır beklenen ve etkilerini yavaş (ama giderek hızlanan) çekimde yaşadığımız başka bir kriz üzerine düşünmeye zorladı: ekoloji meselesi ve en net tezahürü ile iklim krizi.

⁴ M. Arsel, B. Akbulut ve F. Adaman, "Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey". *Journal of Peasant Studies* 42, 2 (2015). 371-395.

<https://doi.org/10.1080/03066150.2014.971766>

⁵ "Planlı Ekonomik Küçülme: Yeni Kökler Oluşturmak", *Degrowth*, son erişim 7 Şubat 2021,

<https://www.degrowth.info/en/acik-mektup/>.

Bildiğimiz şekliyle hayatın bütün yönlerini sekteye uğratan pandemi krizi bazı olguları/kavramları öne çıkardı ve bir yeniden düşünme sürecini başlattı: ihtiyaçların önemi ve gerçekten neye ihtiyacımız olduğu; sadelik, yavaşlama, tasarruf; aslında davranış değişikliğinin mümkün olduğunun sosyal tahayyülümüze girmesi; (gezegenin) sınırları içinde yaşama; iyi olma hali. Bu tartışmalar aslında ekolojik dönüşüm açısından son dönemde çok tartışılan küçülme (*degrowth*) yaklaşımı tarafından yapılıyor. Küçülme yaklaşımı var olan büyüme modellerini toplumsal ve ekolojik sonuçları yüzünden eleştirir. Hem ekolojik kriz için harekete geçenler hem de ekolojik krizin analizini yapan araştırmacılar halihazırda zaten sürdürülebilirliğin henüz gerçekleşmediğini, gezegenin sınırlarına ve taşıma kapasitesine aldırmandan yaşamı sürdürdüğümüzü ancak bunun devam edemeyeceğini uzun süredir söylüyorlardı. Küçülme, bunun yerine sadelik, paylaşma, dayanışma, müşterekler ve bakım gibi olgularla örgütlenmiş, daha az kaynak tüketilen farklı bir toplum fikri sunuyor.⁶

⁶ Giacomo D'Alisa, Federico Demaria ve Giorgos Kallis, *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı* (İstanbul: Metis, 2020).

Şimdi bir yol ayrımında durduğumuz bu dönemde dönüşüm ve özellikle de sürdürülebilir bir gezegen için dönüşüm üzerine yeniden düşünmek elzem hale geldi. İlerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere pek çok kültür kurumu ve sanatçı ile toplumsal değişim için çalışan sivil toplum örgütleri, ağlar, hareketler ve kooperatifler pandeminin yeni ve daha dayanıklı bir sistem yaratmak için alan açtığını düşünüyor. Hızlı ve erken gözlemler şeffaf bilgi, vatandaş katılımı, güçlü sivil toplumu olan ülkelerin salgında daha iyi mücadele verebildiğini gösteriyor. Adeta hızlandırılmış bir kriz tatbikatı olan koronavirüs salgını, günlük hayattaki alışkanlıkları radikal biçimde yeniden yapılandırırken, pratiklerin değişebileceğini gösterdiği gibi iklim krizini durdurmak ve ekolojik dönüşümü gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan bazı yeni pratikleri güçlendiriyor.

Tüm bunlar göz önüne alındığında ekolojik dönüşüm için sınırsız büyüme yerine gezegenin sınırları, aşırı tüketim yerine sadelik ve ihtiyaç temelli tüketim, tepeden inme karar alma mekanizmaları yerine katılımcılık ve işbirliğine dayalı dayanışma ön plana çıkıyor. Bu rapor, bu açılan alanda sınırları dikkate alan, öncelikleri doğru tartan ve adaleti merkezine koyan ekolojik bir dönüşüm için gereken diyalog ve eyleme kültür-sanat perspektifinden katkı sunmayı umuyor.

METODOLOJİ

Rapor, ekolojik krizi sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönleri ile tartışıp sürdürülebilirliğin nasıl tesis edilebileceğini mercek altına almayı ve kültür-sanat aktörlerine ekolojik sorunları tüm boyutlarıyla değerlendirebilecekleri kapsamlı bir analiz sunmayı amaçlıyor. Raporun aynı derecede önemli diğer bir amacı ise, kültür-sanat alanının sürdürülebilir bir gezegen yaratmak için eyleme geçilmesinde nasıl bir rol oynayabileceğini anlamak. Sürdürülebilirliğin nasıl tesis edilebileceğine cevap aranırken tartışmalı bu kavramın ortaya çıkışı, yaygınlaşması ve farklı kullanım ve tezahürleri eleştirel bir perspektifle inceleniyor. Aynı zamanda, bu tezahürlerin nasıl şekillendiğini anlayabilmek için ekolojik modernizasyon, risk toplumu ve politik ekoloji gibi çerçevelerin sunduğu analizler karşılaştırmalı olarak ortaya konuyor. Anaakım yaklaşımların ekolojik bir dönüşüm için neden yetersiz olduğu ve alternatif yaklaşımlarda öne çıkarılan boyutların neden önemli olduğu vurgulanıyor. Rapor kapsamında yapılan araştırma hem yeni bir toplumsallık kurgulama ve farklı bir hikâye anlatma hem de kendi ekolojik ayak izlerini azaltma açısından kültür-sanat alanının paydaşlarının yapabileceği pek çok şey olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda vakalardan yola çıkarak, kültür-sanat alanının iklim hareketiyle de teması sonucu dönüşümü mümkün kılan hangi yeni anlayışları ve pratikleri benimsediği inceleniyor. Rapor, ekolojik krize acil olarak dikkat çekmeyi ve özellikle kültür-sanat alanını odağına alarak kamuoyunda geniş bir tartışma başlatmayı hedefliyor. Raporda ayrıca kültür-sanat aktörlerine somut adımlar, tedbirler ve geliştirilmesi gereken politikalarla ilgili öneriler sunuluyor. Bu öneriler İngiltere ve Hollanda'da iklim krizini durdurmak için yaratıcı müdahaleler yapan, sürdürülebilirlik üzerine çalışan kültür-sanat aktörlerinin tecrübelerinden aktardıkları ve Türkiye'deki yerel bağlamla şekillendirildi.

Rapor öncelikle kapsamlı bir çerçeve ortaya koymayı amaçladığı için sosyal bilimler yazınından, özellikle de politik ekoloji, sosyoloji, kültür politikaları ve siyaset bilimi alanlarından bir dizi literatür tarandı. Bu literatürden çıkan ilgili çerçeveler raporda ayrıntılı olarak tartışılıyor. Ayrıca, okuyucuya hızlı bir kaynak sunmak için belirli kavramların kısaca tanımlandığı bir sözlük ek olarak hazırlandı.

Araştırmanın ana ekseninde Hollanda ve İngiltere’den çeşitli kültür kurumları, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve özel sektör temsilcileriyle yapılan mülakatlar yer almakta. Tecrübe aktarımı ve vaka analizi için Hollanda ve İngiltere’nin seçilmesinin sebepleri ve araştırma yöntemi aşağıda özetleniyor:

Hollanda: Yerelde başlayan dönüşüm

Hollanda’da son yıllarda sürdürülebilirlik ve iklim kriziyle ilgili çalışan; keşimsellik, döngüsellik, yerellik, doğa-insan ilişkileri üzerine düşünen ve yeni pratikler geliştiren kültür-sanat kurumları, sanatçılar ve sivil girişimlerin sayısı artıyor. Başta Amsterdam olmak üzere pek çok belediye, iklim ve sürdürülebilirlikle ilgili politikalar geliştiriyor, altyapıların değişmesine destek veriyor ve kültür-sanat aktörleriyle ağlar kuruyor. Aynı zamanda Hollanda’da başlayan tartışma ve inisiyatiflerin güncelliği ve yeniliği, süreci devam ederken gözlemlene fırsatı veriyor. Hollanda’da faaliyet gösteren DutchCulture ve Het Nieuwe Instituut’ün işbirliğiyle düzenlenen (Dijital) Uluslararası Ziyaretçi Programı, Hollanda’da sahaya bütüncül olarak bakma imkânı sundu.

Program kapsamında ekolojik kriz ve kültür-sanat ekseninde çalışan pek çok kültür kurumu, sivil toplum kuruluşu, yerel yönetim, özel şirket ve sosyal girişim temsilcisinin yanı sıra sanatçılar ve değişime yön verenlerle görüşüldü. Görüşülen kurumlar arasında **Boekman Vakfı, Bureau 8080, Amsterdam Belediyesi, Waag, Blue City, Jan van Eyck Academie, Warming Up Festivali, Casco Art Institute, Afrikaanderwijk Kooperatifi ve Zone2Source** sayılabilir.⁷

COVID-19’un getirdiği olağanüstü şartlar altında program, ilk kez bu rapor bağlamında dijital olarak gerçekleştirildi. Tüm görüşmelerin çevrimiçi yapılmasıyla rapor, ekolojik ayak izini ciddi oranda azalttı. Ayrıca, kurulan yeni bağlantılar sonucu sürdürülebilirlik tartışması, programı yürüten kurumlar için bir öncelik haline geldi.

⁷ Görüşmelerin tam listesi için bkz. Ek-4: Görüşme listesi ve ağ haritası

İngiltere: kültür-sanat alanında ulusal sürdürülebilirlik stratejisi⁸

İngiltere ise kültür-sanat ve ekoloji alanlarının uzun süredir kesiştiği ve bu kesişim noktasında çalışan pek çok öncü kurum ve sanatçıya ev sahipliği yapan bir ülke. İngiltere Sanat Konseyi, fon sağladığı 850 kuruma sürdürülebilirlikle ilgili eylem planlarını raporlamayı şart koşuyor. Bu ulusal bir fon kuruluşu için dünyada bir ilk. Ayrıca İngiltere 2008'de çıkardığı İklim Değişikliği Yasası⁹ ile karbon emisyonunu azaltma hedefini hukuki olarak bağlayıcı kılmış durumda. Son olarak, İngiltere'de son derece faal olan iklim hareketinin kültür-sanat aktörleriyle olan bağları, konuyu kültür-sanat gündeminin önemli bir parçası haline getiriyor.

İngiltere kapsamında ekolojik krizle ilgili uzun yıllardır çalışan, kültür-sanat alanında meselenin yaygınlaşmasına önyak olmuş, ilgili ağları kurmuş ve ekolojik ayak izini azaltmak için alana özgü pek çok araç geliştirmiş olan kültür kurumları ve sivil toplum örgütleriyle görüşmeler, yine çevrimiçi olarak yürütüldü. Görüşülen kurumlar arasında **Julie's Bicycle, İngiltere Sanat Konseyi, British Council, Artsadmin, The Climate Story Lab ve Creative Carbon Scotland** sayılabilir.

Türkiye ise raporun kapsamı dışında bırakıldı. Bu seçimde Türkiye'de ulusal iklim politikalarının, iklim değişikliği yasalarının ve güçlü bir karbon azaltım hedefinin olmaması; yerel politika düzeyinde iklim krizinin ancak Mart 2019 seçimlerinden itibaren, bazı belediyeler tarafından ele alınmaya başlanmış olması ve kültür-sanat alanında ekolojik krizle ilgili tartışma ya da eylemlerin yeni yeni filizleniyor olması gibi birkaç etken rol oynadı. Raporu kültür-sanat alanında ekolojik dönüşüm ihtiyacının fark edildiği ve konuyla ilgili bazı girişimlerin yapıldığı bugünlerde ortaya koymanın bir amacı da Türkiye'de ekolojik kriz için harekete geçen farklı aktörleri bir araya getirmek ve tartışmayı zenginleştirmek.

⁸ Görüşmeler ağırlıklı olarak İngiltere'den kurumlarla yapıldı ancak Creative Carbon Scotland gibi iklim ve kültür-sanat ekseninde yaptığı önemli işler sebebiyle İskoçya'dan bir sivil toplum kuruluşu da örnekleme dahil edildi.

⁹ "Climate Change Act 2008", *Legislation.gov.uk*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents>.

Hollanda ve İngiltere'den temsilcilerle Haziran-Kasım 2020 tarihleri arasında toplam 21 görüşme gerçekleştirildi. Çevrimiçi olarak yüz yüze gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlar, derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak aşağıdaki sorular üzerinden şekillendirildi:

- Ekolojik dönüşümle ilgili proje/politika/vizyonunuz nasıl ortaya çıktı?
- Sürdürülebilirlikle ilgili ne gibi faaliyetler yürüttünüz?
- Sürdürülebilirliği nasıl tanımlıyorsunuz, kavram sizce kültür-sanat alanında ne ifade ediyor?
- Sürdürülebilirliğin tesis edilebilmesi için kültür-sanat alanında neler yapılması gerekiyor?
- Ekolojik kriz konusunda çalışırken ne gibi hedefler koydunuz? Ne gibi kazanımlar elde ettiniz ve ne gibi engellerle karşılaştınız?
- Faaliyetleriniz nasıl bir ortak alan oluşturdu ve etrafında ne gibi etkileşimler yaratıldı?
- Yerel ve merkezi yönetimlerle ne gibi işbirlikleri yürütüyorsunuz?

1 GEZEĞENİN SINIRLARI

1 1 YEŞİL BİR DÖNÜŞÜM NEDEN HÂLÂ BİR HAYAL?

Antarktika'da sıcaklık kayıtları 2020'nin Şubat ayında önce 18,3°C'yi görerek, ardından 20°C'nin üzerine çıkarak rekor kırdı.¹⁰ Bu yıl ayrıca Amazon ormanlarında ormansızlaşma son 10 senenin en yüksek seviyesine ulaştı.¹¹ 2019'da Avustralya'da başlayan daha önce görülmemiş boyuttaki çalı yangınları aylarca sürdü ve yangınlar 2020'de sona erdiğinde milyon hektarlarla ifade edilen bir alan kül olmuştu.¹² Yangınlar Avustralya ile sınırlı değildi. Kaliforniya'da da mevsim dışı yangınlar kontrol altına alınmadan aylarca devam etti. Eylül 2020 ise Arktik deniz buzu boyutunun en düşük ikinci düzey olarak kayıtlara geçtiği ay oldu.¹³ Tüm bu veriler iklim değişikliğini ve bu haliyle sürdürülemez bir dünyada yaşadığımızı gösteriyor.

Rapor, halihazırda ekolojik bir kriz olup olmadığını tartışmıyor. Aksine, ciddi bir ekolojik kriz içinde olduğumuz önkabülüyle, bu krizi bitirecek dönüşümün nasıl gerçekleşebileceği sorusu üzerinde duruyor. Tartışmaya, sürdürülebilirlik kavramından başlanabilir çünkü kavram adeta her kilide uyan bir anahtar haline geldi. Sürdürülebilirlik artık hemen hemen her yerde karşılaştığımız, devletlerden şirketlere, sivil toplum örgütlerinden sosyal hareketlere, yerli topluluklardan mahalle örgütlenmelerine kadar pek çok aktörün önceliği durumunda. Öyleyse neden henüz sürdürülebilir toplumlar inşa edilebilmiş değil? Sürdürülebilirlik fikrinin ilk ortaya çıktığı günlerden bugüne en az 40 yıl geçmesine rağmen ekolojik kriz neden sona erdirilebilmiş değil ve buna yönelik çabalar neden yetersiz kalıyor?

¹⁰ Damian Carrington, "3,000 articles, 100m readers: a year of our best environment journalism", *The Guardian*, son erişim 7 Şubat 2021, <https://www.theguardian.com/environment/2020/oct/05/3000-articles-100m-readers-a-year-of-our-best-environment-journalism>; Graham Readfearn, "Antarctica logs hottest temperature on record with a reading of 18.3C", *The Guardian*, son erişim 7 Şubat 2021, <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/07/antarctica-logs-hottest-temperature-on-record-with-a-reading-of-183c>.

¹¹ Carrington, a.g.e.

¹² Bob Berwyn, "In Australia's Burning Forests, Signs We've Passed a Global Warming Tipping Point", *Inside Climate News*, son erişim 7 Şubat 2021, <https://insideclimatenews.org/news/08012020/australia-wildfires-forest-tipping-points-climate-change-impact-wildlife-survival>.

¹³ "İklim krizi | Eylül 2020, rekor sıcaklık ve düşük deniz buzu seviyesiyle kayıtlara geçti", *Euronews*, son erişim 7 Şubat 2021, <https://tr.euronews.com/2020/10/07/iklim-krizi-eyul-2020-rekor-s-cakl-k-ve-dusuk-deniz-buzu-seviyesiyle-kay-tlara-gecti>.

Bu sorunun cevabı bu raporun kapsamını aşıyorsa da sürdürülebilirlik kavramının farklı tezahürlerini tartışmak raporun amacı doğrultusunda önemli ipuçları sağlıyor. Bir yandan pek çok devlet, politika yapıcı, şirket, sivil toplum örgütü ve birey sürdürülebilirlik kavramının vadettiği umudu yüceltirken, diğer yandan ekolojik kriz tüm yıkıcılığıyla ve katlanarak sürüyor. Temel çelişki şuradan kaynaklanmakta: Çeşitli aktörler, özellikle de devletler, uluslararası örgütler ve şirketler, sürdürülebilirlik hedeflerine bağlılıklarını ilan ederken, var olan (sınırsız) büyüme modellerini de muhafaza etmekte. Aslında sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomi ve ekoloji ilişkisine içkin temel çatışmanın giderilebileceğini iddia eder. Sürdürülebilir kalkınma fikrinin verdiği umut tam da burada görülebilir. Sürdürülebilir kalkınma en genel anlamıyla sürdürdüğümüz ekonomik büyümeye dayalı üretim, tüketim, enerji kullanımı ve ulaşım pratiklerimizi devam ettiren aynı anda ekosistem dengelerini korumayı, yani çevreyi koruyup dengeli bir iklim içerisinde yaşayabilmeyi vadediyor.

Sürdürülebilirlik kavramının yirminci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu söyleyebiliriz. Daha geniş bir perspektif ise sürdürülebilirliği, endüstrielleşme ile birlikte modern kapitalist topluma geçişle ilişkilendirmeyi gerektirir. Sürdürülebilirliğin bir kaygı ve dolayısıyla toplumsal bir talep ve siyasi bir konu olarak ortaya çıkması aslında sürdürülebilirliğin yavaş yavaş ortadan kalktığının fark edilmesine rastlar. Diğer bir deyişle, gezegenin limitlerine hızla yaklaşıldığı, 1960'lerden itibaren söylenmeye başladı. Çevre hareketi bu dönemde modernite eleştirisi ile ortaya çıktı ve tam da modern toplumların üretim, tüketim ve büyüme eğilimlerinin gezegenin sınırlarını zorladığı vurgusunu yaptı. Şu anda ise gezegenin taşıma kapasitesinin çizdiği sınırların çok ötesinde, sürdürülemez bir üretim, büyüme ve tüketim sarmalında yaşıyoruz.

Yangınların, kasırgaların, sellerin ve sıcak dalgalarının neredeyse günlük tecrübe edildiği bir dünyada sürdürülebilirliğin neden önemli olduğunu tartışmak belki anlamsız görünebilir ancak bu raporun da detaylı olarak altını çizeceği üzere, sürdürülebilirlik tartışmalı bir kavram. Ayrıca, ekolojik krizin yavaşlamak şöyle dursun, giderek ivme kazandığı ve sürdürülebilirliğin nasıl elde edileceği üzerine hala mutabakat oluşmadığı düşünüldüğünde, mesele daha da karmaşıklaşıyor. Bu karmaşıklığın tam ortasında ise sürdürülebilirlik kavramı yer alıyor.

1

2

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: TARTIŞMALI BİR KAVRAMIN ARKA PLANI

Sürdürülebilirlikle ilgili kaygılar ve tartışmalar 1960'larda başlamış olsa da, bu tartışmaların genel kamuoyuna taşınıp yaygınlaşması *Ortak Geleceğimiz* raporunun yayımlanmasıyla gerçekleşir.¹⁴ 1983 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Norveç eski başbakanı Gro Harlem Brundtland öncülüğünde özerk olarak çalışmaya başlar. Komisyon “insanların daha müreffeh, adil ve güvenli bir gelecek” kurabileceklerine inançla, çevresel kaynakların sürdürülebildiği “yeni bir ekonomik büyüme döneminin mümkün olduğunu ve böyle bir büyümenin de geliştirmekte olan ülkelerin çoğunda derinleşen yoksulluğu alt etmek için yaşamsal olduğunu” öne sürer.¹⁵ Komisyon, çalışmalarını sırasında, “kalkınmış” ve “geliştirmekte olan”, “Doğu” ve “Batı” gibi yapay sınırların aşıldığını ve gezegen için bir ortak kaygı oluştuğunu belirtir.

“Ortak Geleceğimiz” raporu üç önemli vurgu yapar:

- 1) Uluslararası işbirliğinin önemi ve insanlığın “ortak” geleceği
- 2) Hem ülkeler hem gruplar arasındaki eşitsizlik ve pek çok insanın içinde yaşadığı derin yoksulluk
- 3) Yoksulluk ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için çevreyi gözetken sürdürülebilir bir kalkınma ihtiyacı

¹⁴ Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, *Our Common Future* (Oxford University Press, 1987).

¹⁵ A.g.e.

Farklı bir ekonomik büyüme anlayışıyla şekillenmiş yeni bir dönemin başlaması gerektiğini söyleyen raporda “yeni” ile kastedilen, çevreye zarar vermeyen, sosyal ve ekolojik olarak sürdürülebilir olan bir büyüme modelidir. Ancak büyümeye atfedilen anahtar rol değişmemiştir. “Ortak Geleceğimiz”, önerdiği “sürdürülebilir kalkınma” kavramıyla ilerleyen yıllarda da çokça kullanılmış ve yaygın kabul gören şekliyle sürdürülebilirlik tartışmasına damgasını vurmuştur. Sürdürülebilirlik kısaca, insani ilerlemeyi sadece birkaç yıllığına ve bazı yerlerde değil, tüm dünyada ve uzak gelecekte de sürdürebilmek olarak tanımlanmıştır.¹⁶

Gezegeğin sınırları

“Ortak Geleceğimiz” raporuna göre sürdürülebilir kalkınma fikri, gezegenin sınırları olduğuna işaret eder. Gezegeğin sınırları, hem ekonomik büyüme ve endüstriyelleşme için kullanılan doğanın kaynaklarının sınırlı olmasıyla hem de ekosistemlerin taşıma kapasitesiyle çizilmiştir. Aslında gezegenin ve dolayısıyla büyümenin sınırları olduğu olgusu ilk kez Brundtland adıyla anılan bu raporda dile getirilmedi. Limitlerin önemine ilk olarak 1960 ve 70’lerde yapılan tartışmalarda işaret edildi. Burada iki önemli ve artık klasikleşmiş çalışmadan bahsetmek gerekir. Bunlardan birincisi Garrett Hardin’in “Müştereklerin Trajedisi” adlı makalesidir. Hardin, bu kısa ancak etkisi yüksek makalesinde, müşterekleri herkese açık doğal kaynaklar olarak tanımlar ve müştereklerin kuralsız kullanılmasının sonuçlarını analiz eder.^{17,18}

¹⁶ A.g.e., 3.

¹⁷ Garrett Hardin, “The tragedy of the commons”, *Science* 162, 3859 (1968): 1243-1248, <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>.

¹⁸ Burada, doğanın sadece doğal kaynak olarak algılanmasının insan-doğa ilişkisinin tamirini de içeren bütüncül bir ekolojik dönüşüm açısından sorunlu olduğu ile ilgili bir not düşmek gerekir.

Müşterekler doğal kaynaklarla sınırlı değildir; daha geniş anlamıyla müşterekler doğanın parçası olan ekosistemler olabileceği gibi ortak alanlar, ortak mallar, ortak üretilmiş bilgi ya da kapitalist ilişkilere alternatif pratikler olabilir.¹⁹ Belirleyici unsurlarından biri herkesin ya da belirli bir grup kullanıcının erişimine açık olmasıdır. Müşterekler söz konusu olduğunda hem başka bireylerin kullanımını engellemek zordur veya mümkün değildir; hem de her ek kullanıcı diğer kullanıcıların müşterekten faydalanma kapasitesini düşürür.²⁰ Diğer bir deyişle, müşterek herkese (ya da hiç kimseye) aittir ve kullanıldıkça tükenmesi söz konusudur.

Hardin meraları bir müşterek olarak ele alır ve hayvanlarını ortak merada otlatan bireylerin rasyonel olduğunu varsayarak, her bir bireyin kendi faydasını ençoklamak için merada otlatmaya bir hayvanını daha salmayı tercih edeceğini söyler. Mera bir müşterek olduğu için bu davranış bireysel bir maliyet oluşturmaz ancak bireyler tarafından üstlenilmese de oluşan bir maliyet vardır. Bu maliyet, bozulan ve kendini yenileyemeyen, yani sürdürülebilirliğini yitiren müşterektir. Bu durum Hardin'e (1968) göre "müştereklerin trajedisi"ni oluşturur. Meralara benzer şekilde bozulabilecek bir müşterek örneği de doğal parklardır. Herkese açık doğal parklar, aşırı ziyaretten dolayı artan ekolojik ayak izi sebebiyle oluşturulma amacının tam aksi biçimde doğallıklarını yitirir. Aynı kavram, çevre kirliliğini anlamak için de kullanılabilir. Meralarda kaynağın aşırı eksiltilmesi sonucu bozulan ekosistem, kirlilik örneğinde kirletici unsurların aşırı miktarda havaya, suya veya toprağa karıştırılması sonucu bozulma yaratır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere atmosfer, denizler ve okyanuslar, ormanlar, balık stokları, biyoçeşitlilik küresel müştereklerdir. Benzer bir şekilde dengeli bir iklim de küresel bir müşterektir ve bu kavramsallaştırma iklim krizini anlamak için temeldir.

¹⁹ Arif Cem Gündoğan vd., "100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi" (İstanbul: SKD Türkiye, 2016); David Feeny vd., "The Tragedy of the Commons: Twenty-two Years Later", *Human Ecology* 18, 1 (1990): 1-19, <https://doi.org/10.1007/BF00889070>; Bengi Akbulut, "Commons", *Routledge Handbook of Ecological Economics* (Temmuz 2017): 395-403.

²⁰ Feeny, a.g.e.

Müştereklerin aşırı kullanım ya da kirletilme sonucu çökmesinin sebebi tam da ekosistemin sınırlarının aşılmasıyla ilgilidir. Hardin (1968) herkesin sınır yokmuşçasına davranmasının aslında sınırlı bir kaynak olan meranın sonunu hazırladığını belirtir. İster mera, orman, deniz gibi doğal varlıkların kirletilmesi ya da tüketilmesi olsun, ister atmosferin kaldırabileceğinden fazla sera gazı salımlarının yarattığı iklim değişikliği olsun, pek çok çevre probleminin temelinde ekosistem limitlerinin aşılması var. Hardin'in çalışması, gezegenin ekolojik taşıma kapasitesinin sınırlarına işaret etmesi açısından çok önemlidir. Diğer yandan sadece fayda-maliyet analizi yapan ve koordine olamayan bireylerin varsayımına dayandığı ve müştereklerin alternatif davranış biçimleriyle düzenlenmesinin mümkün olduğunu göz ardı ettiği için oldukça eleştirilmiştir.²¹

Hardin'in göz ardı ettiği boyut, müştereklerin ortak kurallar ya da belli bir toplumsal sözleşme çerçevesinde kullanılabilmesidir ki bu da diğer belirleyici unsurdur. Müşterekler üzerine yazının diğer etkili ismi Elinor Ostrom, müştereklerin kullanıcı topluluğun belirlediği sürdürülebilir kurallar çerçevesinde yönetildiği sürece trajedinin kaçınılabilir olduğunu göstermiştir.²² Hardin'in ortak hareket edemeyen ve kendi çıkarlarını ençoklamak üzere hareket eden bireylerin ön kabulü sonucunda vardığı ve çok eleştirilen sonuç, müştereklerin sürdürülebilmesinin ya özel mülkiyetin ya da devlet kontrolünün tesis edilmesine bağlı olmasıdır. Ancak Ostrom müştereklerin farklı bir şekilde de sürdürülebileceğini gösterir.

²¹ Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge University Press, 1990).

²² Ostrom, a.g.e. ve *Neither market nor state: Governance of common-pool resources in the twenty-first century* (Washington, DC: International Food Policy Research Institute, 1994).

Yerel düzeyde müşterekleri ve onları kullanan toplulukları inceleyen Ostrom (1990, 1994), bireylerin kendi çıkarlarını ön plana almak yerine topluluğun ortak çıkarları doğrultusunda işleyiş kuralları belirleyerek başarılı sürdürülebilir modeller yarattıklarını ortaya koydu. Örneğin balıkçı toplulukları, balıkların aşırı avlanma sonucu tükenmemesi için avlandıkları alanda balık tutma hakları belirleyerek müşterekçi ekolojik sınırları zorlamadan kullanmaya devam edebildi. Aynı şekilde, çiftçiler pek çok farklı bölgede kendilerinin yönettiği ve başarıyla sürdürebildikleri sulama sistemleri kurdu. Dolayısıyla müşterekler sadece doğal varlıkları ve ortak malları değil, aynı zamanda müşterek etrafında kurulan toplumsal ağları ve etkileşimleri de kapsar. Hatta, bu bağların yarattığı güven ve işbirliğine dayalı ilişkiler müştereklerin korunmasında ve sürdürülebilmesinde kilit rol oynar.²³ Müştereklerin trajedisi Ostrom'un gösterdiği gibi topluluğa ait mülkiyet kuralları çerçevesinde önlenebilir; ancak Hardin'in öne sürdüğü gibi açık erişim koşulları altında gerçekleşir.²⁴

23 Ostrom, *Neither market nor state*.

24 Bu noktada Feeny ve diğerlerinin (1990) mülkiyet rejimlerine dair yaptığı tasnif, müştereklerin nasıl düzenlendiği ve sürdürülebilirlikleri ile ilgili tartışmada açıklayıcı olabilir. Bu tasnife göre, dört çeşit mülkiyet ilişkisi kategorisinden bahsedilebilir: 1. Açık erişim: Mülkiyet hakkı iddia edilemeyen varlık ve alanlar için belirleyicidir. Atmosfer ve okyanuslar gibi örnekler hem erişim kısıtlanmadığı hem de her kullanıcı diğerlerinin faydasından eksilttiği için açık erişime tabidir. 2. Özel mülkiyet: Kullanım ve başkalarının kullanımını engelleme hakkının bireye ait olmasıdır. 3. Topluluğa ait mülkiyet: Doğal varlık ya da kaynak belirli bir grup kullanıcıya aittir. Örneğin, su kaynaklarının ya da balıkçılığın kimi yerlerde bu mülkiyet rejimiyle yönetilmesi söz konusudur. Kimin ne kadar erişim sağlayacağı ve müşterekçinin nasıl kullanılacağı ortak kurullarla düzenlenmiştir. Ostrom'un bahsedilen çalışmalarının odak noktasında "ortak havuz kaynak yönetimi" olarak adlandırdığı bu mülkiyet tipi vardır. 4. Kamu mülkiyeti: Doğal varlık ya da kaynakla ilgili erişim ve kullanım kararları devlet tarafından verilir. Bu tasnif, açık erişim ve topluluğa ait mülkiyeti ayrıştırarak önemli bir katkı sağlar. Dolayısıyla müştereklerin sürdürülebilirliğini sağlama yöntemleri özel mülkiyet ya da devlet kontrolü ile sınırlı değildir. Müşterekler, demokratik katılım ile belirlenmiş ve ekolojik sürdürülebilirliği gözetilen ortak kurullar çerçevesinde idame ettirilebilir. Bu çerçeve sadece kendi çıkarlarını gözetilen bireyler yerine, ortak fayda için dayanışma gösterebilen bireyler ve piyasaya alternatif pratikleri içerir.

Özellikle son dönemde kent bahçeleri, enerji kooperatifleri, gıda toplulukları, işgal evleri gibi yeni oluşumlar piyasa dışı, kolektif üretme ve tüketme pratikleri benimseyen yeni müşterek biçimleri oldu. Bu alternatif pratikleri müşterek olarak yeniden düşünen ve örgütleyen oluşumlar, sosyal hareketler ve vatandaşlar doğal varlıklara kaynak olarak bakmaktan ziyade yeni bir toplumsallık üretir ve bunu dayanışma, işbirliği, ortaklaşma, demokrasi ve eşitlik gibi değerlerle şekillendirir.²⁵ Her şeyden önce de, müşterek kavramsallaştırmasının ekolojik sürdürülebilirlik açısından en önemli vurgusunu, gezegenin sınırları içinde yaşama pratiğini hayata geçirir.

Gezegenin sürdürülebilirliği için sınırların yaşamsal öneminin altının çizildiği diğer çalışma ise *Ekonomik Büyümenin Sınırları* adlı, Dennis Meadows ve ekibi tarafından 1972’de yayımlanan rapordur.²⁶ Rapor, sanayi üretimi, kirlilik, kaynak tüketimi, dünya nüfusu ve gıda üretimindeki mevcut büyüme eğilimlerinin sürmesi halinde yüz sene içerisinde gezegenin limitlerine ulaşılacağını ve taşıma kapasitesinin aşılabileceğini gösteriyordu.²⁷ Bu değişkenlerin etkileşimlerini modellediklerinde, var olan ekonomik, toplumsal ve ekolojik düzenin çökeceği öngörüsüne varmışlardı. Yine de, iyimser olmak için sebep vardı çünkü raporun yazarları bu gidişatı değiştirmenin mümkün olduğunu, herkesin temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği sürdürülebilir bir ekolojik ve ekonomik sistemin kurulabileceğini ve ne kadar hızlı çalışılmaya başlanırsa başarı şansının o kadar yüksek olduğunu belirtiyorlardı.

²⁵ Akbulut, “Commons”.

²⁶ D. H. Meadows, J. Randers, D.L Meadows, W. W. Behrens, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind* (New York: Universe Books, 1972).

²⁷ Meadows vd., *The Limits to Growth*.

Taşıma kapasitesi ve kaynakları sınırlı olan bir gezegende sınırsız büyüme ve tüketme davranışının ekolojik bir çöküşe yol açacağıın 1970'lerde söylenmesi, hem sürdürülebilirlik tartışmasının en önemli parametresini ortaya koymuş hem de çevre politikalarının ana kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Sınırsız büyümenin vazgeçilmez olduğu inancına dayalı yaygın paradigmanın aksine Meadows ve diğerlerinin (1972) limitlere vurgu yapması şüphyle karşılanmış ve bunların teknolojik gelişmelerle aşılabileceği öne sürülmüştür. Geçen zaman bu sınırlara yaklaşmış, hatta bu sınırları geçmiş olduğumuzu açık bir biçimde gösterse de sınırların belirleyiciliğinin ve teknolojinin rolünün yol açtığı kırılma noktaları çevre meselesine yaklaşımlarda hâlâ ayırıştırıcı. Üstelik, sürdürülebilirliğin nasıl tesis edileceği konusunu da çetrefilleştiriyor.

Yazarların otuz yıl sonra yayımladıkları güncelleme raporu, sürdürülebilirliğe erişmenin güçlüklerini gösteren düşündürücü bir gelişme.²⁸ Aradan geçen zaman içinde sürdürülebilir bir yaşam kurulmadığı gibi, yazarların daha önce uyarısını yaptıkları istikamette süratle ilerlenmekte olduğu görülüyor. Başta ortaya koydukları izleklerden, hiçbir değişikliğin yapılmadığı ve işlerin eskisi gibi sürüp gittiği senaryosunun gerçekleştiği, yani gezegenin sınırlarının görmezden gelindiği anlaşılıyor. Bu büyüme modeli gezegenin kaynakları üzerindeki baskısını giderek artırırken, endüstriyel üretim ve tüketim atıklarının düzenli olarak artmasıyla doğal yutakların taşıma kapasitesi de aşıldı. Yazarların kapasite ve limit aşımı olarak tanımladığı bu durum, giderek daralan bir zaman aralığında sürdürülebilirlik için gerekli ve yeterli adımlar atılmazsa çöküşle sonuçlanacak.²⁹

²⁸ D.H. Meadows, J. Randers, ve D. L. Meadows, *The Limits to Growth: The 30-Year Update* (White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing, 2004).

²⁹ Meadows vd., *The 30-Year Update*.

Ekoloji ve ekonomi

1970'lerden bugüne pek çok ekolojik sınır aşıldı ve sınırsız büyümenin maliyetleri artık örtbas edilemeyecek derecede açığa çıktı. Bugünün toplumları için ilerleme ve refaha kavuşmak ile sınırsız büyüme arasında kopmaz olduğu varsayılan bağı sorgulama anının geldiği görülüyor. Sürdürülebilirlik için büyüyen toplumsal talepler, var ol(may)an çevre ve iklim politikalarını sert bir biçimde eleştiren gençlik hareketi ve fosil yakıt projelerine karşı duran yerel hareketler bunu gösteriyor. Ancak Meadows ve diğerlerinin de uyardığı üzere büyüme sürdürülebilir olmaktan çıktıktan çok sonra dahi baş tacı edilmeye devam edecek.³⁰ Büyüme hegemonik pozisyonunu koruyor ve sürdürülebilirliğin tesis edilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak duruyor.

Limitlerin varlığı, çevre problemlerinin altında yatan temel bir çelişkiye işaret ediyor. Ekonomi sınırsız büyüme güdüsüyle şekillenirken ekoloji, ince dengeler ve limitli sistemler üzerine kuruludur. Diğer bir deyişle, çevreyi gözeten bir büyüme modeli gezegenin limitleri karşısında pozisyon almak durumundadır. Bu anlamda Brundtland raporu da ekonomik büyüme merkezli bir rol atfetmekten vazgeçmez: Pek çok kalkınma biçimi, kullandığı ekolojik kaynakları tüketmektedir. Aynı zamanda çevrenin bozulması, ekonomik büyümenin önünde bir engeldir. Rapor, yoksulluğu küresel çevre problemlerinin hem önemli bir sebebi hem de sonucu olarak belirler. Dolayısıyla çevre problemleri, küresel yoksulluk ve eşitsizlik ele alınmadan çözülemez; yoksulluk ve eşitsizliği ortadan kaldırmak da ancak ekonomik büyümeyle mümkün olabilir.³¹ Yine de, *Ortak Geleceğimiz* raporu temelde ekonomi ve ekoloji arasındaki çatışmalı ilişkiyi fark eder.

Ekonomi ve ekoloji arasındaki ilişki hem meselenin özünü yansıttığı hem de çıkış noktasına işaret ettiği için önemlidir. Brundtland raporunun sunduğu kavramsallaştırma, var olan kalkınma modellerinin eşitsizliği ortadan kaldırmadığı tespitiyle önem kazansa da önerdiği çözüm sürdürülebilirliği ekonomik büyümeyle ilişkilendirerek büyümenin hegemonik pozisyonuna katkıda bulunur.

³⁰ Meadows vd., *The 30-Year Update*, 54.

³¹ *Our Common Future*.

Sürdürülebilir kalkınma fikri, raporun başlattığı tartışma sayesinde giderek yaygın bir biçimde benimsenip politika yapımcıların gündemine girerken, ekonomi-ekoloji ilişkisine içkin ihtilafa ve gezegenin sınırlarına yapılan vurgu etkisini kaybetti. Bu da büyümenin baskın statüsünü perçinledi. Örneğin, 1992 yılında Rio’da toplanan **Dünya Zirvesi** sonunda gezegenin sınırları ve taşıma kapasitesiyle ilgili kaygılar tamamen ortadan kalkmıştı. Konferansta öne çıkan fikir, büyümenin ve küresel ticaretin yoksulluğu ortadan kaldırarak, özellikle doğal kaynakların tükenmesi gibi doğrudan yoksullukla ilişkilendirilebilecek çevre problemlerini de çözeceğiydi. Bu yaklaşıma göre çevre, ancak belirli bir refah seviyesine ulaşıldığında gündeme gelebilir ve korunabilirdi.³² Son olarak, konferanstan çıkan sonuç sürdürülebilir kalkınmanın ancak gezegenin sınırlarını göz önünde bulundurarak gerçekleşebileceğini düşünmenin –ki Brundtland raporunun önemli bir katkısıydı– gereksiz olduğuydu, çünkü limitler teknolojik gelişmeyle genişletilebilirdi. Böylelikle büyümenin hegemonik pozisyonu korunmuş oluyordu.

Kısaca, 1990’lardan itibaren sürdürülebilir kalkınmaya sınırsız büyümeyle eş muamelesi yapıldı ve 1970’lerin tartışmalarını şekillendiren “büyümenin sınırları” ve gezegenin taşıma kapasitesi gibi olgular göz ardı edildi. Tam tersine, hem sınırsız büyümenin hem de gezegeni korumanın mümkün olduğu fikri, sürdürülebilir kalkınmanın ana söylemi haline geldi.

32 Küresel Güney’in farklı köşelerinden yaşadıkları çevreyi korumak için ortaya çıkan çeşitli grupların mücadeleleri bu fikri çoktan çürüttü. Köylülerin, yerel hareketlerin ve yerli halkların çevre koruma mücadelelerini en iyi şekilde anlatan kavramlardan biri Martinez-Alier’in yoksulların çevreciliği kavramı. Yoksulların çevreciliği, ekolojik kaygı ve taleplerin beyaz, yüksek gelirli ve şehirli grupların tekelinde olmadığını ortaya koyuyor.

Sürdürülebilir kalkınma fikri zor seçimlere, gezegenin sınırlarına ve küresel eşitsizliklere atıfta bulunarak yola çıktı. Var olan ekonomik, toplumsal ve siyasi düzenin ekolojik ve insani bir yıkıma yol açmadan devam edemeyeceği öngörüsüyle ve eleştirel bir yaklaşımla başlasa da radikal bir dönüşümün çerçevesini oluşturmak yerine kendisi bir dönüşüm geçirdi ve herkesin onayladığı yüzeysel bir mutabakat haline geldi. Bu mutabakatın yüzeyi hafifçe kazındığında ise altından, amaçları birbirinden farklı çok çeşitli aktör ve sürdürülebilirlik tanımları çıkıyor. Kimileri için sürdürülebilirlik ancak gezegenin sınırlarına ve taşıma kapasitesine göre üretim, enerji ve tüketim seçimleri yapılırsa sağlanabilecekken diğerlerine göre bu sınırları teknolojik gelişmeyle aşmak mümkün olduğu için var olan büyüme anlayışından vazgeçmeye gerek yok. Üstelik, sürdürülebilirlik sadece ekolojik sürdürülebilirlik olarak değil, bir kurum ya da projenin sürekliliği ya da projenin finansal olarak sürdürülme kapasitesi olarak kullanılabilir. Sürdürülebilir kalkınma hem herkesin içini istediği gibi ve çıkarlarına uygun olarak doldurduğu içi boşaltılmış bir kavrama dönüştüğü için hem de eşitsizliklere ve limitlere yaptığı vurgu yitirilip sınırsız büyümeyle eş anlamlı hale geldiği için eleştirilerin hedefi haline geliyor.³³ Sürdürülebilir kalkınma kavramının yaygın toplumsal kabul görmesi, devletlerden şirketlere farklı aktörler tarafından (kötüye) kullanılmasına yol açtı. Anaakımda sürdürülebilir kalkınma, söylemsel düzeyde ya da bir etiket olarak benimsendi; tam da bu sebeple kavramın gerektirdiği dönüşümün gerçekleşmesini sağlayacak temel politikalar oluşturulamadı.³⁴ Dolayısıyla kavram, yaygınlaştığı ölçüde dönüştürme gücünü yitirdi ve bir çeşit yeşil vitrin görevi görmeye başladı.

33 Susan Baker, "Sustainable development as symbolic commitment: Declaratory politics and the seductive appeal of ecological modernisation in the European Union". *Environmental Politics* 16, sayı 2 (2007): 297-317, <https://doi.org/10.1080/09644010701211874>; Ingolfur Blühdorn, "The governance of unsustainability: ecology and democracy after the post-democratic turn". *Environmental Politics* 22, sayı 1 (2013): 16-36, <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.755005>; David Carruthers, "From opposition to orthodoxy: The remaking of sustainable development". *Journal of Third World Studies* 18, sayı 2 (2001): 93-112; Y. R. Isar, "'Culture', 'sustainable development' and cultural policy: a contrarian view". *International Journal of Cultural Policy* 23, sayı 2 (2017): 148-158, <https://doi.org/10.1080/10286632.2017.1280785>; H.M. Farley ve Z.A. Smith, *Sustainability: if it's everything, is it nothing?* (Routledge, 2020).

34 Baker "Sustainable Development as symbolic commitment"; Blühdorn "The governance of unsustainability"; Carruthers "From opposition to orthodoxy"; Isar "A Contrarian View"; Farley ve Smith, *Sustainability*.

Kültür politikalarında sürdürülebilirlik

Kültür politikaları sürdürülebilir kalkınma politikalarına benzer şekilde küresel düzeyde ele alınmış ve yıllar içerisinde çeşitli tartışmalara sahne olmuştur. Kültür politikaları öncelikle insan hakları çerçevesinde ele alınmış ve “herkes için kültür” temel bir hak olarak savunulmuştur. 1950’lerden itibaren kültür politikaları alanında temel bir kavram olarak ortaya çıkan “kültür hakkı”, insan hakları açısından yeni bir açılımı temsil eder.³⁵ Kültür hakkı, çeşitli uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmıştır: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde kültür hakkı, “herkes toplumunun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir” ve “herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat, sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır” ibareleriyle yer bulmuştur.³⁶ Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi “Kültürel Yaşama Katılma Hakkı” maddesiyle³⁷ kültür hakkının gerçekleştirilmesini devletlerin sorumluluğu altında tanımlar. Kültür hakkı, kültüre erişimi demokratikleştirme kaygısı güder.³⁸ Bu kaygı kültür politikalarını şekillendiren temel bir yaklaşım haline gelmiştir.

Kültürel haklar ise farklı tipte bir kültürel eşitlik sağlama çabasıdır. Kültür hakkı kültüre herkesin erişimini savunur ve bu yönüyle eşitlikçidir ancak ulaşılabilecek olan kültürün (“yüksek kültür”) konumunu sorgulamaz.³⁹ Bu anlamda içerdiği evrensellik bir açıdan eşitlikçi olsa da (kültüre herkes erişmelidir), diğer açıdan tek tipçidir (kültür tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlamından kopuk olarak tek ve evrensel olduğu kabul edilen “yüksek kültür”dür).

³⁵ Füsün Üstel, “Kültür Politikalarına Bakış: Sorunlar ve Tartışmalar”. *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, der. S. Ada ve A. İnce (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009).

³⁶ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, 217(III)A, Madde 27 (1948).

³⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, Madde 15 (1966).

³⁸ Üstel, “Kültür Politikalarına Bakış”; Isar, “A Contrarian View.”

³⁹ Üstel, a.g.e.

Kültürel haklar vurgusu ise “hangi kültür” ya da “kimin kültürü” sorularını sorar. Tek tipte bir “kültür” kabulünü sorunsallaştırarak bunun etnik, ırksal, sınıfsal eşitsizliklerin ve cinsiyet eşitsizliklerinin üstünü örttüğünü savunur. Kültürel haklar arasında kültürel yaşama katılma, sanatsal ürün ve ekinliklerin gelişmesini sağlayacak araçlara erişim, kültürel yaşama dair tartışmalara ve karar alma süreçlerine katılma, kültürel ürünlerin serbest dolaşımı, kültürel işbirliği hakkı, kültürel hafıza hakkı, azınlık gruplarının ya da dezavantajlı toplulukların kültürel kimlik hakkı sayılabilir.⁴⁰

1982’ye gelindiğinde ise UNESCO tarafından düzenlenen Kültür Politikaları Dünya Konferansı’nda kültürün her bireyin ve toplumun hayatında temel bir yeri olduğu ve dolayısıyla kalkınmanın ana odağının insan olmasından hareketle yapıtaşlarından birinin de kültür olması gerektiği fikri ortaya konmuştur. Devamında Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen Dünya Kültürel Kalkınma On Yılı (1988-1997) iki temel amaç güdüyordu:

- 1) Kalkınma sürecinde kültür boyutuna daha fazla ağırlık vermek
- 2) Yaratıcı kapasiteleri ve kültürel hayatı genel olarak canlandırmak⁴¹

Bu tartışmayı Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1996’da yayımlanan *Yaratıcı Çeşitliliğimiz*⁴² raporu izledi. Sürdürülebilir kalkınmaya paralel şekilde kalkınma, (kültürel) ihtiyaçların sadece gelişmiş ülkelerde ve şimdiki kuşaklar için karşılanmasının ötesinde, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tüm dünyada ve uzak gelecekte de karşılamalarını mümkün hale getiren bir yol olarak tanımlandı. *Yaratıcı Çeşitliliğimiz* raporu, kalkınmanın kültürel gelişmeye yer açacak şekilde kurgulanması gerektiğini vurguluyor. 2001 yılında UNESCO Kültürel Çeşitlilik Üzerine Evrensel Bildirgesi’nde kültür, sürdürülebilir kalkınmanın dördüncü ayağı olarak kabul edildi.

⁴⁰ Daha geniş bir tartışma için bkz. Üstel, a.g.e.

⁴¹ N. Duxbury, Anita Kangas ve Christiaan De Beukelaer, “Cultural policies for sustainable development: four strategic paths”. *International Journal of Cultural Policy* 23, sayı 2 (2017): 214-230, <https://doi.org/10.1080/10286632.2017.1280789>; UNESCO, “World Conference on Cultural Policies: Final Report Mexico City, 26 July-6 August 1982” (Paris: UNESCO, 1982), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505>.

⁴² Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu, “Our Creative Diversity” (1995), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101651>.

Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda (SKA) ise kültüre sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde merkezi bir rol verilmedi. SKA'ların kabul edilmesinden önce yapılan kamusal tartışmalarda UNESCO'nun baskın söylemi kültürün sürdürülebilirliği "kolaylaştırıcı" ve "itici" gücüydü.⁴³ Bu dönemde kurulan farklı inisiyatifler ve düzenlenen kampanyalar SKA'lar arasında kültürün hem kendi içinde bir kalkınma hedefi olmasının, hem de diğer sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmede oynayacağı kolaylaştırıcı rolün fark edilmesinin savunuculuğunu yapıyorlardı.⁴⁴ Çeşitli uluslararası ağlar, ortak yayımladıkları **deklarasyonda**⁴⁵ kültür-sanatın ekolojik sorumluluğa dair farkındalığı artıracağına değinse de, esas olarak kültürel sürdürülebilirliğe ağırlık verdi. Sonuçta SKA'lar arasında kültür, kendi başına bir hedef olarak yer almadı.⁴⁶

Kültür politikaları alanında uzun yıllar devam eden ve kültürel hayata katılım hakkı, kültürel haklar ile kültürel çeşitlilik gibi kilit kavramları şekillendiren tartışmalar, toplumsal ve siyasi bağlamda öne çıkan demokratikleşme, çoğulculuk, insan hakları ve sürdürülebilirlik gibi meselelerle paralel olarak yürütülmüştür. Dolayısıyla bir önceki bölümde tartışılan ekolojik krizin ve dönüşüm taleplerinin büyümesi, kültür politikalarının kalkınmayla nasıl bir ilişkisi olduğu sorusunu da gündeme getirmiştir. Ancak, sürdürülebilirliğin kültür politikalarına yansımaları ekolojik sürdürülebilirlik ve kültür arasındaki ilişkiyi kurarak gerçekleşmedi; yerine kültürel sürdürülebilirlik öne çıktı. Kültürel sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kültürel kaynaklara erişimini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan, kültür varlıklarını ve kültürel çeşitliliği koruyan bir kalkınma modeli öneriyor. Aynı zamanda kültüre erişim ile ekonomik eşitsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişkiye dikkat ederek kalkınmanın yoksullukla mücadeleyle hizmet etmesini savunuyor.⁴⁷

⁴³ Duxbury vd., "Cultural policies for sustainable development".

⁴⁴ Duxbury vd., a.g.e.

⁴⁵ Uluslararası Sanat Konseyleri ve Kültür Ajansları Federasyonu (IFACCA), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı (UCLG) Kültür Komitesi, Uluslararası Kültürel Çeşitlilik Koalisyonları Federasyonu (IFCCD) ve Culture Action Europe girişimiyle hazırlanan manifesto için bkz.

http://agenda21culture.net/sites/default/files/files/pages/advocacy-page/culture-as-goal_eng.pdf.

⁴⁶ Duxbury vd., a.g.e.

⁴⁷ D. Throsby, "Culture in Sustainable Development". *Re-Shaping Cultural Policies: A Decade Promoting the Diversity of Cultural Expressions for Development 2005 Convention Global Report* içinde, der. Y.R. Isar (Paris: UNESCO Publishing, 2015): 151-169.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı için yapılan eleştiri sürdürülebilirlik ve kültür politikaları alanına bakıldığında da geçerlidir. Kültür politikaları alanında yapılan pek çok çalışma sürdürülebilirliğin bu kadar geniş ve farklı anlamlar içerirken, tam olarak hangi kültür politikasına tekabül ettiği sorusunu ortaya atıyor.⁴⁸ Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik, olumlu çağrışımlarıyla “iyi hissettiren” albenisi yüksek kavramlar.⁴⁹ Kültür politikasını sürdürülebilir kalkınmayla birleştirmek dendiğinde hangi politikaların kastedildiği ise belirsiz kalıyor.

Sürdürülebilir kalkınmanın dördüncü ayağı olarak kültürün kabul edilmesini savunan, önemli bir uluslararası savunuculuk hareketinin başını çeken Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı (UCLG) Kültür Komitesi, sürdürülebilirliğin her yöne çekilebilen bir büyük anlatıya dönüşmüş olmasının içerdiği sorunlara iyi bir örnek teşkil ediyor.⁵⁰ 1992’deki Dünya Zirvesi’nin çıktılarından biri olan ve bir sürdürülebilirlik rehberi görevi gören Gündem 21, 2004 yılında “Kültür İçin Gündem 21” başlığıyla yerel kültür politikalarını yönlendirecek bir kılavuz belge olarak uyarlanıp UCLG tarafından kabul edildi.⁵¹ “Kültür için Gündem 21” kültür ve insan hakları, kültür ve yönetim, sürdürülebilirlik ve arazi, sosyal içerme ve ekonomi gibi beş ana tema altında prensipler ve öneriler sunar.

⁴⁸ Isar, “A Contrarian View”; Duxbury vd., “Cultural policies for sustainable development”.

⁴⁹ Isar, a.g.e.

⁵⁰ Isar, a.g.e.

⁵¹ Isar, a.g.e.

Bunu takiben komite, bu harekete öncülük etti ve periyodik aralıklarla çerçeve güncellendi. En son 2015'te kabul edilen “**Kültür 21: Eylemler**”⁵² belgesi, çerçeveyi oluşturuyor. Bu belge, sürdürülebilir kalkınmadan ziyade insani kalkınmayı merkeze alması ve kültürel kalkınma ile kültürel çeşitlilik kavramlarını vurgulamasıyla bahsedilen kavram karmaşasını artırıyor.⁵³ Bu geniş çerçeve kültürel sektörü ilgilendiren her türlü meseleyi ele alıyor. Bunlar arasında kültürel hayata erişim ve katılım, kültürel ve yaratıcı sektörler destek, kültürel mirası korumak, kültürel haklar ve vatandaşlık ve kültürel çeşitlilik sayılabilir. Bu haliyle “Kültür için Gündem 21” insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunların hemen hepsini çözüme taahhüdü verdiği için eleştiriliyor.⁵⁴

⁵² UCLG, “Culture 21: Actions” (2015),

http://agenda21culture.net/sites/default/files/files/culture21-actions/c21_015_en.pdf

⁵³ Isar, a.g.e.

⁵⁴ Isar, a.g.e.

Ayrıca tanım ve kavramsallaştırmayla ilgili sorunlar bulunuyor. Örneğin, kültürel kalkınma kültür-sanat sektörünün beslenmesi ve zenginleşmesi anlamına mı yoksa bir yaşam biçiminin korunup serpilmesi anlamına mı geliyor? Ya da kalkınmanın temeli ya da yapıtaşı olarak kültürel gelişme mi kast ediliyor?⁵⁵ Bazı yazarlara göre kavramsallaştırmayla ilgili karışıklık kültür kavramının kendisinin kullanımıyla başlıyor.⁵⁶ Kültür bazen antropolojik anlamıyla toplulukların ya da toplumların yaşam biçimi, bazen sanatsal üretim ve kültürel miras anlamıyla kullanılıyor.⁵⁷ Buna bağlı olarak kültürel ifadenin korunmasının bir yaşam biçimi olarak kültürün korunmasını gerektirdiği prensibi UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi⁵⁸ ile güvence altına alınmıştır. Ancak ekolojik sürdürülebilirlik için bazı kültürel kabullerin dönüşmesi gerektiğinden, bu çerçevede kültürün korunması prensibiyle çelişebilir.⁵⁹ Örneğin, iklim değişikliğine yol açan sebepler arasında bulunan aşırı tüketim, seyahat alışkanlıkları, otomobil kültürü ve plastik kullanımına bağımlılık kültürel etkenlerle ilgili.⁶⁰ Kültürün nasıl korunması ve ne şekilde değişmesi gerektiği ekolojik sürdürülebilirlik perspektifiyle tekrar gözden geçirilmeli. Kültürel sürdürülebilirliği ön plana çıkaran küresel kültür politikaları ise sürdürülebilir kalkınmanın çerçevesini daha da genişleterek anlam kaybına katkıda bulundu.

⁵⁵ Isar, a.g.e.

⁵⁶ Isar, , a.g.e.; Üstel, “Kültür Politikalarına Bakış.”

⁵⁷ Isar, a.g.e.

⁵⁸ Sözleşme için bkz. <https://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/>

⁵⁹ Isar, a.g.e.

⁶⁰ Isar, a.g.e.; J. Clammer, *Culture, Development and Social Theory. Towards an Integrated Social Development* (London: Zed Books, 2012).

Tüm bu karışıklığı gidermek için başlangıçtaki ekolojik vurguya geri dönmek gerekir.⁶¹ Aslında yakın dönemde kültür aktörlerinin sürdürülebilirlikle ilgili kaygıları tam da ekolojik kriz ve bundan çıkış yollarıyla ilgili. Sahaya bakıldığında, ilerleyen sayfalarda tartışılacağı üzere, ekolojik kriz ve kültür politikaları arasındaki bağlantıların tabandan kurulduğu görülüyor: Kültür kurumları ve sanatçılar sürdürülebilirliği ekolojik olarak tanımlıyor ve bu yönde eyleme geçiyor. Dolayısıyla kültürel sürdürülebilirlik kavramını, kültür varlıklarını, kültürel çeşitliliği ve kültürel hakları korumaya yaptığı vurguyu genişleterek kültür politikalarının ekolojik dönüşümle ilişkisini kapsayacak şekilde ele almak gerekiyor. Bu açıdan Duxbury ve diğerlerinin (2017) yaptığı sürdürülebilirlik sınıflandırması kültür-sanat aktörlerinin ekolojik dönüşümde nasıl rol alabileceğini düşünmek için yararlı olabilir:

- 1) Kültürel hakları, pratikleri ve kültürel çeşitliliği gelecekte de varlığını sürdürecektir şekilde korumak
- 2) Kültür kurumlarının operasyonlarının ekolojik ayak izini yeşil pratikler aracılığıyla azaltmak
- 3) Sanatın yaratıcı gücünü kullanarak iklim krizi ve sürdürülebilirlik ile ilgili farkındalık yaratmak ve eyleme geçmeyi teşvik etmek
- 4) Sürdürülebilirliği küresel bir mesele olarak ele almak için küresel ekolojik yurttaşlığı desteklemek

Brundtland raporunun işaret ettiği tüm ekolojik sorunların (çölleşme, ormansızlaşma, aşırı karbon salımı sonucu iklim değişikliği) ağırlaşarak devam ettiği göz önüne alındığında, sürdürülebilirlik kavramının geniş çevrelerce benimsenmiş olmasına rağmen arzu edilen değişimi sağlayamadığı çarpıcı bir biçimde ortaya çıkıyor. Özellikle de sürdürülebilirliğin nasıl sağlanabileceği ve neyin sürdürülmek istediğine dair ciddi yaklaşım farkları bulunuyor. Yine de kavram uluslararası politika yapım süreçlerinde anahtar rolünü korumakta; SKA'lar da bunun en yakın örneklerinden. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin farklı tezahürlerini ve etrafındaki tartışmaları açıklığa kavuşturmak ve kavram karmaşasına son vermek önem taşıyor. Farklı teorik yaklaşımların şekillendirdiği farklı sürdürülebilirlik tezahürleri bütüncül bir ekolojik dönüşümün ne tür güçlükler içerdiğini gösteriyor. Kavramın temas ettiği/içerdiği farklı tanım ve fikirleri anlayabilmek için sürdürülebilirliği merkeze alan farklı yaklaşımları incelemek gerekiyor.

1

3

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE ÜÇ FARKLI YAKLAŞIM

Sürdürülebilirlik etrafında oluşan kavram karmaşasının temelinde, sürdürülebilirliğin farklı yaklaşımlarla ilişkilendirilmesi yatıyor. Son kertede bu yaklaşımların merceğinden geçirilerek ortaya konan çözümler temel kırılma noktaları üzerinden farklılaşıyor. Ekolojik krizin nedenlerini analiz eden ve farklı çözüm önerileri sunan önemli yaklaşımlar arasında ekolojik modernizasyon, risk toplumu ve politik ekoloji sayılabilir. Bu yaklaşımların sürdürülebilirliği nasıl tanımladığını anlamak için büyüme, ekolojik limitler, teknolojinin rolü, devletin rolü, piyasanın rolü, sivil toplumun rolü gibi kırılma noktalarında nasıl ayrıştıkları incelenmelidir.

Ekolojik modernizasyon yaklaşımı, endüstriyelleşme ve ekonomik büyümenin yarattığı ekolojik tahribatı kabul eder ancak hem –sınırsız– ekonomik büyümeyi hem de çevre korumayı eşzamanlı gerçekleştirmenin mümkün olduğunu savunur. Çevreyle ilgili önceliklerin ekonomik politika yapım sürecinde yer alması gerektiğini savunur. Ekolojik modernizasyon ekolojik limitleri mutlak değil, göreceli kabul eder. Ekolojik limitlerin teknolojik gelişme ile aşılabilir olduğunu söyler. Büyüme ve sürdürülebilirliğin birlikte gerçekleşebileceği savını büyük ölçüde buna dayandırır. Ekolojik modernizasyon çerçevesi sürdürülebilir bir çevrenin ekonomi için de iyi olduğunu öne sürer. Materyallerin verimli kullanılması, büyüdükçe maliyeti artan çevre problemlerinin önlenmesi; yeşil istihdam yaratma, yeşil teknoloji ve ürün geliştiren şirketler için pazar sağlama, yeşil teknolojileri geliştirme gibi avantajlar yaratır.⁶² Ekolojik modernizasyon hem devletlerin hem şirketlerin daha az ya da daha temiz enerji kaynakları kullanması, daha az enerjiyle yoğun üretim yapması ya da bu tür üretime doğru geçişi desteklemesi gerektiğini söyler. Ayrıca piyasaya ve ekonomik aktörlere önemli bir rol atfeder. Çevre reformu ekonomik aktörlerin, örgütlenmiş tüketicilerin ve siyasi kurumların etkileşimi sonucunda gerçekleşir. Bu etkileşim sonucunda çevreyle ilgili kaygı ve talepler ekonomik alanda yavaş ama giderek artan biçimde kurumsallaşır.⁶³

⁶² J. Barry, "Ecological Modernization". *Debating the Earth, Environmental Politics Reader* içinde, der. J. Dryzec ve D. Schlosberg (Oxford University Press, 2005): 303-321.

⁶³ A. P. J. Mol, "Ecological Modernization and the Global Economy". *Global Environmental Politics* 2 (2002): 92-115.

Ekolojik modernizasyon çerçevesinin tezleri farklı yaklaşımlar tarafından sorgulanıyor. Hem risk toplumu yaklaşımı hem de politik ekoloji, ekolojik modernizasyonun bazı varsayımlarını sorunsallaştırır. Örneğin, teknolojik gelişmenin gezegenin taşıma kapasitesini genişleterek mutlaka pozitif bir rol oynayacağı düşüncesi şüpheyle karşılanır; sebebi ise teknolojik gelişmenin insan hayatına getirdiği iyileştirmelerin yanı sıra pek çok ciddi ekolojik maliyet yaratmış olmasıdır.

Hatta teknolojik gelişme o kadar çok belirsizlik ve yeni risk yaratmıştır ki Ulrich Beck geç moderniteyi “risk toplumu” olarak adlandırır: Bu yeni risklere örnek olarak genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO), aşırı plastik üretimi ve kullanımını sonucu oluşan ve tüm ekosistemi saran mikroplastik sorunu ile nükleer teknoloji kullanımının yarattığı kaza ve atık riskleri sayılabilir.

Kuşkusuz risk toplumunu temelden şekillendiren en önemli örnek iklim değişikliğidir. Endüstriyelleşmenin başlangıcından beri uygulanan üretim, tüketim ve büyüme gibi insan faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan iklim değişikliği, etkileri önceden tahmin edilemeyen pek çok risk yaratmıştır.

Modernite ve ekoloji arasındaki ilişkiye farklı bir perspektiften yaklaşan geç modernite çerçevesine göre bu riskler modern toplumun ortaya çıkışından beri insan faaliyetlerinin doğa üzerinde yarattığı etkiyle ve özellikle teknoloji kullanımının sonuçlarıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla teknolojiye salt iyi bir rol atfedilemez, çünkü teknoloji kullanımı (insan eliyle) imal edilmiş riskler yaratır.⁶⁴ Aslında sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk yaygın tanımını yapan *Ortak Geleceğimiz* raporunda da teknolojinin pek çok risk barındırdığı kabul edilmiştir.⁶⁵

⁶⁴ U. Beck, *World Risk Society* (London: Polity Press, 2005); U. Beck, “Cosmopolitanism as Imagined Communities of Global Risk”. *American Behavioral Scientist* 55, sayı 10 (2011): 1346-1361.

⁶⁵ *Our Common Future*, 14.

Politik ekoloji yaklaşımı ise, ekolojik modernizasyonun yeşil politikaların kurumsallaşmasında sadece pozitif rol atfettiği devlet, piyasa ve sivil toplum alanlarını eleştirel bir bakışla inceler.⁶⁶ Tüm bu alanların iktidar ilişkilerinin içinde hareket ettiğini ve bu ilişkilerin nasıl tezahür ettiğine bağlı olarak sürdürülebilirliği tesis etmedeki rolünün değişebildiğini söyler. Bunlardan kısaca devlete odaklanırsak devletlerin yeşil politikalar yapmaları, çevreyle ilgili regülasyon rolü oynamaları, ilgili kanunları hayata geçirmeleri ve hatta uygulayıp uygulamayacakları tamamen bağlama bağlıdır. Bu tartışma, bu raporun kapsamı dışındadır ancak her devletin ekolojik modernizasyon çerçevesince varsayıldığı gibi giderek yeşil politikaları benimsemeyeceğinin altını çizmek gerekir. Politik ekoloji ayrıca küresel çevre problemlerinin yerelde nasıl tezahür ettiğini güç ilişkileri içinden bakarak inceler. Bu sebeple, çevre ve iklim adaleti hareketlerinin pratikleri, çerçeveleri ve bağlamı da politik ekoloji çalışmalarının merkezinde yer alır.

66 Politik ekoloji son dönemde hızla büyümekte olan bir alan. Tüm ilgili yazına burada atıf yapmak mümkün olmasa da temsili bir derleme için bakınız: Robbins 2012, *Political ecology: A critical introduction*; Martinez-Alier 2003, *The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*; Martinez-Alier, Temper, Del Bene ve Scheidel, 2016 “Is there a global environmental justice movement?”; D’Alisa ve Kallis 2016, “A political ecology of maladaptation: Insights from a Gramscian theory of the State”. Türkiye ile ilgili çalışmalar için bakınız: Adaman, F. ve Avcı, D. (2019). Durduğumuz Yer, Yürüdüğümüz Yol: Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Tartışmalarının Haritalandırılması, ECOIQ, 22-26. Arsel, M., Akbulut, B., ve Adaman, F, 2015, “Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey”; Erensü, 2017, “Turkey’s Hydropower Renaissance: Nature, Neoliberalism and Development in the Cracks of Infrastructures”; Islar, 2012, “Privatised hydropower development in Turkey: a case of water grabbing?”; Paker, 2017, “The ‘politics of serving’ and neoliberal developmentalism: The megaprojects of the AKP as tools of hegemony building”; Paker, H., F. Adaman, Z. Kadirbeyoğlu, ve B. Özkaynak, 2013, “Environmental organizations in Turkey: Engaging the state and capital”.

1

4

BÜYÜMENİN TAHAKKÜMÜNÜN EKOLOJİK VE SOSYAL SONUÇLARI: İKLİM ACİL DURUMU

Günümüzde en güçlü toplumsal değişim taleplerinden biri küresel iklim değişikliğiyle ilgilidir. İklim değişikliği en kapsamlı, yaygın etkili ve acil çevre sorunudur. Hatta sorun o kadar derin ve acil ki artık bir “kriz” olarak ele alınıyor. Tam da bu yüzden pek çok merkezi hükümet ve yerel yönetim, sivil toplumdan gelen baskıların da etkisiyle iklim acil durumu ilan ediyor.

Bugün sanayileşme öncesi döneme göre ortalama 1,2°C daha sıcak bir dünyada yaşıyoruz.⁶⁷ Bu sıcaklık artışı endüstriyelikleşmeyle birlikte kurulan ekonomik büyüme, üretim ve tüketim sistemlerinin, kısacası insan faaliyetlerinin sonucu. Dahası, sıcaklık artışı 1,5°C ile sınırlanamazsa, halihazırda tecrübe etmeye başladığımız sıcak dalgaları, seller, kuraklık, aşırı hava olayları, su ve toprak varlığının kaybı, biyoçeşitlilik kaybı gibi olumsuz sonuçlar katlanarak artacak. Küresel iklim değişikliğinin sebebi ise atmosferin sera gazlarını taşıma kapasitesinin aşılmış olması.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne göre iklim değişikliğinin geri döndürülemez etkilerini önlemeye yönelik olarak sıcaklık artışını 1,5°C ile sınırlamak için 2030'a kadar sera gazı salımlarını 2010 düzeyinden %45 oranında azaltmak gerekiyor.⁶⁸

⁶⁷ Dünya Meteoroloji Örgütü, *State of the Global Climate 2020 Provisional Report* (Küresel iklim Durumu Geçici Raporu 2020), https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10444.

⁶⁸ IPCC, “Global Warming of 1.5°C” (2018), <https://www.ipcc.ch/srr15/>.

2015'te imzalanan **Paris Anlaşması**'nın⁶⁹ en önemli hedefi sıcaklık artışını 2°C ve hatta mümkünse 1,5°C ile sınırlamak. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi⁷⁰ altında 189 ülkenin imzaladığı ve meşruiyeti hayli yüksek olan Paris Anlaşması'nın hedefini tutturmak için ülkeler taahhütlerinin tamamını yerine getirirse bile sıcaklık artışının yüzyıl sonuna kadar 2,7 ile 3,7°C arasında olacağı öngörülüyor. Ayrıca bu taahhütlerin gönüllülük esasına bağlı olduğu unutulmamalı. Yine de Paris Anlaşması'nın güncellenerek ilerlenmesi planlanıyor. Örneğin Aralık 2020 itibarıyla Çin, Güney Kore, Arjantin, ABD gibi ülkeler ve Avrupa Birliği karbon azaltım hedeflerini güncelleyerek yeni taahhütler açıkladı. Paris Anlaşması her ne kadar ülke taahhütleri açısından bağlayıcı olmasa da meşruiyeti çok yüksektir. Bu açıdan iklim için eyleme geçmek isteyen yerel yönetimler, kültür-sanat aktörleri, sivil toplum örgütleri, hareketler ve yurttaşlar için birleştirici ve güçlendirici bir belgedir. Bu rapora konu olan Hollanda ve İngiltere'den pek çok kültür-sanat kurumu, inisiyatif ve belediye, Paris Anlaşması'nı gündemde tutuyor ve hedefleri doğrultusunda karbon ayak izini azaltmak için çalışıyor. Dolayısıyla Paris Anlaşması konunun sahiplenilmesi ve yerel aktörlere etkisi açısından çok önemli. Aynı zamanda sivil toplum ve yurttaşlar açısından hükümetleri izleme ve verdikleri sözleri tutmaları için baskı oluşturmaları için önemli bir araç.

⁶⁹ Birleşmiş Milletler, "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı-COP 21 Paris Anlaşması" (Ekoloji Kolektifi Derneği, 2016), https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/Paris_Anlasmasi-ISBN-978-605-83799-1-6.pdf

⁷⁰ Birleşmiş Milletler, "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" (2002), <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362>.

Türkiye ise Paris Anlaşması'nı imzalayan fakat onaylamayan yedi ülkeden biri. Bu durum Türkiye'nin etkin iklim politikaları yapması önünde ciddi bir engel teşkil ediyor. Ayrıca, küresel politika oluşturma sürecinde üzerine düşeni yapmamakla eleştirilmesine yol açıyor. Üstelik Türkiye'nin sera gazı salımları düzenli olarak artıyor. Buna rağmen Türkiye "özgül koşullarını" öne sürerek yıllardır müzakerelerde iklim finansmanına dahil edilmeden Paris Anlaşması'nı onaylamıyor ve güçlü bir taahhüt vermiyor.⁷¹ Ancak bu pozisyon diğer ülkeler tarafından sorumluluk almamak olarak görülüyor. Türkiye'de Paris Anlaşması'nın onaylanması talebine kültür-sanat dünyasının da katılması, özellikle ekolojik dönüşümde oynadıkları, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınan rol göz önünde bulundurulduğunda önem taşıyor.

⁷¹ Türkiye'nin iklim müzakerelerindeki pozisyonunun tarihsel perspektiften daha ayrıntılı bir analizi için Turhan ve diğerleri, 2016; Şahin, 2019.

2 EKOLOJİK DÖNÜŞÜMDE KÜLTÜR-SANATIN ROLÜ

“Başarı, ilerleme ve birlikteliğin neye benzeyebileceğinin ‘radikal tahayyüllerine’ çok ihtiyacımız var. Nasıl başka türlü bir arada olabileceğimizi hayal etmeye; bizim adımıza tanımlanan tahayyüllerin dışında başarının neye benzeyebileceğini düşünmeye. Sanat, kültür ve zanaatlar insanların bu tahayyülleri yaratmasına yardımcı olacak araçlar sunuyor. Çoğu insan gündelik ortamlarının şekillenmesinde, yönetilmesinde, tasarlanmasında ve hayal edilmesinde dışarıda bırakıldıklarını hissediyor.”⁷²

Raporun bundan sonraki kısmında kültür-sanat aktörlerinin ekolojik dönüşümde oynadığı roller, saha çalışmasının sonuçları ışığında tartışılıyor. Yakıcı çevre sorunları ve özellikle iklim değişikliğinin bir krize dönüşmesi sonucunda ekolojik dönüşüm; kültür-sanat kurumları, sanatçılar ve tasarımcıların son dönemde en yoğun ilgilendiği meselelerin başında geliyor. Aşağıda ayrıntılı olarak örneklendirildiği üzere kültür-sanat aktörleri uzun süredir ekolojik sürdürülebilirlikle ilgili çalışıyor. Kültür-sanat aktörleri; bilim insanları, politika yapıcılar, değişime yön verenler ve yurttaşlar arasında farklı bağlantılar kurarak etkileşimleri artırmada kolaylaştırıcı bir rol oynuyor. Ayrıca saha çalışması çevre ve iklim meselesinin toplumsal ve siyasal bağlam içerisinde irdelendiğini ve anlamlandırıldığını gösteriyor. Doğayla uyumlu bir hayat kurmak için gereken dönüşümün aynı zamanda demokratik katılım eksikliği, ırkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi meseleleri de içerdiği vurgulanıyor.

Kültür ve sanatın sürdürülebilirlikle ilişkilendirilmesi iki ana boyut üzerinden düşünülebilir: *alanın ekolojik ayak izini küçültmek* ve yaratıcı ifadenin gücünü kullanarak ekolojik dönüşüm için geniş kitleleri harekete geçirecek *yeni anlatılar oluşturmak*.

2

1

ALANIN EKOLOJİK AYAK İZİNİ KÜÇÜLTMEK

Birinci boyut, kültür-sanat sektörünün kendi ekolojik ayak izini küçültmesiyle ilgilidir. İngiltere’de kültür kurumlarıyla yürütülen araştırma, sektörde en büyük karbon ayak izi kaynaklarının sırasıyla enerji (%81), atık (%11), su, iş seyahatleri ve turneler olduğunu gösteriyor.⁷³ Kültür-sanat alanında çalışan pek çok kurum, sanatçı ve tasarımcı, dönüşüm için kültür-sanat sektörü dahil herkesin yeşil pratikler benimsemesi gerektiğine inanıyor.⁷⁴ Pek çok kültür-sanat kurumu iklim krizini gündemine alıyor ve ekolojik dönüşümün kendi pratikleri ve operasyonlarını da kapsayacak şekilde hayata geçirilmesini önemsiyor. Bu doğrultuda kültür-sanat kurumlarının kullandıkları binaların yenilenmesi, atıklarının azaltılması ve enerji dönüşümü ilk atılan adımlar arasında yer alıyor.⁷⁵

73 İngiltere Sanat Konseyi, “Sustaining Great Art and Culture Environmental Report 2018/19” (2020), https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/14-01-20%20Arts%20Council%20Environmental%20Report%20201819%20FINAL_3.pdf.

74 Bjorn Schrijen ve Jan Jaap Knol ile görüşme, 8 Haziran 2020; Remco Wagemakers ile görüşme, 8 Haziran 2020; Matthea de Jong ile görüşme, 11 Haziran 2020; Chris Julien ile görüşme, 22 Haziran 2020; Lucy Latham ile görüşme, 23 Ekim 2020.

75 Schrijen ve Knol; Wagemakers; Mareile Zuber ile görüşme, 9 Haziran 2020.

Binaların ve kültür-sanat etkinliklerinin çevreye etkisi, farklı yöntemler kullanılarak azaltılıyor. Hollanda’da atık yönetimini sağlayan Zero Waste Expedition (Sıfır Atık Seferi) programı ve İngiltere’de kurum politika ve faaliyetlerinin ekolojik sürdürülebilirliğe uygunluğunu değerlendiren **Sanat Konseyi Çevre Programı** gibi araçlar geliştiriliyor. Bunun yanı sıra BREEAM sertifikası gibi var olan araçlar da kullanılıyor. Dünyada 80’in üzerinde ülkenin kullandığı Yeşil Bina Sertifikası BREEAM, kültür kurumları arasında da yaygınlaşıyor. Amsterdam’da sekiz müze, çevresel performanslarını değerlendirmek üzere Hollanda’ya özgü BREEAM-NL programına katıldı. Bu kapsamda faaliyetleri dokuz farklı sürdürülebilirlik ölçütüne göre değerlendirildi: yönetim, sağlık, enerji, ulaşım, su, malzeme, atık, arazi kullanımı ve ekoloji ile kirlilik. Van Gogh Müzesi BREEAM-NL sertifikalı ilk müze olurken,⁷⁶ Rijksmuseum en yüksek puanla BREEAM-NL “Mükemmellik” sertifikası almaya hak kazandı. Concertgebouw ise Avrupa’da sertifikayı alan ilk konser salonu oldu.⁷⁷ Programa katılan kültür kurumlarının sayısı giderek artıyor.

Sanatçılar da kendi pratiklerini dönüştürmek için adımlar atıyor. İngiliz müzik grubu Coldplay’in 2019’da yeni albümleri için dünya turnesi yapmayacağını duyurması, canlı müzik alanında ses getiren örneklerden biri oldu. Grup, ancak karbon ayak izini sıfırlamanın yolunu bulduğunda yeniden konser düzenleyeceğini açıklamıştı:

“Bundan sonraki dünya turnemizin sıfır karbon ayak izi bırakacak şekilde tasarlanmasına çalışıyoruz. Hiç plastik malzeme kullanılmayan, büyük ölçüde güneş enerjisiyle gerçekleşecek konserler hayal ediyoruz.”⁷⁸

⁷⁶ “Amsterdam’s cultural sector excels in Sustainability”. *Bre*, son erişim 9 Şubat 2021, <https://www.bregroup.com/buzz/amsterdams-cultural-sector-excels-in-sustainability/>.

⁷⁷ World Cities Culture Forum, C40 Cities, Julie’s Bicycle, ve BOP Consulting, “Culture and Climate Change”. *World Cities Culture Forum* (2017), son erişim 8 Şubat 2021, http://www.worldcitiescultureforum.com/assets/others/WCCF_Report_June_28_FINAL_v4.pdf.

⁷⁸ Mehmet Tez, “Konser, turne ve çevre”. *Milliyet* (2019), son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tez/konser-turne-ve-cevre-6087333>.

Benzer şekilde müzik grubu Massive Attack, müzik endüstrisinin iklim değişikliği üzerindeki etkisini araştırmak ve karbon ayak izini azaltmanın yollarını aramak için Manchester Üniversitesi'nin Tyndall İklim Değişikliği Araştırma Merkezi ile bir işbirliği yürütüyor.⁷⁹ Araştırma, turne ve kayıt süreçlerinde karbon salımına sebep olan üç ana alanı inceleyecek: grup seyahati ve prodüksiyon, izleyici ulaşımı ve mekân. Grup yaklaşık yirmi yıldır, yarattığı karbon ayak izini ağaç dikmek, tek kullanımlık plastiklerin kullanımını yasaklamak ve trenle seyahat etmek gibi yöntemlerle dengelemeye çalışıyordu. Fakat bunu yapmanın yüksek karbon ayak izi üreten faaliyetlerin sürdürülebileceği yanlıgısı yarattığını tespit ederek yeni bir yol izlemeye karar verdi.⁸⁰

⁷⁹ "Massive Attack iklim değişikliği karşıtı kısa film yayımladı". *Cumhuriyet* (2020), son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/massive-attack-iklim-degisikligi-karsiti-kisa-film-yayimladi-1789182>.

⁸⁰ Helen Pidd, "Massive Attack to help map music industry's carbon footprint". *The Guardian* (2019), son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.theguardian.com/music/2019/nov/28/massive-attack-to-help-map-music-industrys-carbon-footprint>.

2 2 YARATICI İFADENİN GÜCÜ

Ekolojik dönüşümde kültür-sanatın rolü ile ilgili ikinci boyut ise yaratıcı ifadenin gücünün sürdürülebilir bir gezegen yaratmak için harekete geçmesi. İklim değişikliğinin sadece teknik ve apolitik bir mesele olarak alınmasını eleştiren Swyngedouw,⁸¹ iklim değişikliğinin “boş imleyen” haline geldiğini ve geleceğe dair hiçbir içerik, vizyon ya da gerçekleşmeyi bekleyen bir tahayyül sunmadığını öne sürüyor. Kültür-sanat aktörlerinin ekolojik dönüşümde rollerini nasıl tanımladıkları tam da bu noktada devreye girebilir.

Pek çok kültür-sanat aktörü sanatın hikâye anlatıcılığını, yeni tahayyüller yaratma gücünü, yeni fikirleri ve paradigma sınırlarının ötesini keşfetmek için alan açma yetisini ve kültürel dönüşümü başlatacak diyalogları kurma kapasitesini vurguluyor ve hikâye anlatıcıları olarak kültür-sanatın bu dönüşümde daha ciddi bir rol alması gerektiğini savunuyor.⁸² Saha araştırmasından çıkan en güçlü sonuçlardan biri, kültür-sanat aktörlerinin ekolojik dönüşümdeki rollerine duyduğu kuvvetli sorumluluk. Bu noktada ciddi bir fikir birliği söz konusu:

Sanatın hikâye oluşturma gücüyle ilgili:

“Çünkü size hikâyeler anlatabilirler, gelecek için ihtimaller sunabilir, aklınıza ve kalbinize dokunabilirler; siz de değişim yaratmak için harekete geçebilirsiniz. Projeler, veriler, tablolar sizi eyleme geçirmez. İnsan, hikâyelerle harekete geçer.”⁸³

Sanatın yeni tahayyüller oluşturma gücüyle ilgili:

“Bu tamamen o dünyanın nasıl olmasını istediğimizi hayal etmekle ilgili. Çok soyut, bir paradigmanın sınırları ötesinde uzunca düşünmeyi gerektiriyor... Sanatçılar bu sınırların ötesine açılan geçitler olabilir.”⁸⁴

⁸¹ E. Swyngedouw, “Apocalypse forever?”. *Theory, culture & society* 27, sayı 2-3 (2010): 213-232.

⁸² De Jong; Wagemakers; Yasmine Ostendorf ile görüşme (Jan van Eyck Academie - gala), 18 Haziran 2020. Julien; Latham; Schrijen ve Knol; Klaas Kuitenbrouwer ile görüşme, 12 Haziran 2020. Alice Smits ile görüşme, 22 Haziran 2020.

⁸³ De Jong.

⁸⁴ Ostendorf.

“Kendimizi dünyada yeniden konumlandırabileceğimize olan inancı canlandırmak için şimdi her zamankinden daha fazla yeni tahayüllere ve ütöpik düşünceye ihtiyacımız var.”⁸⁵

Sanatın diyalog kurma kapasitesiyle ilgili:

“Sanatın rollerinden biri karşılıklı konuşmayı kolaylaştırmak ve kışkırtıcı ya da kutuplaştırıcı şeyleri diğer disiplinlerden farklı olarak tartışmak için güvenli alanlar yaratmaktır. Çözümleri ve bir şeyleri yapma yollarını ve kendimiz ve doğa-kültür ikiliği ile ilişkimiz üzerine düşünme şekillerini (konuşmak için).”⁸⁶

⁸⁵ “About Zone2Source”. *Zone2Source*, son erişim 8 Şubat 2021, <http://zone2source.net/en/about-zone2source/>.

⁸⁶ Latham.

Bu anlamda kültür-sanat, içinde bulunduğumuz ekolojik kriz ve özellikle de iklim değişikliği ile ilgili farkındalığı artırmak için büyük bir potansiyele sahiptir. Kültür-sanatın yaratıcı gücü yeni yaşam biçimleri ve iklim değişikliği için yenilikçi çözümler hayal edilmesini destekler. Kültür-sanat toplumun düşünmesine yardımcı olur, söylemleri değiştirir.⁸⁷ Hikâye aktarma rolünde hem kendi dönüşümüyle örnek teşkil edip ilham verebilir, hem de ekolojik krizi insanlara dokunan bir biçimde sunabilir.⁸⁸ Sanatçılar çok iyi iletişimciler olduğu için bilimsel veriyi izleyiciyi/dinleyiciyi hemen yakalayacak şekilde sunabilirler.⁸⁹ Sanatsal keşifler farklı bir dünya düşünmek ve tartışma başlatmak için vesile olabilir.⁹⁰ Kültür-sanat kurumları ve sanatçılar sürdürülebilirlikle ilgili kamusal tartışmaya katkıda bulunabilir. Farklı sunma biçimlerine pek çok örnek mevcut; artık ekolojik sanattan söz etmek mümkün. Ekolojik krize ve bu krizle ilgili harekete geçen yurttaşların çağrılarına karşılık olarak sanatçılar, çeşitli işler ve performanslar ortaya koyuyor. Sık kullanılan bir tema, iklim değişikliği yüzünden eriyen buzullar. 2015 yılında Paris Anlaşması'nın imzalanması için yürütülen müzakereler sırasında sanatçı Olafur Eliasson ve jeolog Minik Rosing tarafından yaratılan kamusal sanat eseri *Ice Watch* (Buz Saati), daha sonra 2018 yılında Londra'da Tate Modern müzesinde Grönland'dan kopan buzulların getirilmesiyle oluşturulan bir yerleştirme olarak tekrarlandı. Buzullar eriyene kadar müzenin ziyaretçileri buzullara dokunarak ve hissederek iklim değişikliğine "doğrudan temas" ettiler. Benzer bir iş, Hollanda'da küçük bir tiyatro festivali olarak Joop Mulder tarafından başlatılan, geçen 40 yıl içinde Avrupa'nın en önemli kültür ve doğa festivallerinden biri haline gelen ve ana teması insanın doğayla ilişkisi olan Oerol Festivali sırasında yapıldı.⁹¹ Sanatçı ikilisi Lotte van den Berg ile Daan't Sas'ın *We Have Never Been Modern* (Hiç Modern Olmadık) başlıklı işi, Wadden denizine yerleştirilen cam bir küpü iklim krizine ve krizin Hollanda'yı etkileyecek sonuçlarından biri olan deniz seviyesinin yükselmesine dikkat çekerek konuyla ilgili farkındalık yarattı.⁹²

⁸⁷ Ben Twist ile görüşme, 16 Ekim 2020.

⁸⁸ Wagemakers; Ostendorf; Julien; Schrijen ve Knol.

⁸⁹ Ostendorf, Gala.

⁹⁰ Julien.

⁹¹ "A Cube Does Not Exist". *Third Space*, son erişim 8 Şubat 2021,

<https://www.thirdspace.nl/en/nieuws/2018/06/a-cube-does-not-exist/>; "Welcome to Oerol". *Oerol*,

son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.oerol.nl/en/wat-is-oerol>.

⁹² Schrijen ve Knol.

Sanatçılar ve iklim hareketleri arasındaki etkileşim de yaratıcı ifadeye yansıyor. Greta Thunberg'in Birleşmiş Milletler İklim Eylemi Zirvesi'nde dünya liderlerine iklim politikalarındaki yetersizliklerinden dolayı "How dare you?" (Bu ne cüret?) diye seslendiği konuşmanın etkisi, konuşmanın John Mollusk tarafından "black metal" müziğe dönüştürüldüğü **videoda** ya da Art Basel'in Miami ayağında sanatçı Rubem Robierb'in "**How Dare You**" ifadesindeki harflerden oluşturduğu ve bir otel havuzunda sergilenen (eriyen) buzdan heykelde görülebilir.⁹³ İngiltere'de aktif olan Extinction Rebellion (XR, Yokoluş İsyanı) hareketi sanatı iklim aktivizminin merkezine koyuyor ve eylemlerini kamusal sanat, performanslar ve konserlerle harmanlıyor.⁹⁴ Yokoluş İsyanı hareketi sanatçıların, müzik sektörü profesyonellerinin ve kurumların ekoloji ve iklim acil durumu ilan etmek üzere bir araya geldiği, "Ölü Bir Gezegende Müzik Olmaz" sloganıyla yola çıkan **Music Declares Emergency** (Müzik Acil Durum İlan Ediyor) gibi girişimlerle bağlantılı.

Sonuç olarak kültür-sanat topluluğu yeni değerler oluşturmak; soyut, karmaşık, teknik ve bilimsel yönleri fazla olan bir konuyu gündelik ve herkese dokunan bir anlam yaratmak suretiyle aktarmak ve kendi dönüşümleriyle kültürel değişime örnek teşkil etmek gibi benzersiz rollerle ekolojik dönüşüme katkı sunabilir. Bunun ifadesini şu sözlerde görebiliriz:

"Etkinliklerde farklı ülkelerden misafirlere yer vermek, açılışlarda helikopterlerin olması hep çok havahlı görülmüştür... Ben de etkinliklere katılmak için dünyanın dört bir yanına uçtum. Bu gurur duyduğum bir şeydi çünkü açık görüşlü, küresel bir vatandaş olma hikâyemi anlatıyordu. Kültür sektörü olarak kendimizi dönüştüreceksek, tersini yapmayalım derim. Küresel vatandaşlar olmaya devam edelim ama yerel bağlamımızda köklenelim. Havahlı olmanın uluslararası konukların sayısı ile alakası yok, herkesi ilgilendiren küresel meseleler üzerine ne kadar çalıştığınla alakası var."⁹⁵

⁹³ Nadja Sayej, "'The idea is that art can help': how Art Basel Miami tackled the climate crisis". *The Guardian*, son erişim 8 Şubat 2021,

<https://www.theguardian.com/artanddesign/2019/dec/10/art-basel-miami-climate-crisis>.

⁹⁴ Farklı örnekler için bkz. "Creative Rebellion: Arts and Culture Highlights from International Rebellion London". *Extinction Rebellion*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://extinctionrebellion.uk/2019/10/21/creative-rebellion-arts-and-culture-highlights-from-international-rebellion-london/>.

⁹⁵ De Jong.

3 KÜLTÜR-SANAT ALANINDA ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR VE YENİ PRATİKLER

Ekolojik dönüşüm sürecinde yeni üretim, tüketim ve örgütlenme biçimlerinin yaygınlaştığı ve bunlarla ilgili tecrübe ve bilgi biriktirildiği görülüyor. Aynı zamanda bazı kavramlar ve ilişkiselikler üzerine de yeniden düşünülüyor. Yeniden düşünme, yeni pratikler geliştirme ve bu pratiklerin bazılarını hayata geçirme sürecinde sanatçılar, tasarımcılar, kültür kurumları ve kültür-sanat inisiyatiflerinin öncülüğünde alanın tüm paydaşlarına önemli roller düşüyor.

Bu bölümde yerellik, katılımcılık, döngüsellik, yatay ağlar, insan-doğa ilişkisi, yaşam laboratuvarları, müşterekler gibi kavram ve pratikler farklı örnekler üzerinden sunulacak. Bu kavramlar hem ekolojik dönüşüm için son dönemde üzerinde çalışılan ve öne çıkan kavramlar, hem de araştırmanın sahasında yer alan aktörlerin benimsediği pratikleri yansıtıyor. Raporda ele alınan kültür kurumları, taban inisiyatifleri ve sanatçılar, birinci bölümde değinilen politik ekoloji yaklaşımının ekolojik krize dair geliştirdiği analizi bu pratiklerle kültür-sanat alanına taşıyor. Hem politik ekoloji hem kültür-sanat aktörleri hem de çevre ve iklim adaleti hareketleri ekolojik krizi üreten siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklere ilişkin benzer sorular soruyor. Bu etkileşim sonucunda yerellik, katılımcılık, müşterekler ve doğayla uyum, krizden çıkmak için ihtiyaç duyulan dönüşümde anahtar rolü oynuyor. Örnekler bu raporda analitik sebeplerden ayrı ayrı ele alınsa da aslında pek çok pratik iç içe geçiyor. Mesela yatay ağların kurulması yerelliği de güçlendiriyor ya da müştereklerin kurulması yurttaş katılımını artırıyor.

3 | **1** | **YERELLİK**

Yerelliği pratiğe dökmek en basit şekliyle kültür-sanat aktörlerinin kendi yereliyle bağ kurması anlamına geliyor.⁹⁶ Yerelde üretmenin ve tüketmenin ekolojik dönüşüm için öneminin yanı sıra kültür kurumları ve sanatçılarla yerel üreticiler, topluluklar ve doğrudan vatandaşlar arasında örülen ağlar dönüşümün tabandan sahiplenilmesini sağlıyor. Örneğin **Food Art Film Festival** (Yemek Sanat Film Festivali), Jan van Eyck Academie bünyesinde Yasmine Ostendorf'un girişimiyle sanat topluluklarıyla yerel üreticiler arasındaki bağları güçlendirmek için 2017 yılından beri düzenleniyor. Sanatçılarla çiftçileri, yerel bira üreticilerini ve arıcıları bir araya getiren festivalde film programının yanı sıra çalıştay ve konferanslarla yerel ağlar güçlendiriliyor.⁹⁷

⁹⁶ İKSV'nin yerel yönetimler için kültürel planlamayı konu alan raporu için bkz. "Yerel Yönetimler için Kültürel Planlama". İKSV (2016), <https://www.iksv.org/tr/raporlar/yerel-yonetimler-icin-kulturel-planlama>

⁹⁷ Ostendorf, Jan van Eyck Academie.

Disiplinlerarası bir yaklaşımla bilim, teknoloji ve sanatın kesiştiği faaliyetler yürüten **Waag**, yeni teknolojileri “sosyal değişimin aracı” olarak gören bir sivil toplum kuruluşu. Teknolojiyi eleştirel olarak ele alan Waag’a göre herhangi bir teknolojik aracın kullanımı insan davranış ve kararlarıyla güç ilişkilerine bağlı. Aynı zamanda yurttaş perspektifini benimseyen Waag, adalet, açıklık ve kapsayıcılık çerçevesinde çalışıyor. Yurttaş perspektifi, vatandaşların teknolojiyi yaşayarak test etmelerini ve çevreleriyle ilişki kurarken bir araç olarak kullanmalarını öngörüyor;⁹⁸ aynı zamanda enerjiyi bir müşterek olarak ele alan bir yönetim modeli kuruyor. Bu modeli uygularken belirledikleri temel koşul insanların katılabileceği birlikte yaratma mekanizmaları kurmak ve bir topluluk yaratmak. Waag, yerel toplulukları tabandan mekanizmalarla bir araya getirmenin insanları değişim fikrine ve dolayısıyla enerji dönüşümüne daha açık hale getirdiğine inanıyor. Bir örnekte, kuzey Amsterdam’da belediye, net sıfır salım amacıyla, bir bölge için enerji müştereklerini dögüsel olarak uygulamanın olasılıklarını araştırıyor; topluluk yaratmaya yönelik faaliyetler düzenleyerek insanları bir araya getiriyor. Yurttaşlar kendi içlerinde müzakere ediyor ve son kertede kararlarını kendileri veriyor. Waag insanların sürdürülebilirlik meselesiyle karşılaşabilecekleri, üstüne düşünebilecekleri ve tartışabilecekleri koşulları sağlamak için çalışıyor. Haritalama, araştırma ve beraber yaratma etkinlikleri düzenliyor.⁹⁹

⁹⁸ Julien; “Technology is not neutral.” *Waag*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://waag.org/en/about-us>.

⁹⁹ Julien.

3

2

DÖNÜŞÜM İÇİN BİRLİKTE ÖĞRENME: AĞLAR VE ETKİLEŞİMLER

Birlik kurmak hem (ekolojik dönüşümün) karmaşıklığını hem de kriz çözme yöntemlerinin ve yanıtın çoğulluğunu ortaya koymaya yardımcı oldu. Sürdürülebilirlik kelimesinde olduğu gibi, aynı yerden bakmıyoruz. Dönüşüm, yöntemlerin ve cevapların çoğulluğunu fark edebilmekle başlıyor.¹⁰⁰

Kültür-sanat kurumları, inisiyatifleri ve sanatçılar sürdürülebilir bir gezegene doğru dönüşüm için çalışırken ve müşterekler, katılımcılık, yerellik benzeri yeni pratikleri hayata geçirirken ağ kurmaya oldukça önem veriyor. Böylelikle beraber öğrenme, yaratıcı kapasiteleri harekete geçirme ve topluluk oluşturma yoluyla yaptıkları etkiyi katlamaları mümkün oluyor. Sahada görüşülen pek çok farklı kültür-sanat aktörü ağların önemine değindi.¹⁰¹ Örneğin, Hollanda'da kültür politikaları alanında bilgi üretmeyi ve sahaya destek olmayı amaçlayan **Boekman Vakfı'nın** 2021-2024 döneminde üç ana odak alanından biri sürdürülebilirlik olarak belirlenmiş. Vakıf, bu doğrultuda araştırma yapmaya, konuyu toplantı, etkinlik ve konferanslarla gündemde tutmaya, dijital kütüphaneleri aracılığıyla sürdürülebilirlik hakkında bilgi toplayıp yaymaya ve uluslararası işbirlikleri kurmaya devam ediyor.¹⁰² Son yaptıkları bir araştırma çerçevesinde ulusal kültür fonlarına yeni dönemde başvuru yapan kurumların başvurularını inceleyen Boekman Vakfı, bu kurumlara sürdürülebilirliği planlarına nasıl katabileceklerine dair önerilerde bulunuyor.¹⁰³

¹⁰⁰ Ostendorf, gala.

¹⁰¹ Schrijen ve Knol; Latham; Ostendorf (gala); De Jong; Julien; Wagemakers. Bu bölümde ele alınan örneklerin yanı sıra Julie's Bicycle ve The Climate Story Lab gibi bir sonraki bölümde tüm yönleriyle tartışılan örgütlenmeler de etkin ve yaygın ağlara sahip.

¹⁰² Schrijen ve Knol.

¹⁰³ Schrijen ve Knol.

Ağların destekleyici ve genişletici etkisi ulusötesi ağlarla çoğalıyor. Topluluklar sadece yerel düzeyde değil, sınır ötesinde de kurulabiliyor. Küratör ve araştırmacı Yasmine Ostendorf'un kurduğu **Green Art Lab Alliance (gala)**, kültür kurumları ve sanatçılar için ekolojik sürdürülebilirlikle ilgili bilgi, tecrübe ve kaynak paylaşımına dayanan ulusötesi bir ağ. Kültür kurumlarıyla birlikte atık, enerji, hareketlilik, gıda üzerine çalıştaylar düzenleyen *gala*, aynı zamanda sanatçıların yaratıcı çözümler kurgulayıp sistem değişikliğini yeniden hayal edebilecekleri sanat laboratuvarları gerçekleştiriyor.¹⁰⁴ Yeniden inşa süreci, var olanın eleştirisini de içeriyor. Örneğin, Ostendorf'a göre sürdürülebilirlik tartışması ve söylemi Avrupa'da 2010'ların başından beri inovasyon, teknoloji ve bilime ağırlık verirken bilimsel bilginin yanı sıra önemli farklı bilgi kaynakları –örneğin doğadan gelen, örtük ve kadim bilgiler– ve doğayla ilişkimiz üzerinde hiç durmuyor.¹⁰⁵ Dolayısıyla *gala* “bilginin çoğulluğu” üzerinde beraber düşünmek için ağın içerdiği küresel ortaklıklardan yararlanarak hem bir manifesto ortaya koyuyor hem de Avrupa, Latin Amerika ve Asya'da bazı haritalama çalışmaları yapıyor.¹⁰⁶ Manifestoyu yazarken sürdürülebilirlik kavramının farklı partnerler ve coğrafyalar için ne anlama geldiği üzerinden bir ortaklık da yaratılmış.

Kültür kurumlarının sürdürülebilirlik için attığı adımlar sıklıkla diğer paydaşlarını da etkiler.¹⁰⁷ Kültür kurumlarının işleyişini daha sürdürülebilir hale getirmesi için program geliştiren ve danışmanlık veren bir sosyal girişim olan **Bureau 8080**, Ulusal Opera ve Bale ile Hermitaj Müzesi de dahil olmak üzere 80'den fazla tiyatro, müze ve benzeri kültür kurumuyla çalışıyor.¹⁰⁸ Bureau 8080 aktif olarak pek çok kültür-sanat kurumunu bir araya getirip kurumlar arasında kurduğu ağlarla atık konusunda bilgi, tecrübe paylaşımı ve işbirliğini artırıyor.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ostendorf, *gala*.

¹⁰⁵ Ostendorf, *gala*.

¹⁰⁶ Bkz. Ek-1: Yeşil Araçlar: Ekolojik dönüşüm için neler yapabilirsiniz?

¹⁰⁷ Schrijen ve Knol.

¹⁰⁸ Wagemakers.

¹⁰⁹ Wagemakers.

Ağların bir etkisi de hem ekolojik dönüşümün karmaşıklığını hem de kriz çözme yöntemlerinin çoğulluğunu ortaya koymak.¹¹⁰ Dönüşüm, yeni bilgi üretme yöntemlerinin öne çıkmasında da rol oynayan bu çoğulluğu fark etmekle başlıyor. Örneğin yurttaş katılımını önceleyen **Waag**, araştırma yöntemlerini bunun üzerinden kurguluyor. Kamusal araştırma yaklaşımı, toplumu bir araştırma topluluğu olarak ele alıyor ve disiplinlerarası bir yaklaşımla kültürel bir perspektiften metodolojileri yeniden düşünerek bilgi üretiyor. Toplum “hakkında” araştırma yerine, toplumla “birlikte” araştırma şiarını benimsiyor.¹¹¹ Bu anlayış, bilimsel disiplinlerin sınırlarının dışına çıkamayan, olgu temelli, bilim insanlarını odağına alan, piyasa ve sektörel üretime açık ve faydacı çerçeveden, nesnellik perspektifiyle bakan akademik bilgi üretiminin yerine öneriliyor. Bu araştırma aynı zamanda sanatçıları da sürece katıyor. Kurgulanan kent ekoloji laboratuvarı, kenti yaşayan bir mekân olarak görüyor. Sanatçılar da bu perspektiften bakarak sürece odaklanıyor ve çalışma yöntemleri ekolojik kaygılarla birleşiyor. Waag, vatandaşlar, sanatçılar ve bilim insanlarıyla kente nasıl bakmak gerektiğini anlamak için keşif gezileri düzenliyor. Böylelikle vatandaşlar çevre problemlerini – mesela kirlilik– ya da kent ekolojisini yaşayarak ve dokunarak tecrübe edebiliyor.¹¹² Bu yöntem yurttaşların görüş açılarını şekillendirirken sanatçıları da sanat üretiminin maddi sürecine yoğunlaşmaya sevk ediyor. Bu keşfetme ve deneyleme sürecinin uygulama aşamasında kültürel dönüşüme yol açacağı ve yeni anlatıların ve araçların toplumsal olarak benimseneceği öngörülüyor.

¹¹⁰ Ostendorf, gala.

¹¹¹ Julien.

¹¹² Julien.

INSAN-DOĞA İLİŞKİLERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Pek çok kültür-sanat aktörü sürdürülebilirliğin tesis edilmesi için gereken ekolojik dönüşümün kültürel değişimle mümkün olabileceğini düşünüyor. Bahsedilen ve hayal edilen kültürel değişimin kapsamlı olması gerekiyor, çünkü değişimin hedefinde sınırsız ekonomik büyüme ve tüketim temelli, doğayla ve birbiriyle olan ilişkisi büyük ölçüde tahakküm üzerine kurulu modern toplum yer alıyor. Bu kültürel dönüşümün parçası olarak insan-doğa ilişkileri, insan-insan ilişkileri, bilgi üretim yöntemleri, vatandaş katılımı ve topluluk odaklı çalışma ile karşılıklı ve birlikte üretim üzerine düşünmek gerekiyor. Bu anlamda iklim mücadelesi kültürel bir mücadele olarak görülüyor.¹¹³ Örneğin, kültür-sanat alanının ekolojik kriz karşısında çözüm geliştirmesine aracılık etmek için çalışan **Creative Carbon Scotland (CCS)**, iklim değişikliğinin sadece teknik ve bilimsel bir mesele değil, kültürel bir sorun olduğunun altını çiziyor. Kültürü genel anlamıyla *dünyada yaşama şeklimiz* olarak tanımlayan kurum, bu yaşam şeklinin aşırı tüketim ve fosil yakıt ile şekillendiğini, daha dar anlamıyla kültürün ise bu yaşama şeklinin ifadesi ve yansıması olduğunu belirtiyor. Dolayısıyla sürdürülebilir bir toplum için kültürel değişim gerekiyor. Rotterdam'da yerleşik bir kültür kurumu ve mimarlık, şehir planlama, tasarım ile dijital kültüre adanmış bir müze olan **Het Nieuwe Instituut** bünyesinde **Zoöp** projesini başlatan Klaas Kuitenbrouwer de benzer bir değerlendirmeye sahip:

“Bir ölçüde buna mecburuz. Çöküş hızını, biyoçeşitlilik kaybını bir gerçek olarak kabul ettiğinizde geri dönüş olmuyor. Bunu kabul edenler de var, etmeyenler de. Birçok insan (krizin) teknolojik araçlarla ya da ekonomik adaptasyonla çözülebileceğini düşünüyor (...) Kültürel dönüşüm gerçekleşiyor ama bir yandan da #MeToo ya da Siyah Hayatlar Değerlidir gibi hareketler kritik eşiğe ulaşıldığını gösteriyor. Bu hareketlerle yeni normlar doğuyor ve bazı pratikler yeniden değerlendiriliyor. Böyle bir şey insanlar ve doğa arasındaki ilişki için henüz olmadı. Bunun olması tek çıkar yol.”¹¹⁴

¹¹³ Latham; Twist.

¹¹⁴ Kuitenbrouwer.

İnsan-doğa ilişkisini yeniden düşünürken modern ve endüstriyelmiş toplumlarda bu ilişkinin doğayı kaynak olarak görmek ve kullanmak üzerine kurulduğu söylenebilir. Bunun üzerine çalışan kültür-sanat kurumları ve sanatçılar doğayı insanların dışında bir unsur olarak kurgulayan doğa-insan ikiliğini ve doğaya kaynak olarak bakan faydacı yaklaşımı eleştiriyor.¹¹⁵

Lab for Nature Research (Doğa Araştırmaları Laboratuvarı), Jan Van Eyck Academie bünyesinde insan-doğa ilişkilerinin kültür-sanat aracılığıyla yeniden düşünülebileceği bir alan. Laboratuvar, iklim değişikliğine yol açan sistemlerin yerine insanlara ve gezegene daha iyi hizmet eden ve daha fazla eşitlik ve denge getiren yeni sistemler kurulması yönünde çalışmak isteyen sanatçı ve araştırmacılar için kolaylaştırıcı rol oynuyor. Böylece insanlarla doğa arasındaki kopmuş bağların tamir edilmesi amaçlanıyor. Farklı disiplin ve mesleklerden (peyzaj mimarları, çiftçiler, mikrobiyologlar, antropologlar, iklim bilimciler, felsefeciler gibi) insanlar bir araya getirilerek kendi pratikleri aracılığıyla doğayla olan ilişkilerini keşfetmelerine aracı olunuyor.¹¹⁶ Mekânda yer alan bahçe ve sera sayesinde sanatçılar ve araştırmacılar, uygulamalı araştırma yapabiliyor. Buna bağlı olarak kurulan **Future Materials Bank (Geleceğin Malzemeleri Bankası)**, sanatçılara pratiklerini çevreye zarar vermeyecek şekilde dönüştürmeleri için sürdürülebilir malzemelerle ilgili bilgi sağlıyor ve eğitimler veriyor. Kimyasal boyalar ya da plastik yerine balık kılıçından elde edilmiş tutkal, ananas atığından elde edilmiş tekstil malzemesi ya da laboratuvarın bahçesinden elde edilmiş kil gibi çevreyi kirletmeyen ve ekolojik alternatifler sunan laboratuvar, hem yerelde hem de dünyanın farklı bölgelerinde çalışan sanatçılar için önemli bir kaynak oluşturuyor.¹¹⁷ *Gala*'nın da bir parçası olan laboratuvar, ağır diğer çalışma gruplarıyla topluluk bazlı çalışma, yerli toprakları ve hakları, yeniden ormanlaştırma ve biyoçeşitlilik gibi ortak bir dizi prensip benimsemiş. Bu prensipler arasında dayanışma, ataerkilliğin ve sömürge tarihinin farkında olma, yerli haklarını gözetme; fosil yakıt, silah, madencilik endüstrilerinden ya da çocuk işçi kullanan şirketlerden kesinlikle fon kabul etmeme de bulunuyor.

¹¹⁵ Ostendorf, Jan van Eyck Academie.

¹¹⁶ "Nature Research". *Jan van Eyck Academie*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.janvaneyck.nl/postacademy/nature-research>.

¹¹⁷ Ostendorf, Jan van Eyck Academie.

3

4

KESİŞİMSELLİK

“Yaptığımız işe sadece sürdürülebilirlik demek yerine iklim ve çevre adaleti lensiyle bakıyorsanız, hem siyasetle ilgili hem de bu meselenin küresel perspektifte keşiştiği (diğer konularla) ilgili eleştirel düşünmelisiniz ve siyaset ve ekonomiden bağımsız olmadığını anlamalısınız.”¹¹⁸

Kültürel dönüşüm yalnızca insan-doğa ilişkilerini değil, insan-insan ilişkilerini de yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Bunun sonucunda yeniden önem kazanan ve günümüzde toplumsal ve siyasal talepleri yansıtan fikir, keşişimsellik. Keşişimsellik ekonomik, ırksal, etnik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim kaynaklı eşitsizliklerin iç içe geçerek adaletsizliği perçinlediğini ifade eder. Aynı zamanda bu eşitsizlikler insanların krizler karşısında kırılganlığını artırır. Sürdürülebilir bir gezegen için çalışan pek çok sanatçı ve kültür-sanat inisiyatifi, ekolojik krizin başka toplumsal ve siyasal sorunlarla iç içe geçtiğini düşünüyor ve sürdürülebilirlik için eyleme geçtiklerinde bu sorunlar için de çözüm üretmek üzere hareket ediyor. Sürdürülebilir bir dünyada yaşayabilmenin ancak demokrasi açığı ve eşitsizlik meselelerinin de çözülmesiyle mümkün olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla iklim krizine yönelik çalışmak, aynı zamanda gıda, işsizlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve demokratik katılım eksikliği sorunları üzerinde çalışmak anlamına geliyor.

Kesişimselliğin farkında olan kültür-sanat aktörleri için *iklim adaleti*, iklim meselesini toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel eşitsizliklerle bağlantılı düşünmek için önemli bir çerçeve sağlıyor; iklim krizinin hem sebeplerini hem sonuçlarını eşitsizliklerin merceğinden görüyor ve dolayısıyla kesişimselliği net bir biçimde ifade ediyor. Küresel iklim hareketinin yaygınlaştırdığı iklim adaleti fikri, iklim değişikliğinin ne sorumluluğunun ne de olumsuz etkilerinin eşit şekilde dağılmadığını savunuyor. Buna göre endüstriyelleşmesini tamamlamış, refah düzeyi yüksek ülkeler iklim değişikliğinde tarihsel bir sorumluluğa sahipken iklimin değişmesinde hiçbir rolü olmayan pek çok ülke, iklim değişikliğinin etkilerinden zarar görüyor.¹¹⁹ Üstelik bu adaletsizlik, var olan ekonomik, ırksal ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle kesişerek ağırlaşıyor. Kısaca, eşitsizlik üreten yapılar ve pratikler yüzünden kırılğan gruplar ve ülkeler iklim değişikliğinin sonuçlarından daha hızlı ve daha ağır etkileniyor. İklim adaleti kavramı Paris Anlaşması'nda da tanınarak hakkaniyet prensibi öne çıkarıldı ve kırılğan grupların, ada devletlerin, yerli halkların ve gelecek nesillerin iklim değişikliğinden görecekları zarar vurgulandı.

119 J. Hadden, *Networks in Contention: Divisive Politics of Climate Change* (Cambridge University Press, 2015); J. Agyeman, D. Schlosberg, L. Craven, ve C. Matthews, "Trends and Directions in Environmental Justice: from Inequity to Everyday Life, Community and Just Sustainabilities". *Annual Review of Environment and Resources* 41, sayı 6 (2016): 1-20; Della Porta, D. ve L. Parks, "Framing Processes in the Climate Movement: From climate change to climate justice", *Routledge Handbook of the Climate Change Movement* içinde, der. M. Dietz ve H. Garelts (Routledge, 2014).

Kültür-sanat alanında kesişimselliğin görünür olmasında iklim hareketi ile kültür-sanat aktörleri arasındaki etkileşimin rolü olduğu da muhakkak. Örneğin, Hollanda’da 2018 itibarıyla daha az kültür-sanat aktörü iklim meselesiyle ilgilenirken, aradan geçen iki yıl içinde Greta Thunberg’in başı çektiği iklim gençlik hareketi ve genel olarak artan iklim aktivizminin yarattığı momentumla sanatçılar da katılmış durumda.¹²⁰ Ya da kültür-sanat kurumları iklim hareketinden çıkan temel bir kavram olan iklim adaletini merkeze alıyorlar.¹²¹ Pek çok sanatçı adalet meselesinden bahsediyor ve eşitsizliklerin iklim krizi ile nasıl iç içe geçtiğini vurguluyor.¹²² “Tate’i Özgürleştir” (Liberate Tate) hareketinden ilhamla kültür-sanat kurumlarını fosil yakıt şirketlerinin sponsorluğundan kurtarmayı hedefleyen ve sivil itaatsizlik eylemleri yaparak Hollanda’daki müzelerle Shell arasındaki ilişkiyi protesto eden **Fossil Free Culture NL** (Fosil Yakıtsız Kültür NL) içinde küratörler ve sanatçılar yer alıyor.¹²³ Ekolojik dönüşüm için çalışmak isteyen kültür-sanat aktörleri açısından fon kaynakları çok önemli bir konu. Paris Anlaşması sonrasında fosil yakıtlardan hem devletler hem yatırımcılar tarafından hızlı bir çıkış var ve gezegene tek elden en büyük zararı veren fosil yakıt şirketlerinin itibarı hızla düşüyor. Bu bağlamda Tate ve Fosil Yakıtsız Kültür NL örneklerinde olduğu gibi bütüncül bir dönüşüm için fon kaynaklarını ekolojik prensipler çerçevesinde seçmek gerekiyor.

¹²⁰ De Jong.

¹²¹ Bu, *Yakın Bakış* bölümünde ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere, tüm faaliyetlerini ve programlarını iklim adaleti kavramıyla şekillendiren Julie’s Bicycle ile sınırlı değil; The Climate Story Lab, Creative Carbon Scotland gibi yeni ve hatta British Council gibi köklü kurumlar için de geçerli.

¹²² Latham.

¹²³ Smits; Van Gogh Müzesi’nin Shell ile olan sponsorluk ilişkisi 2018 yılında sona erdi.

Kaynak: <https://www.theartnewspaper.com/news/shell-sponsorship>.

Sadece iklim hareketi değil, aynı zamanda Siyah Hayatlar Değerlidir¹²⁴ ve feminist hareketle de bağ kuran kültür-sanat aktörleri, ekolojik dönüşümün ancak diğer adaletsizlikleri de göz önünde bulundurarak gerçekleşebileceğini anlatıyor. Ekolojik yıkımın ırk eşitsizliği ve sömürgecilik tarihiyle yakından ilintili olduğunun altını çizen kültür-sanat kurumları ve sanatçılar, bu tahakküm ilişkileriyle gezegende yaşayış şeklimiz ve doğayla kurduğumuz tahakküm ilişkisi arasında paralellik kuruyor.¹²⁵ Hatta bu doğrultuda, son dönemde yoğun olarak yaptığı iklim eylemleriyle konuyu gündemde tutan Extinction Rebellion (Yokoluş İsyanı) hareketi, “beyaz orta sınıf” bir hareket oldukları ve taktiklerini “renkli insanların”¹²⁶ maruz kaldığı ırkçılığı düşünmeden belirledikleri için eleştiriliyor.¹²⁷

124 BlackLivesMatter (BLM).

125 Jenny White ile görüşme, 18 Eylül 2020.

126 Renkli insan tabiri burada siyah, Asya kökenli, göçmen kökenli, kısaca gözle görülür biçimde, fiziksel olarak beyazlardan farklı olan insanlar için kullanılmıştır. “Beyaz olmayan insanlar” ifadesi beyazlar dışındaki grupları yine beyazlık üzerinden (beyazlığın yokluğu olarak) tanımladığı ve ırk ve etnik köken eşitsizliğini yeniden ürettiği için tercih edilmemiştir.

127 Örneğin, konunun acilliğine dikkat çekmek için kullanılan engelleme taktikleri renkli insanların tutuklanma ve ırkçılığa maruz kalma olasılığının beyaz insanlara göre daha fazla olduğunu göz ardı ettiği için eleştiriliyor.

Rotterdam'da sanatçılar, tasarımcılar ve kültür kurumları için uygun fiyatlı çalışma alanları yaratan **SKAR**, bunu ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirlik eksenlerinde yapıyor. SKAR, belediye tarafından kendilerine tahsis edilen binalarda hem sanatçıların masraflarını hem de ekolojik ayak izini azaltan değişiklikler yapıyor. Çatılara konan güneş panelleriyle hem eski binalardaki enerji kaybı önleniyor hem de artan enerji fiyatlarından sanatçılar etkilenmiyor. Ya da taşlık avluları bahçelere dönüştürmek aşırı ısınmanın önüne geçiyor. Sürdürülebilirlik ilişkisel düşünülüyor; mahallede etkileşimlerin artması için sanatçılara sunulan alanın mahalleli tarafından bilinen ve yaratıcılıkla haşır neşir olunabilen mekânlar olması önemseniyor. Yağmur suyunun toplanmasıyla hem su tasarrufu sağlanıyor hem de fazlası komşuların bahçelerine veriliyor; bu da mahallenin sanatçıları benimsemesine ve ilişkilerin güçlenmesine yol açıyor. SKAR, sanat eğitimi alanlarının çoğunun beyazlara yönelik ve farklı sosyal grupların erişimine büyük ölçüde kapalı olmasının ırksal bir eşitsizlik yarattığından hareketle, eşitsizliğin giderilebilmesi için herkese, özellikle siyah, azınlık ya da göçmen kökenli sanatçılara sanatsal alanları/stüdyoları açmaya çalışıyor.¹²⁸ Böylelikle ekolojik ayak izini ve ırksal eşitsizliği azaltma çabaları bir araya gelerek bir kesişim noktası oluşturuyor.

Yukardan bahsedilen farklı olgulardan birden fazlasını hayata geçiren ve pratikleri benimseyen pek çok kültür-sanat aktörü mevcut. Dolayısıyla bu bütünselliği sunabilmek için bu aktörlerden bazıları bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde mercek altına alındı. Ekolojik dönüşümde kültür kurumlarının, kültür-sanat üretiminin ve sanatçıların oynadıkları roller, Hollanda ve İngiltere'de yürütülen saha çalışması sonucunda yapılan vaka analizleri ışığında tartışılacak.

4 YAKIN BAKIŞ: HOLLANDA VE İNGİLTERE'DEN ÖRNEKLER**4 1 YEREL POLİTİKA SÜREÇLERİ: AMSTERDAM BELEDİYESİ**

Hollanda'da iklim ve sürdürülebilirlik politikaları büyük ölçüde yerel yönetim düzeyinde ele alınıyor. Paris Anlaşması çerçevesinde 2030'a kadar sera gazı salımlarını (1990 seviyesine göre) %55 azaltmayı hedefleyen **Amsterdam Belediyesi** buna iyi bir örnek oluşturuyor.¹²⁹ Belediye kültür-sanat alanında sürdürülebilirlik konusunda veri topluyor, sürdürülebilirlik politikalarının belirlenebilmesi ve uygulanabilmesi için öneriler geliştiriyor, bilgi ve tecrübelerin paylaşımı için zemin sağlıyor, kültür kurumlarının karbon ayak izinin analizine aracı oluyor, hibe programıyla mekânların karbon ayak izini düşürmek için finansal destek sunuyor ve kurumların yaptıklarını raporluyor.¹³⁰

Amsterdam bu politikaları hayata geçirmek için 2017'den bu yana kültür-sanat ile sürdürülebilirlik ve enerji birimleri arasında bağlantı kuran bir proje yöneticisiyle çalışıyor.¹³¹ Bu fark yaratan politika sayesinde, sürdürülebilirlik ve enerji birimi de artık kültür sektörünün sürdürülebilirlikle ilgili farkındalığını nasıl artırabileceği üzerine strateji geliştiriyor.¹³² Kültür sektörü belediyenin kültür-sanatla ilgili birimiyle halihazırda etkileşim içinde olsa da belediyenin genel sürdürülebilirlik politikalarının doğrudan paydaşları arasında yer almıyordu. Proje yöneticisinin kolaylaştırıcı rolü sayesinde kültür-sanat sektörü ile sürdürülebilirlik birimi arasında bir ilişki tesis edilmesi ve mevcut destek ve araçlardan sektörün faydalanması mümkün oldu. Belediye açısından bu durum, birimler arası ilişkilerin de güçlenmesinde rol oynadı.¹³³

¹²⁹ Schrijen ve Knol; Wagemakers; Zuber.

¹³⁰ Schrijen ve Knol; Zuber; World Cities Culture Forum, "Culture and Climate Change".

¹³¹ Zuber; Wagemakers; World Cities Culture Forum, "Culture and Climate Change".

¹³² Wagemakers.

¹³³ Zuber.

Belediyenin sürdürülebilirlik öncelikleri doğrultusunda gerçekleştirdiği programlar arasında kültürel mekânların sürdürülebilirliği için programlar ve eğitimler tasarlamak, enerji tetkikleri sağlamak ve bağlantılı olarak verimlilik artışı, güneş enerjisi ve bunların finansmanı ile ilgili öneriler sunmak sayılabilir. Belediye, kültür kurumları arasında ağ oluşturmanın ve birbirinden öğrenmenin önemine işaret ediyor. Bu anlamda kültür kurumları arasında bilgi ve tecrübe paylaşımında kolaylaştırıcı bir rol oynuyor.¹³⁴ Kültür kurumlarının karbon ayak izinin derinlemesine analizi ve sürdürülebilirlik politikalarının belirlenerek uygulanabilmesi için öneriler geliştirmek de programların bir parçası.¹³⁵ Belediye bu politikaları izlerken Bureau 8080 gibi girişimlerle de işbirliği yapıyor. Belediyenin sağladığı denetleme araçlarıyla kültür kurumları, faaliyetlerinin çevreye etkisini izlemeye devam edebiliyor. Belediyenin teşvikiyle tiyatrolarda yapılan elektrik ve su kullanımının gözden geçirilmesi ve kullanımın azaltılması gibi örnekler bazen büyük yatırımlar olmadan da hızlı değişimler elde edilebileceğini gösteriyor.¹³⁶ Ayrıca, belediyenin festivaller için geliştirdiği bir sürdürülebilir etkinlik politikası bulunuyor. Bu öncü politika, iki binden fazla kişinin katıldığı festivallere belediyeden etkinlik izni alabilmek için enerji, su, atık ve hareketlilik gibi başlıklarda belirli kriterlere uyma zorunluluğu getiriyor.¹³⁷

134 Zuber.

135 Zuber.

136 Zuber.

137 World Cities Culture Forum "Culture and Climate Change".

Ulusal kültür politikaları açısından kültür yönetimi, kapsayıcılık ve kültürel çeşitlilik konuları öncelikli olsa da yerel yönetimlerden başlayan dönüşüm, merkezi düzeyde de bazı adımlar atılmasına yol açtı.¹³⁸ Hollanda 2050 yılında sıfır atık üretmeyi ve tüm atıkları döngüsel olarak kullanmayı hedefliyor.¹³⁹ Bu bağlamda Bureau 8080, geliştirdiği Zero Waste Expedition (Sıfır Atık Seferi) programını kültür sektöründe uyguluyor, atık yönetimi gibi bazı konularda Kültür Bakanlığı ve Altyapı ve Su Yönetimi Bakanlığıyla işbirliği yapıyor. Sürdürülebilirlik Hollanda'nın uluslararası kültür politikası vizyonunun da yapı taşlarından biri.¹⁴⁰

138 Schrijen ve Knol; Smits.

139 Wagemakers.

140 Dışişleri Bakanlığı (BZ), Dış Ticaret ve Kalkınma Koordinasyon Bakanlığı (BHOS) ve Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı (OCW), "International cultural policy 2021-2024". *Government of the Netherlands*, son erişim 9 Şubat 2021, <https://www.government.nl/documents/parliamentary-documents/2020/02/20/international-cultural-policy-2021-2024>.

Kentteki etkinlik mekânlarında daha yeşil pratikler benimsenmesi belediyenin en önemli sürdürülebilirlik politikaları arasında. Belediyenin 2017’de başlattığı kültürel yapıların karbon salımlarını azaltma projesi, buna önemli bir örnek teşkil ediyor. Projeye birlikte bina kaynaklı karbon salımlarının %40’a kadar azaltılması mümkün oldu.¹⁴¹ Karbon salımında binalar ulaşımdan bile daha büyük paya sahip olduğu için binalarda daha sürdürülebilir pratiklere geçilmesi sayesinde ciddi bir etki yaratıldı. Belediyenin sunduğu enerji kullanımı tespiti hizmetiyle 20’den fazla kültür-sanat mekânının karbon ayak izini ölçmesi mümkün oldu.¹⁴² Bu yönde uygulanan politikalar, kültür-sanat alanında adımlar atılmasının da önünü açtı. Örnek olarak, kolektif olarak örgütlenen enerji inisiyatifleri veya Hollanda’da kültür-sanat alanında ilk BREEAM sertifikasını alarak diğer müze ve kültür kurumları için öncü olan Van Gogh Müzesi verilebilir.¹⁴³ Kültür-sanat alanında atıkların ya da plastik kullanımının azaltılması gibi bazı konularda Amsterdam Belediyesi itici güç rolü de oynuyor.¹⁴⁴ Örneğin belediyenin sağladığı destekle 20’den fazla kültür kurumu BREEAM sürdürülebilirlik sertifikasını aldı. Bu adımları atmak isteyen kültür kurumlarına danışman sağlayan Amsterdam Belediyesi, süreci takip ediyor ve aynı doğrultuda çalışan kurumları bir araya getiriyor.

¹⁴¹ Zuber.

¹⁴² World Cities Culture Forum “Culture and Climate Change”.

¹⁴³ Zuber.

¹⁴⁴ Zuber.

Merkezi ve yerel hükümetlerin yeşil politikalar ve pratikler benimsenmesindeki rolü üstüne düşünürken önemli bir konu devlet ve sivil alan arasında güvenin nasıl tesis edileceği. Amsterdam örneğinde de, belediye ve kültür kurumları arasındaki etkileşimde güven tesis etmek önemliydi, çünkü başta kültür kurumları önerilen dönüşüme iki sebepten mesafeli yaklaşıyordu. Birincisi, kültür kurumları dönüşüm için ek finansman olmadan yeni altyapı yatırımları yapmaları gerekeceğini düşünüyordu. İkinci kaygı ise, belediyeyle işbirliğinin bir proje süresince devam edeceği, ancak daha sonra kalıcı bir mekanizma oluşturulamayacağıydı. Bu kaygıları gidermek için belediye, yapılacak yatırımların ya da benimsenen değişikliklerin zorunlu olmadığını vurguladı, etkileşimleri sık ve canlı tutarak güvene dayalı bir ilişki kurguladı ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada ortaklıkların önemine işaret etti.¹⁴⁵ İyi pratiklerin paylaşımına zemin sağlayacak toplantılar düzenleyerek hem sürdürülebilirlik meselesini kültür kurumlarının gündeminde tutmuş hem de güven ilişkisini tesis etmiş oldu.

Belediye, kültür sektörünün ekolojik dönüşüm süreci içerisinde rolünü kolaylaştırıcı olarak tanımlıyor.¹⁴⁶ Zero Waste Expedition (Sıfır Atık Seferi) gibi programları kültür sektörü kendisi uygularken belediye aracılık görevi üstleniyor. Bu süreçte kültür kurumlarıyla program içerikleri konusunda bir işbirliği yapılmasa da zaten ekolojik dönüşüm kültür-sanat topluluğunun gündemine girdikten sonra içeriklerin de doğal olarak bunun etrafında şekillenmeye başladığı görülüyor.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Zuber.

¹⁴⁶ Amsterdam Belediyesi'nin yanı sıra Hollanda'da başka belediyeler de ekolojik ayak izini azaltmak, sürdürülebilir pratikleri yaygınlaştırmak ve iklim değişikliğini yavaşlatmak için çalışıyor. Bureau 8080'in de işbirliği yaptığı Rotterdam, Utrecht, Lahey gibi büyük belediyeler bunlardan bazıları. Rotterdam Belediyesi, Blue City projesine müdahil olmuş ve Superuse Studios ile hem yapı hem de araştırma projelerinde beraber çalışıyor. Rotterdam Belediyesi bütün döngüsel faaliyetlerde ortak olarak yer alıyor (Jan Jongert ile görüşme, 12 Haziran 2020). Belediyenin önemli bir katkısı da yapılanları kamusal alanda yayarak daha fazla insana ulaşmasını sağlamak. Örneğin Maastricht Belediyesi Food Art Festivali'ne fon sağlıyor (Ostendorf ile görüşme, 18 Haziran 2020); aynı zamanda sıfır atık hedefi doğrultusunda çalışıyor.

¹⁴⁷ Zuber.

Yerel yönetimlerle kültür-sanat kurumlarının işleyişi arasındaki farklılık kimi zorluklara da yol açıyor; örneğin belediyenin bürokratik yapısı yeni ya da sıradışı projelerin hayata geçirilmesini güçleştirebiliyor. Belediyenin her biriminin ayrı öncelikleri olması, kültür-sanat aktörleri açısından uzun vadeli işbirliklerinde zorluklar yaratabiliyor.¹⁴⁸ Ayrıca, sürdürülebilirlik ve kültür-sanat politikaları henüz kurumsallaşmış değil. Yeni dört yıllık kültür-sanat planında iklim krizine atıfta bulunulmazken sürdürülebilirlik, kültürel binaların dönüştürülmesi düzeyinde kalıyor.¹⁴⁹

148 Smits.

149 “Hoofdlijnen kunst en cultuur 2021-2024 De kracht van kunst en cultuur”. *City of Amsterdam*, son erişim tarihi 11 Şubat 2021, <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/kunstenplan/>

Zone2Source, Amsterdam’da Amstelpark’ın içinde yer alan uluslararası bir sergi platformu. Araştırmacı ve küratör Alice Smits, Zone2Source’u insan, doğa ve teknoloji arasındaki ilişkiyi yeniden düşünen ve alternatif pratikler ve tecrübeler öneren sanatçıları bir araya getiren bir araştırma projesi olarak başlattı. Amstelpark’tan ilhamla kurgulanan proje, parkla organik bağları geliştikçe giderek bir “yaşam laboratuvarına” ve 2013 yılında bir organizasyona dönüştü.¹⁵⁰ Zone2Source sanatçıları “doğal” çevremiz üzerine projeler geliştirmeye davet ederken doğa ile kültürün karşıt değil, iç içe geçmiş şekilde ele alındığı yeni bir düşünme biçimini teşvik ediyor.¹⁵¹ Sergi mekânları ve parkın farklı doğal unsurları birbiriyle etkileşim içinde bir yaşam alanı oluşturuyor ve ziyaretçilere doğa ile sanatı birlikte tecrübe etme fırsatı sunuyor. Burada insan-doğa-teknoloji ilişkisini yeniden kurmak için doğanın gözlemlenmesi ve yeniden tecrübe edilmesi amaçlanıyor.

Çokkimlikli, çokkültürlü ve çoktürlü bir yaklaşım geliştirmek için çalışan Zone2Source, aynı zamanda bu yaklaşımın bir parçası olarak gördüğü birlikte yaşama ve çalışma biçimleri üzerine düşünüyor. Yatay yöntemler kullanmanın; örneğin yerel bilgiyi öne çıkarmanın ve politika süreçlerine katmanın önemli olduğuna inanıyor. Bu doğrultuda Amsterdam’daki yüzlerce bahçıvanı Amstelpark’ta bir araya getirerek parkın nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair bir kongre düzenleyen Ketter&Co’ya destek verdi. Böylelikle parkın bakımını yapan bahçıvanlar, parkı kullanan vatandaşlar ve park hakkında karar veren belediye temsilcileri arasında bir bağlantı kuruluyor.¹⁵²

¹⁵⁰ Smits.

¹⁵¹ “About Zone2Source”. *Zone2Source*, son erişim 8 Şubat 2021, <http://zone2source.net/en/home-2/>.

¹⁵² Smits.

Ayrıca, vatandaşların kamusal alan olarak parkı kullanabilmesine vesile olmak, vatandaş katılımı, disiplinlerarası çalışma (örneğin sanatçıların ve biliminsanlarının türlerarası ilişkiler ve insan-doğa ilişkileri üzerine birlikte çalışması), kullanılan egemen dili değiştirme gibi kaygılarla ekolojik dönüşümü kültürel değişimle birlikte gerçekleştirmek için çabalıyor. Alice Smits'e göre, dünyadaki yerimiz üzerine yeniden düşünmek ve farklı türlerle ilişkimizi daha iyi anlamak için kültürel değişimi de içeren derin bir dönüşüm gerekiyor.¹⁵³

Parkı kamusal bir mekân olarak kullanan Zone2Source, sürdürülebilirlik, enerji, üretim ve tüketim, gıda, biyoloji, tasarım ve mimarlık, alternatif ekonomiler ve biyomühendislik gibi konuların ele alındığı çalıştay, konferans ve kamusal tartışmalar düzenliyor; katılımcıların doğrudan çevreleriyle ilişki kurabileceği etkinliklerle geniş bir "izleyici" grubuna ulaşmayı hedefliyor.¹⁵⁴ Örneğin, sanatçıların parkı çalışma mekânı olarak kullanmaları, parkta gezenlerle sanatçılar arasında yaptıkları işler ve dolayısıyla sürdürülebilirlik ve ekoloji; doğa-insan ilişkisi, enerji üretimi gibi konular üzerine sohbetler başlatmayı sağlıyor.¹⁵⁵

Zone2Source insanın çevresiyle kurduğu ilişkiyi keşfetmesi ve doğrudan deneyimlemesi için parkta keşif yürüyüşleri düzenliyor. Bir "yürüme sanatı" örneği olan *Mind Your Step* (Adımına Dikkat) sergisi ve kamusal programında yürüyüşçülerin çevrenin zenginliğini gözlemlemesi ve bağ kurması için gördüklerini çizerek parkı tecrübe etmeleri isteniyor. Aynı serginin bir parçası olan *Atmospheres, Body as Sensors* (Atmosferler, Sensör Olarak Beden)'de sanatçılar Malú Cayetano Molina ve Sonia Pérez beden ve çevresi farklı mıdır yoksa bölünmez bir bütün müdür sorularından yola çıkarak, Amstelpark ve çevresindeki atmosferik mekânı inceliyor. Bedenin sensör olarak kullanılmasına yönelik bir dizi egzersiz tasarlayan sanatçılar, başka varlıklarla ortak bir mekânda beraber olma duygusunu yaratıyor.¹⁵⁶

¹⁵³ Smits.

¹⁵⁴ Smits.

¹⁵⁵ Smits.

¹⁵⁶ "Mind Your Step | Atmospheres (Body as Sensors)". *Zone2Source*, son erişim 8 Şubat 2021, <http://zone2source.net/en/mind-your-step-atmospheres-body-as-sensors-malu-cayetano-molina-and-sonia-perez-october-10-and-11-2020/>.

4

3

WARMING UP FESTİVALİ

Impact Makers Foundation'ın başlattığı **Warming Up** hem bir festival hem de iklim, sanat ve demokrasiyi odağa alan bir platform. Kendisini “yeni bir hikâyenin başlangıcı” olarak tanımlayan Warming Up platformu, vatandaşları, politika yapımcıları, aktivistleri, biliminsanlarını, çocukları, emeklileri, yaratıcı alanlarda çalışanları, çoğunlukları ve azınlıkları bir araya getirmeyi ve iklim meselesiyle ilişkilendirmeyi amaçlıyor. Bu bağlantıları kurmak için karşılaşmaları ve hayal gücünü temel alırken, sanatçıların insanları harekete geçirebileceğine ve karmaşık soru(n)ları çözülebilir hale getireceğine inanıyor.¹⁵⁷

157 *We Are Warming Up*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://wearewarmingup.nl/over>; De Jong.

Projeyi kurgulayan Matthea de Jong'a göre sürdürülebilirlik, teknik ve finansal bir konu olarak ele alınsa da aslında herkesi ilgilendiren sosyal bir mesele; birlikte nasıl yaşadığımızla ve bunun belirlenmesinde kimin söz hakkı olduğuyla yakından ilişkili. Dolayısıyla sürdürülebilirlik hızla değişen bir dünyada azalan kaynakların nasıl dağıtılacağını ve Siyah Hayatlar Değerlidir hareketinin sorunsallaştırdığı ırksal eşitsizliği de ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de ilgilendiriyor.¹⁵⁸ İklim krizinin çözümü aynı zamanda demokratik katılımın iyileştirilmesine bağlı, çünkü Jong'un altını çizdiği üzere vatandaşlar iklim politikalarını ancak söz sahibi oldukları ölçüde sahiplenebilir. Tam da bu demokrasi açığını telafi etmek için Warming Up, vatandaşların iklim meselesini katılımcı yöntemlerle düşünmesini istiyor. Ekolojik farkındalığın artmasına rağmen siyasi ve toplumsal değişime yansımadağına dikkat çeken Jong, festival programında seyircilerden sağlık, hareketlilik, demokrasi ve ekonomi gibi iklim kriziyle bağlantılı konularda fikir ve katkı aldıklarını ve bu katkılarla tabandan gelişen bir iklim manifestosu yazdıklarını belirtiyor. Warming Up vatandaşların katılımını sağlamak amacıyla, Mayıs-Ekim 2020 ayları arasında Hollanda'nın çeşitli yerlerinde iklim halk toplantıları düzenleyerek kamuoyunu tartışmanın ve faaliyetlerin parçası olmaya davet etti.¹⁵⁹ Aynı zamanda sanatçıları ve kültür-sanat sektörünü de kendi programlarını tasarlayarak platformun bir parçası olmaya teşvik eden Warming Up, bu çağrıyla iklim hareketini büyütmeyi amaçladı.¹⁶⁰

158 De Jong.

159 *We Are Warming Up*; De Jong.

160 *We Are Warming Up*.

İlk kez 2020 yılında düzenlenen Warming Up Festivali kapsamında, COVID-19 şartlarına göre uyarlanmış pek çok faaliyet yer aldı. Bunlar arasında genç aktivistlerle düzenlenen bir tartışma serisi, iklimle ilgili televizyonda yayımlanan bir “yarışma” programı, gençlerin sahil şeridini takip ederek yol boyunca iklim değişikliğiyle ilgili sohbetler düzenlediği bir bisiklet turu, sokak meclisleri, canlı performanslar, filmler ve çalıştaylar sayılabilir.¹⁶¹ Sahil şeridini takip eden bisiklet turu, iklim değişikliğinin Hollanda’da yaratacağı deniz seviyesi sorununa dikkat çekmeyi amaçladı. Pop-up performanslar, müzik etkinlikleri ve tartışmalar içeren sokak festivalleri ise vatandaşların iklim meselesini sahiplenmesini kolaylaştırmak için planlandı.¹⁶² Böylece kamusal alana kültür ve sanat yoluyla iklim meselesi üzerinden müdahaleler yapıldı.

161 *We Are Warming Up*; De Jong.

162 *We Are Warming Up*; De Jong.

AFRIKAANDERWIJK KOOPERATIFI

Rotterdam'ın güneyinde mahalle temelinde örgütlenen **Afrikaanderwijk Kooperatifi**, bulunduğu bölgeyi güçlendirmeyi hedefliyor. Afrikaanderwijk semtinin yer aldığı güney Rotterdam, kentte işsizlik oranlarının en yüksek olduğu, çoğunlukla göçmen kökenli sakinlere sahip ve ortalama gelir seviyesinin düşük olduğu bir bölge. Kooperatif, mahallelinin ve yerel esnafın katılımıyla hem sürdürülebilirliği gözetken yeni sosyal hizmetler tasarlıyor hem de bir kültür-sanat programı yürütüyor. Örneğin, semt için bir temizlik servisi geliştirilerek kooperatif üyelerine iş olanağı sağlıyor ve temizlik hizmetlerini dışarıdan, büyük şirketler yerine semtte yaşayanlar üstleniyor. Bunun yanında kooperatif merkezi kültürel faaliyetler, bilgi alışverişi ve mahalle toplantıları için bir müşterek alan olarak kullanılıyor. Bu müşterek mekân, temizlik hizmetleri, kültür programı, tecrübe paylaşım toplantıları ve mahalle mutfağıyla birlikte kooperatifin parçalarını oluşturuyor.

Kooperatifin temsilcilerinden ve kurul üyelerinden biri de görsel sanatçı ve küratör Jeanne van Heeswijk. Van Heeswijk, yerel toplulukların kendi geleceklerini yönlendirebilecekleri dinamikleri yaratmak ve çeşitlilik barındıran kamusal alanlar oluşturmak üzerine çalışıyor ve bunu “yereli radikalleştirmek” olarak tanımlıyor.¹⁶³ Sürdürülebilirliği eşitlik ve erişimle beraber ele alarak hem yeşil toplumsal yapılar ve sürdürülebilir gıda üzerine hem de kolektif örgütlenme modelleri üzerine yoğunlaşıyor. Vatandaşların politika yapma süreçlerinden kopuk olmasının getirdiği dışlanma hissini gidermek ve sürdürülebilir sistemler kurabilmek için dönüşüm yolunda kolektif çalışma biçimlerinin önemine işaret ediyor.¹⁶⁴ Katılımcılığı, birlikte üretmek ve insanları sadece masaya davet etmenin ötesinde, masanın nasıl kurulacağına birlikte karar vermek olarak tanımlıyor.¹⁶⁵

¹⁶³ Jeanne van Heeswijk ile görüşme, 16 Haziran 2020; “About Us” *Afrikaanderwijk Co-Op*, son erişim 8 Şubat 2021, http://wijkcooperatie.org/en/about_us/.

¹⁶⁴ Van Heeswijk.

¹⁶⁵ Van Heeswijk.

Kooperatif üyelerinden Paula Zwitter da benzer bir vurguyla, sürdürülebilirliğin sadece eğitim ve gelir seviyesi yüksek sosyal gruplara değil, herkese hitap etmesi gerektiğine inanıyor. Bu yönde bir değişim için çalışırken katılımcı yöntemler izlenmesinin önemini vurguluyor.¹⁶⁶ Zwitter, kooperatifteki faaliyetlerinin yanı sıra iklim değişikliğine adaptasyonda yeşil şehir oluşturmak için topluluk bahçeleri de inşa ediyor ve bu katılımcı yöntemleri izliyor. Örneğin iklim adaptasyonunun bir parçası olarak mahallede yeşil alanları çoğaltmak üzere harekete geçerken insanlara yaşadıkları yerde neyin değişmesini istediklerini soruyor; “çocukların oynayabileceği daha fazla güvenli alan” cevabını alınca da ihtiyaca uygun olarak yeşil oyun alanları tasarlanıyor. Böylece hem iklim adaptasyonuna katkı hem de katılımcılık sağlanmış oluyor.

Afrikaanderwijk Kooperatifi'nde Van Heeswijk ile birlikte semt pazarı için döngüsel bir model kurmayı başarmışlar. 300 tezgâh ve günlük ortalama 10-15 bin ziyaretçiyle kentin en büyük semt pazarlarından biri olan alanda çöpler, uzun yıllar geri dönüşüm yapılmadan bırakılıyor. Kooperatifin projesiyle çöpler ayrıştırılıp geri dönüşüme gönderilmeye başlanıyor. Bu geri dönüşüm projesi, mahallede on bir kişiye istihdam sağlamanın yanı sıra atıkları %30 oranında azaltıyor.¹⁶⁷ Devamında standart ayrıştırma dışında atıklar için yeni kullanım alanları geliştiriliyor ve müşterek merkezde artık meyvelerden reçel, sebzelerden çorba yapıp bir avro gibi erişilebilir fiyatlara satılmaya başlanıyor. Böylelikle hem döngüsellik (çöpün dönüştürülmesi) hem kesişimsellik (piyasaya alternatif mekanizmalarla erişilebilir gıda yaratmak) sağlanıyor. Daha genel olarak hem ekolojik sürdürülebilirlik hem de sosyal sürdürülebilirlik destekleniyor.

¹⁶⁶ Paula Zwitter ile görüşme, 16 Haziran 2020.

¹⁶⁷ Van Heeswijk; Zwitter.

4

5

JULIE'S BICYCLE

Julie's Bicycle ekolojik dönüşüm için hem kültür-sanatın yaratıcı gücünü harekete geçirmek hem de kültür-sanat aktörlerinin karbon ayak izini azaltmak için çalışan, alanında öncü bir kuruluş. Dolayısıyla raporda tartışılan iki ana eksen için de iyi bir örnek oluşturuyor. İklim değişikliğine “yaratıcı müdahaleler” yapan Julie's Bicycle'ın iki temel amacı var:

- 1) Kültür sektörünün asıl karbon emisyonlarının enerjiden kaynaklandığını göz önüne alarak, Paris Anlaşması'nın küresel ısı artışını 1,5°C ile sınırlama hedefini enerji odağında desteklemek¹⁶⁸
- 2) Ekolojik dönüşüm için harekete geçmenin savunuculuğunu yapmak. Farkındalık oluşturmak, kültür profesyonellerinin ve sanatçıların iklim meselesiyle ilgili donanımlarını artırarak yaratıcı kapasitelerini birbirlerini ve izleyicileri etkilemede kullanmalarını sağlamak¹⁶⁹

168 “About Us”. *Julie's Bicycle*, son erişim tarihi 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/why-we-exist/about-us/>; Julie's Bicycle enerji konusunu merkeze alıyor, çünkü kültür sektörünün asıl karbon emisyonları enerji kaynaklıdır.

169 “About Us”. *Julie's Bicycle*.

2007 yılında İngiltere müzik endüstrisinin karbon ayak izini hesaplayarak yola çıkan Julie's Bicycle, o günden beri kültür-sanat sektörü için çeşitli ekolojik ayak izi ölçme araçları geliştirdi. Kültür-sanat kurumları tüm bu araçlardan ekolojik ayak izlerini azaltmak ve operasyonlarını/mekânlarını/altyapılarını sürdürülebilir hale getirmek için de faydalıyor. Kurum, küçük, orta ve büyük ölçekli pek çok kültür-sanat kurumuyla pratiklerini nasıl sürdürülebilir hale getirebilecekleri ve ekolojik ayak izlerini nasıl küçülebilecekleri üzerine çalışmalar yürütüyor. Enerji verimliliği, seyahat, prodüksiyon, atık ve geri dönüşüm konularında atılabilecek çeşitli somut adımlar öneriyor. Festivaller, turneler ve etkinlik mekânları için geliştirdikleri *Yaratıcı Yeşil Araçlar* bugün 3 binden fazla kurum tarafından kullanılıyor. Bir diğer uygulamaları "Creative Green" (Yaratıcı Yeşil) sertifikası ise, yaratıcı sektörlerde sürdürülebilirlik konusunda başarı ölçütü kabul ediliyor. Julie's Bicycle'ın karbon hesaplama araçlarına ek olarak 2009'da yaratıcı sektörler için hazırladığı bir dizi yeşil rehber de bulunuyor. Bu rehberler kültür-sanat aktörlerine, Londra'nın iklim eylem planında yer alan enerji salımlarını 2025'e kadar %60 azaltma hedefine nasıl katkı verebileceklerinin çerçevesini çiziyor.

Bunun yanında iklim savunuculuğu yapan, farkındalık ve bilgi paylaşımı için programlar geliştiren, araştırma yapan ve politika yapımını şekillendiren kurum, hem ulusal hem de ulusötesi ağlar kurmuş. Rapor kapsamında yapılan araştırmada yer alan birçok kültür kurumu ve inisiyatifi Julie's Bicycle'dan esinlenmiş, onlarla birlikte çalışmakta ya da yolları bir şekilde kesişmiş. Kurumun yaptığı etki "sınırötesi" olarak tanımlanıyor.¹⁷⁰ Julie's Bicycle ekibinden Lucy Latham, kültür, sanat ve iklim değişikliği arasındaki ilişki nedir sorusuna şu cevabı veriyor:

“Kültür-sanat topluluğunun iklim değişikliği tartışmasını değiştirip eyleme dönüştürmek için benzersiz bir konumda olduğuna inanıyoruz. Sanatçılar ve daha geniş anlamıyla kültür-sanat camiası özgün ve son derece önemli bir role sahip: Onlar neyin mümkün olabileceğiyle uğraşıyorlar ve olmanın, yapmanın ve düşünmenin yeni yollarını şekillendiriyorlar... Dolayısıyla kültür-sanat, iklim değişikliğiyle ilişkilenmek için eşsiz bir platform sunuyor. Kültür-sanat karmaşık bir fikri ilham verici ve herkese dokunan bir şekilde sunabilir. Ekolojik sürdürülebilirlik aynı zamanda kültür-sanat kurumlarının direncinin bir parçası ve hem ekonomik hem ekolojik olarak anlamlı.”¹⁷¹

Bu prensip ve hedefler doğrultusunda kurulduklarından beri geçen 13 senede çeşitli etkinlikler, konferanslar, çalıştaylar, kurslar, **Creative Climate Chats** (Yaratıcı İklim Sohbetleri) serisi gibi iklim ve kültür-sanat konuşmaları, **Creative Climate Leadership** (Yaratıcı İklim Liderliği) gibi programlar düzenlemişler. Pek çok etkinlik arasından bir örnek teşkil etmesi açısından **TippingPoint** (KritikEşik) ele alınabilir. Sanat ve iklim bilimi temsilcilerini buluşturan ve 2000’den fazla insanın katıldığı bu “beklenmedik söyleşiler” sanat ve iklim araştırmalarının tartışıldığı mecralar olmuştur.¹⁷² Program kapsamında iklim değişikliğiyle ilgili performatif işleri olan sanatçılara 2009’da ilk kez bir açık çağrı yapılmış ve zaman içinde yirmi eser desteklenmiş.

Julie’s Bicycle ulusal ve ulusötesi seviyede ağ kurmaya önem atfediyor ve bunu oldukça etkin bir biçimde yapıyor. Bu doğrultuda kültür-sanat alanında ekolojik ayak izini azaltmak ve ekolojik krizle yaratıcı yollardan mücadele etmek isteyen tüm kurumlara rehberlik ediyor ve kurumların ağlarla etkileşimini genişletiyor.

¹⁷¹ “About Us”. *Julie’s Bicycle*.

¹⁷² “About Us”. *Julie’s Bicycle*.

Ulusal düzeyde bir örnek de İngiltere’de kültür-sanat sektöründen 350’nin üzerinde kurum ve bireyin bir araya geldiği **What Next? Climate Change** (Sırada Ne Var? İklim Değişikliği) ağı. Parçası oldukları ulusötesi ağlar arasında International Green Theater Alliance, *gala* ve C40 bulunuyor. Bunun yanı sıra, Dünya Şehirleri Kültür Forumu ile üye belediyelerin kültür ve iklim değişikliği hedeflerini güçlendirmek için bir program yürütüyorlar; 2019 yılında yayımlanan **Culture & Climate Change** (Kültür ve İklim Değişikliği) raporu da üye belediyelerin iyi uygulama örneklerine odaklanıyordu. Bilgi paylaşımına da önem veren Julie’s Bicycle, dijital bir kütüphane görevi gören web siteleri aracılığıyla makale, podcast, rapor, webinar gibi çeşitli kaynaklar sunuyor. Uluslararası ağları yerelle birlikte örmeyi benimsediğinden bağlamı bilen yerel ortaklarla çalışmaya önem veriyor.¹⁷³ Tüm dünyada iklim kriziyle ilgili yaratıcı işler yapan insanlar ve girişimler olduğunu ancak bu “zorlu ve yalnız” çaba içindeyken sanatçılar ve kültür profesyonellerinin daha büyük bir dönüşüm hareketinin parçası olduklarını hissetmediklerini vurgulayan Julie’s Bicycle, topluluk yaratmanın ve “insanlara dostluk ve dayanışma sunan alanlar” yaratmanın önemine dikkat çekiyor.¹⁷⁴

Çalışmalarının önemli bir parçası savunuculuk olan Julie’s Bicycle, tüm bu faaliyetleri yaptıkları araştırmalarla destekliyor. Sanat liderlerinin sürdürülebilirlik tutumları, tüm dünyada devam eden yenilikçi pratikleri gösteren **Seven Creative Climate Trends** (Yedi Yaratıcı İklim Trendi) haritalama çalışması ve Creative Climate Census (Yaratıcı İklim Sayımı) bu çalışmalar arasında.¹⁷⁵ Paris Anlaşması müzakereleri sırasında politika yapıcılar, fon veren kuruluşlar, kültür-sanat kurumları ve sanatçılardan oluşan 150 kişilik bir grubu bir araya getirerek iddialı iklim hedeflerinin vurgulandığı ArtCOP21 çalıştayını düzenledi ve yukarıda sözü geçen *Ice Watch* (Buz Saati)’nin üretimine destek oldu. 2015 yılında Yaratıcı İklim Koalisyonu’nun parçası olarak, Paris Anlaşması’nı desteklemek için aralarında Björk ve David Bowie’nin de bulunduğu 350’den fazla sanatçının imzaladığı mektubu tasarladı.¹⁷⁶

¹⁷³ Latham.

¹⁷⁴ Latham.

¹⁷⁵ “The Seven Creative Climate Trends”. *Julie’s Bicycle*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/the-movement/>; “Creative Climate Census”. *Julie’s Bicycle*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/resource-creative-climate-census-2018/>.

¹⁷⁶ “A Letter to Readers”. *Julie’s Bicycle*.

Gezegenin geleceğiyle ilgili acil eylemlere ilham verecek bir festival ve kampanya olan **Season for Change 2020** (Değişim Mevsimi 2020) de son dönemde yapılan önemli etkinliklerden.¹⁷⁷ 1-12 Kasım 2021 tarihleri arasında Glasgow'da yapılacak BM İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi Taraflar Konferansı (COP26) iklim müzakereleri yaklaşırken konuyu kültür-sanat alanında gündeme taşımak amacıyla düzenleniyor. İklim eylemlerini programlarının merkezine koymaları için sanatçıları ve kültür kurumlarını harekete geçirmeyi amaçlayan bu festival aracılığıyla 10 milyon kişiye ulaşılması bekleniyor.¹⁷⁸ Bu kapsamda İngiltere ölçeğinde kurumlar ve sanatçılar gezegenin geleceği hakkında kamusal bir diyalog ve çözümler üretebilecek pratikler ve katılımcı faaliyetler tasarlamak üzere davet edildi. Sanatçılara açık bir çağrı yapılarak farklı topluluklarla (mesela çiftçiler) ya da çevre problemleriyle (mesela Londra'da hava kirliliği) ilgili projeler beklenildi.¹⁷⁹ Festivalde dijital içerikler, performanslar, sergiler, konuşmalar, film gösterimleri, çalıştaylar ve etkinlikler kurum ve sanatçıların işbirliğiyle gerçekleştirildi.

Kesişimselliğin önemini vurgulayan Julie's Bicycle, çeşitli programlarını iklim adaletinden yola çıkarak kurguluyor. Değişim Mevsimi'nin içinde düzenledikleri **Common Ground** (Ortak Zemin) programı, kültür-sanatın güç ilişkileri, eşitsizlikler ve iklim adaletsizliğinin üzerine nasıl gidebileceği sorusuna cevap arıyor. Kültürel hayata erişim ve katılım konusunda var olan büyük eşitsizliklerden yola çıkarak **The Colour Green** (Yeşil Renk) isimli bir podcast başlatılmış ve bu sayede siyahlar ve göçmenler gibi temsiliyeti az olan sanatçıların sesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. İngiltere Sanat Konseyi ile birlikte kültür, iklim ve sosyal adalet meselelerinin kesişimi konularında kültür-sanat alanına fayda sağlayacak yeni bir kaynak merkezi oluşturmak da gündemlerinde.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Bu etkinlik Artsadmin ile birlikte düzenlendi (Latham; Mark Godber ile görüşme, 7 Ekim 2020).

¹⁷⁸ "About Season for Change". *Season for Change*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.seasonforchange.org.uk/about/>.

¹⁷⁹ Godber.

¹⁸⁰ Latham.

Julie's Bicycle'ın politika yapım süreçlerindeki etkisi giderek artıyor. 10 yılı aşkın süredir İngiltere Sanat Konseyi ile sürdürdükleri ortaklık, kurumun hikâyesinin önemli bir parçası.¹⁸¹ Londra Belediyesi ile kültür-sanat sektörüne hazırladıkları yeşil rehberler, konseyden gelen taleple ulusal bir programa dönüştürüldü. Julie's Bicycle'ın geliştirdiği politika önerisiyle 2012 yılından itibaren, konseyin fonladığı tüm kurumların çevreye etkilerini raporlamaları bir koşul haline geldi.¹⁸² İngiltere Sanat Konseyi, ekolojik ayak izi raporlanmasını fon anlaşmasının bir parçası haline getiren dünyadaki ilk kuruluş oldu.

¹⁸¹ Latham.

¹⁸² Latham.

The Climate Story Lab (CSL - İklim Hikâyesi Laboratuvarı) film alanında çalışan sivil toplum örgütü Doc Society'nin ABD'de yerleşik film şirketi Exposure Labs ile yürüttüğü bir program. O dönemde İngiltere'de Channel4'da çalışan dört kadın tarafından bağımsız ve yaratıcı belgesel yapımını desteklemek için 2005 yılında kurulan **Doc Society**, desteklediği ve fonladığı yaratıcı filmlerde özellikle çevreyi tema olarak alan filmlere odaklandı. Son yıllarda iklim acil durumunu bütüncül bir bakışla ele almak isteyen Doc Society, **Mothers of Invention** (İcat Eden Anneler) isimli podcast'in dört bölümünün yapımcılığını üstlendi. Eski İrlanda Başbakanı Mary Robinson, komedyen Maeve Haggins ve serinin yapımcısı Thimali Kodikara'nın sunuculuğundaki podcast, iklim adaleti için çalışan kadınların hikâyelerini anlatıyor. Buradaki iklim hikâye anlatıcılığında sanatçıların ve ekolojik dönüşüm için çalışan kültür-sanat inisiyatiflerinin olduğu daha geniş bir gruba yayma ihtiyacı fark edildiğinde, ortaya bir etki yaratma laboratuvarı gibi çalışan The Climate Story Lab çıktı. Doc Society'nin belgesel yapımcılarının yarattığı etkiyi artırmaya ve ortaklıklar kurmaya yönelik geliştirdiği on iki yıllık "Good Pitch" programı evrilerek CSL adını aldı. Aynı araçlar iklim acil durumuna bilimsel ve donuk olmaktan uzak, yeni ve farklı bir iklim hikâyeciliği anlayışı ile müdahale etmek için kullanılıyor. CSL'in ilk edisyonu 2019'da New York'ta, ikincisi ise Mart 2020'de İngiltere'de yapıldı.¹⁸³

Doc Society ekibinden Jessica Edwards, Gelecek için Cumalar hareketinin insanlara ilham verdiğini, iklim ve sürdürülebilirlikle ilgili düşünmeye ittiğini söylüyor; eyleme geçmenin ve protesto etmenin de bir tür yaratıcılık olduğunu belirtiyor. CSL, küratörler, akademisyenler, festival programcıları gibi çeşitli hikâye anlatıcılarına ve yaratıcı profesyonellere esin kaynağı olmak istiyor. Amaç, iklim anlatısını vatandaşlara ilham verecek, politikacıları yakalayacak ve toplumu harekete geçirecek şekilde aktarmalarını kolaylaştırmak. Bu yüzden CSL, farklı aktörlerin kendi bağlamına göre şekillendirebileceği bir model olarak sunuluyor.¹⁸⁴

¹⁸³ Jessica Edwards ile görüşme, 16 Kasım 2020.

¹⁸⁴ *The Climate Story Lab*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://climatestorylab.org/>

“İnsanların kalbiyle bağ kurabilmek için (daha önce sürdürülebilirlik meselesi akılla bağlantılıydı), daha iyi hikâyeleri bulmalıyız.”¹⁸⁵

CSL modeli, farklı aktörlerin bir araya gelerek iklim ve sürdürülebilirlik konusunda birlikte fikir üretmelerini sağlamak üzerine kurulu. Bu tür toplantıları kolaylaştırmak üzere hazırlanan rehberde sunulan araçların ilk adımı da toplanma prensiplerini ilgilendiriyor. Prensipler, kesişimsel düşünmek (farklı grupları bir araya getirmek ve sohbete dahil etmek), anlatıyı iklim adaleti ekseninde kurgulamak, bağlamı dikkate almak, iklim anlatılarındaki zayıflıklar üzerine düşünmek ve dışlanmış izleyici gruplarıyla nasıl bağ kurulacağını gözden geçirmek olarak özetlenebilir. CSL, bilgi ve tecrübe paylaşımını mümkün olduğunca yaygınlaştırmak için raporlar hazırlayarak web sitesinde herkese açık olarak paylaşıyor.¹⁸⁶ Uluslararası ağlar kurmaya da önem veren CSL'in Hindistan ve Almanya edisyonları gerçekleştirilmiş; önümüzdeki dönemde Meksika, Kenya ve Brezilya'da da yapılması planlanıyor.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Edwards.

¹⁸⁶ “Resources”. *The Climate Story Lab*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://climatestorylab.org/resources>.

¹⁸⁷ Edwards.

5 ÖNERİLER VE SONUÇ

Son bölümde, raporda sunulan analitik çerçeve ve vaka analizine dayanarak kültür-sanat aktörleri için somut öneriler derleniyor. Rapor, çevre problemlerinin en kapsamlı tezahürü olan iklim krizini durdurabilmek için ekolojik dönüşümün kaçınılmaz olduğunu, bu dönüşüm olmadan sürdürülebilirliğin tesis edilemeyeceğini, sürdürülebilir bir gezegen için ise gezegenin sınırlarını dikkate almanın önemini ve dönüşümün toplumsal, siyasal ve kültürel olması gerektiğini ortaya koyuyor. Bu dönüşümde kültür-sanat aktörlerine önemli işler düşüyor. Hollanda ve İngiltere'den aktarılan çeşitli örnekler ve pratikler, dönüşüm için ilham vermenin yanı sıra somut öneriler sunmaya da imkân tanıyor.

Öncelikle, kültür-sanat kurumları ekolojik ayak izlerini, özellikle de karbon ayak izlerini tespit ederek azaltmak için neler yapılabileceğine odaklanabilir. Nerelerde etkili azaltım yapılabileceğini görmek için ölçüm ve tespit önemlidir. Tartışılan iyi örneklerde olduğu gibi bazı durumlarda maliyetli altyapı değişikliklerine gitmeden, alışkanlıkları değiştirerek bir miktar azaltım mümkün olabilir. Bunun yanı sıra binaların, mekânların ve etkinliklerin karbon ayak izini azaltmak gerekir. Enerjiyi sürdürülebilir kaynaklardan kullanmak, döngüselligi tesis etmek (atıkları mümkün olduğunca yeniden kullanmak), seyahatleri azaltmak ve yerel üreticilerle çalışmak ekolojik ayak izini azaltan ve sürdürülebilirlik için gerekli önlemlerdir.

Yeni bir hikâye kurgulamak için ise farklı yaratıcı kapasiteler halihazırda harekete geçiriliyor. Bunu kolaylaştırıcı bazı pratikler ve yaklaşımlar, yerele ve yurttaş katılımına ağırlık vermek, ekolojik dönüşüm, sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal eşitsizliklerle mücadele, birlikte dönüşüm ve iklim adaleti üzerine çeşitli çalıştaylar, programlar, konferanslar aracılığıyla fikir ve bilgi alışverişi yapmak, ağlar kurmak, çevre hareketleriyle teması artırmak, yerel ölçekte politika yapımcılarla bağlantı kurmak ve işbirliğine gitmek olarak özetlenebilir.

Ekolojik dönüşüm yolunda ilk adımlarını atmak isteyen kültür-sanat aktörlerine yardımcı olabilecek bir diyagram ve bazı araçlar Ek-1 ve Ek-2’de sunuluyor. Bu araçları sunarken bunun bir seçki olduğunu ve sadece bir başlangıç oluşturduğunu hatırlatmak gerekir. Rapordaki bütün tartışmalar ve örneklerde vurgulandığı üzere ekolojik dönüşüm çok kapsamlı ve toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bir değişimi gerektiriyor. Dolayısıyla zorlu seçimler içeriyor. Tam da bu sebeple rapor, yeşil bir dönüşümün neden hâlâ bir hayal olduğu sorusundan yola çıkıyor. Bu hayali kurmak dönüşümü gerçekleştirmenin başlangıcı ve ekte sunulan araçlar yola çıkmayı kolaylaştırmayı amaçlıyor. Ancak araçlar indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmamalı ve raporda sunulan farklı perspektifler bağlamında değerlendirilmeli. Aynı zamanda rapordaki örneklerde araçların yanı sıra benimsenen katılımcılık, yerellik, ağ kurma, müşterek oluşturma gibi dönüştürücü pratiklerle daha kapsamlı bir değişimin gerçekleştirilebildiğini hatırlatmakta fayda var.

Rapor, bütün bu bilgiler ışığında ve çeşitli örneklerden alınan ilhamla Türkiye’de faaliyet gösteren kültür-sanat aktörlerine ve ilgili tüm kamuoyuna bir çağrı yapıyor. Ekolojik dönüşüm için çeşitli ölçeklerde ve farklı biçimlerde eyleme geçmek mümkün. Bunu söylerken, Türkiye’deki bağlam ve yarattığı güçlükler de tabii ki göz önünde bulundurulmalı. Türkiye Paris Anlaşması’nı onaylamıyor, güçlü iklim hedefleri benimsemiyor ve iklim politikaları yapmıyor. Tam tersine iklim değişikliğinin en önemli sebebi olan kömür gibi fosil yakıtlara yatırımını artırıyor. Aynı zamanda, son dönemde siyasi koşullar yüzünden sivil toplum alanında hareket, endişe verici biçimde kısıtlanmış durumda.

Yine de rapor ekolojik dönüşüm, yurttaş katılımı ve iklim adaletini tesis etme yolundaki engelleri küçümsemeden Türkiye’de bir an önce harekete geçmenin önemini vurguluyor. Bu zaten çevre konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin ve tabandan örgütlenen ekoloji hareketlerinin uzun zamandır talebi. Kültür-sanat aktörleri de bu talebi yaygınlaştırmak ve büyütmek için benzersiz roller üstlenebilir. Raporun benimsediği karşılaştırmalı yaklaşım sayesinde başka bağlamlarda da güçlükler olmasına rağmen yeni anlatma biçimleri ve pratikler oluştuğu görülüyor. Raporun ele aldığı örnekler kimi zaman kurumlar arası koordinasyon eksikliği, meselenin yeterince sahiplenilmemesi, farklı konular ve öncelikler arasında enerjinin dağılması, iş yükü, finansman bulamama, bürokratik yapılar, başarılı pilot projelerin her zaman politikaya dönüşmemesi gibi zorluklara rağmen değişim yaratabiliyor.

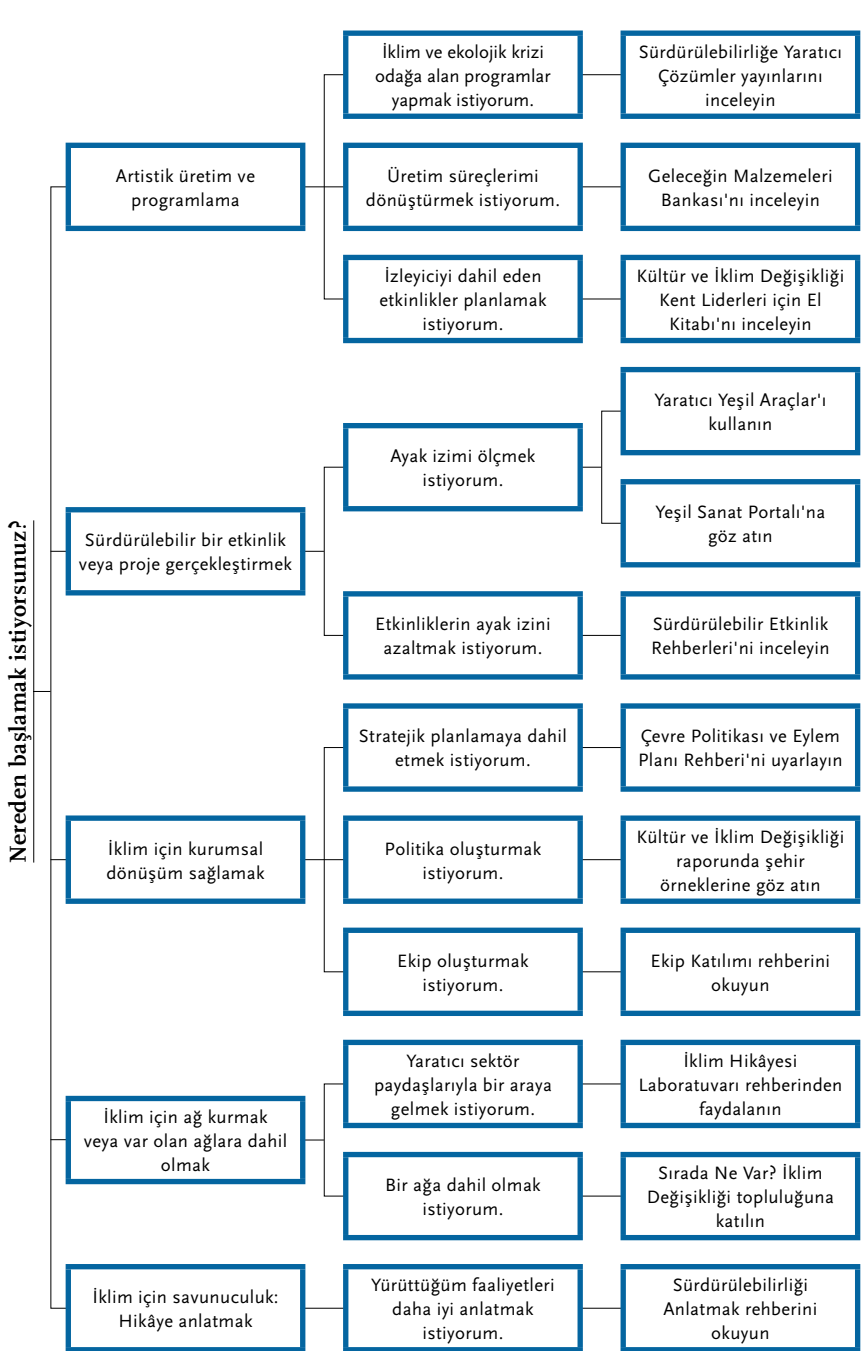
Rapor harekete geçerken yerelin ve yerelden başlamanın önemini altını çiziyor. Yerelde yatay ağlar kurmak dayanışma ve beraber öğrenme sürecini kolaylaştırarak dönüşümü hızlandırıyor. Yerelde kurulan bağlantılar ulusötesi ağlarla birleştiğinde kültür-sanat aktörlerinin etkinliği artıyor. Türkiye’de kültür-sanat aktörleri uzun zamandır çevre mücadelesi veren sivil toplum örgütleri ve hareketlerle temas kurarak tecrübe paylaşabilir.

Yerel hareketler ve sivil toplum inisiyatiflerinin yanında, yerel yönetimlerin de çevre politikalarında kültür-sanata, kültür politikalarında ise iklim ve çevreye yer vermesi hayati önem taşıyor. Belediyeler kültür-sanat alanının ekolojik ayak izini düşürmek için çeşitli düzenlemeler yapabilir: Festivaller için sürdürülebilir etkinlik politikası geliştirebilir; iki bin kişiden fazla katılımcısı olan etkinliklerde etkinlik iznini enerji, su, atık ve hareketlilik gibi başlıklarda belirli kriterlerin yerine getirilmesine bağlayabilir; sürdürülebilirlik için personel ayırabilir; veri toplayabilir; bir hibe programıyla kültür mekânlarının karbon ayak izini düşürmek üzere finansal destek sunabilir; çevre ve kültür alanlarını bir araya getirebilir; kültür kurumlarının karbon ayak izini ölçecek ve azaltacak araç ve destekler sağlayabilir; kültür kurumları arasında bilgi ve tecrübe paylaşımında kolaylaştırıcı rol oynayarak bilgi ve iyi pratiklerin paylaşımına zemin sağlayabilir ve etkileşimi güvence dayalı, sık ve aktif bir ilişki olarak sürdürebilir.

Bunların yanında kültür-sanat kurumları, sanatçılar ve tasarımcılar insan-doğa ilişkileri, ekonomik büyüme ve gezegenin sınırları üzerine izleyicileriyle birlikte düşünerek farklı bakış açıları geliştirilmesine ve egemen dilin değiştirilmesine katkıda bulunabilir. Böylece *ekolojik dönüşüm kültürel değişimle harmanlanabilir*. Kamusal alanda sanat eserleriyle konuya dair görünürlük yaratılmasının etkisi ise yadsınamaz. Yerel yönetimler, kültür-sanat kurumları, sanatçılar ve tasarımcıların işbirliği, vatandaşların özellikle yeşil alanları kamusal alan olarak kullanabilmesine çeşitli biçimlerde vesile olabilir. Belediyelerin işbirliğiyle iklim meselesini kültür-sanat yoluyla kamusal alana taşıyan pop-up performanslar, müzik etkinlikleri ve tartışma içeren sokak festivalleri, pazarlar gibi programlar geliştirebilir. Ayrıca araştırmalarla bilgi paylaşımında bulunmak ve ekoloji meselesini merkeze alan konuşmalar, konferanslar, çalıştaylar düzenlemek farkındalığı artıracaktır. Tüm bu önerilenler raporun sunduğu çerçeve içerisinde esas olarak kültür-sanat aktörlerinin bir araya gelerek etkileşim içinde şekillendireceği ucu açık bir süreçle son şeklini alacaktır.

EK 1

YEŞİL ARAÇLAR:
EKOLOJİK DÖNÜŞÜM İÇİN NELER YAPABİLİRSİNİZ?

Yeşil Araçlar (alfabetik sırayla)

Çevre Politikası ve Eylem Planı Rehberi¹⁸⁸

Julie's Bicycle'ın hazırladığı rehber, kültür kurumlarının çevre politikasını ve eylem planını oluşturması konularını kapsıyor. Rehberde çevre politikasının ne olduğu ve nasıl hazırlanması gerektiğine dair ipuçları sunulurken konuyla ilgili tablo, soruları cevaplayıp eylem planı adımlarını oluşturmaya yardımcı oluyor. Türkçeye çevrilen tablo Çevre Politikası ve Eylem Planı Oluşturma Rehberi adıyla Ek-2'de yer alıyor.

Ekip Katılımı Rehberi¹⁸⁹

Pek çok kurum, olumlu kurumsal değişim yaratmak ve çevresel etkisini iyileştirmek amacıyla bir Sürdürülebilirlik Ekibi kurmanın etkili bir yöntem olduğuna inanıyor. Değişim yaratmanın motive olmuş bireylerden geçtiğine inançla hazırlanan bu rehber, farklı kurumların olumlu ve olumsuz deneyimlerini süzgeçten geçirip ekip kurma adımlarını yapılandırılmış şekilde sunuyor.

Rehberden ipuçları

İş arkadaşlarınızın katılımını artırmak için etkinlikler düzenleyebilirsiniz:

- 1) Atıksız öğle yemeği günü: Atık çıkarmayacak, örneğin herkesin evden getirdiği yemeği ortaklaşa yiyeceği bir gün düzenleyin.
- 2) İşe yürüme yarışması: Ekip üyelerinin her gün işe yürüdüğü mesafeyi ölçeceğiniz bir yarışma düzenleyin. Haftanın sonunda en uzun yürüyen ekip üyesine bir ödül verin.
- 3) Yün kazak yarışması: Isıtıcıları kapatın ve en iyi yün kazağa ödül vereceğiniz bir yarışma düzenleyin. Günün sonunda ne kadar enerji tasarrufu yaptığınızı ekibe açıklayın.

¹⁸⁸ "Environmental Policy And Action Plan Guidelines". *Julie's Bicycle* (2017), son erişim 8 Şubat 2021, <https://julesbicycle.com/resource-policy-action-plan-guide/>.

¹⁸⁹ "Julie's Bicycle Practical Guide: Team Engagement". *Julie's Bicycle* (2016), son erişim 8 Şubat 2021, https://julesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/10/Team_engagement_guide_2016.pdf.

4) Öğle arası sohbetleri / film gösterimleri: Öğle arasında ekibinize çevreyle ilgili ilham verecek konuşmacılar davet edin ya da konuyla ilgili filmler izletin.

5) Poster yarışması: Ekibinizden, iş yerindekileri karbon ayak izini azaltmaya teşvik edecek yaratıcı bir poster veya video hazırlamasını isteyin.

Geleceğin Malzemeleri Bankası¹⁹⁰

Sanatçılar için zehirsiz, doğada çözünür ya da başka şekillerde sürdürülebilir alternatif malzemelerin derlendiği bu veritabanı, Jan van Eyck Academie'nin Doğa Araştırması birimi tarafından Central Saint Martins College işbirliğiyle hayata geçirildi. İçeriği *gala* partneri kültür kurumlarının ortak çalışmasıyla oluşturuldu ve güncellenmeye devam ediyor. Banka, sanatçılara sürdürülebilir sanat pratikleri benimseme konusunda ilham vermeyi amaçlıyor. Web sitesinde malzemelerle ilgili çeşitli terimleri ve malzeme politikasını açıklayan bölümler de bulunuyor.

*Malzemelerinizi seçerken sorabileceğiniz birkaç soru.*¹⁹¹

- 1) Kullanılabilirlik: Sosyal ve çevresel yeterliliklerini kontrol etmemiz ne kadar kolay?
- 2) Çevre dostu olma: Malzemenin üretiminde ne kadar su harcandı?
- 3) Sosyal koşullar: Bu malzemenin üretiminde yurttaşlık hakları gözetildi mi?
- 4) Kullanım sonrası: Bu malzeme ileri dönüşüme uygun mu?

¹⁹⁰ "About". *Future Materials Bank*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.futurematerialsbank.com/about/>.

¹⁹¹ "Material Policy". *Future Materials Bank*, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.futurematerialsbank.com/material-policy/>.

İklim Hikâyesi Laboratuvarı Rehberi¹⁹²

Bu rehber, iklimin hikâyesini sanatsal ifadenin gücüyle anlatmak isteyen yaratıcı sektör paydaşlarına birlikte çalışmanın yollarını anlatıyor. Bir toplantı veya atölye çalışmasında bir araya gelip iklimin hikâyesinin nasıl anlatılacağını konuşmak isteyen hikâye anlatıcılarına, kültür profesyonellerine ve politika yapıcılara bir yol haritası çiziyor. Rehberde buluşmalar için tavsiyeler, uzmanlardan videolar, fikirleri derlemek için bir form şablonu ve ilham verici örnekler yer alıyor.

İlk toplantınız için birkaç örnek prensip:

- Keşisimselliğe önem verin. Toplantıdaki insanların ve konuşanların, oluşturmak istediğiniz geniş hareketi ve ilişki kurmak istediğiniz grupları yansıttığına emin olun.
- İklim adaleti tüm konuşmalarınızın yol gösterici ilkesi olsun. İklim krizinden en önce ve en çok kimin etkilendiğini göz önünde bulundurun.
- Konuşmayı iklim değişikliğiyle ilgili kamuoyu, yerel bağlamdaki fırsatlar ve zorluklar, iklim karşıtlığı ya da yanlış bilinenler ve iklim hareketlerinin mevcut durumuna dair son verilere dayandırarak bir bağlama oturtun.
- İklim hikâyeciliğinin zayıflıklarını ve sembolik kullanımlarını tartışmaya açın.
- Etkili dağıtım ve yaygınlaşma stratejisini belirlemek için medyada etki yaratan vaka örneklerini paylaşın.
- Dışarıda bırakılan izleyiciler üzerine kafa yorun ve daha çeşitli izleyicilerin bağ kurabileceği ve makul bir umut veren yeni anlatılar düşünün.

192 "The Climate Story Lab Toolbox". Exposure Labs ve Doc Society (2020), son erişim 8 Şubat 2021, https://assemble.me/uploads/websites/2882/files/CSL-Toolkit_092020.pdf.

Kültür ve İklim Değişikliği¹⁹³

Dünya Şehirleri Kültür Forumu'nun yayımladığı 2019 tarihli *Kültür ve İklim Değişikliği* raporu, foruma üye şehirlerin kent ölçeğinde hayata geçirilen kültür-sanat ile iklim kesişimindeki iyi uygulamalarına yer veriyor.¹⁹⁴ Ayrıca bunları dört ayrı kategoride toplayarak bu konuda adım atmak isteyenlere yol gösteriyor.

Forum yerel yönetimlere öneriyor:

- Araştırma yap ve yayımla: Kentinizde çevre temaları ve pratikleriyle uğraşan kültür-sanat inisiyatiflerini araştırın. Kültür-sanat sektöründe iyi örneklerin yayılmasını ve yeni işbirliklerinin geliştirilmesini sağlamak için çevrimiçi bir kaynak merkezi hazırlayın.
- Düzenli sohbetler: Kültür ve çevre birimleri arasında işbirliği sağlayacak şekilde düzenli toplantılar ya da çalışma grupları gerçekleştirin. Böylece iki birimin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yönelik kent stratejisinin uygulanmasını destekleyin.
- Politikaları birleştir: Kültür ve çevre politikalarını ve stratejilerini birbirlerini destekleyecek şekilde ilişkilendirin.
- Akıllı kamusal sanat: Çevresel sürdürülebilirliği yaratıcı programlama konusu olarak kamusal sanat planlamalarına dahil edin. Bunu yaparken operasyon süreçlerinin de çevreye duyarlı olacağını taahhüt edin.
- Kanıt topla: Kültürel etkinliklerin çevresel etkilerini izleyin ve raporlayın. Çevre okuryazarlığı ve performans/iyileştirme anlayışını geliştirin.

¹⁹³ "Culture and Climate Change". World Cities Culture Forum.

¹⁹⁴ A.g.e.

Kültür ve İklim Değişikliği: Kent Liderleri için El Kitabı¹⁹⁵

Dünya Şehirleri Kültür Forumu'nun yayımladığı rehber, kent düzeyinde iklim değişikliği için kültür-sanatla değişim amaçlayan belediyelerden vaka analizleri ve bu analizlerden yola çıkan öneriler sunuyor.

Yurttaş katılımı ve kamusal farkındalık konusunda birkaç öneri:

- Politika yapıcılarının desteklediği ve kamusal farkındalığı artırmayı amaçlayan müdahalelerde, erken bir aşamada tüm ekibin projeyi sahiplenmesi ve yapılandırılmış bilgi paylaşım fırsatları yaratılması sağlanmalıdır. Böylece proje boyunca çekirdek, ağları kurabilecek bir “diplomatik kadro” mevcut olacaktır.
- Kamusal farkındalık müdahaleleri aynı zamanda politika yapım süreçlerinde yurttaş katılımına aracılık ederse ve kente geribildirim verme fırsatları yaratırsa, müdahalenin politika yapıcılara etkisi en yüksek seviyede olur.
- Yaratıcı/kültürel projelerin tamamen belediye bütçelerinden karşılanması gerekmez, farklı kaynaklardan fon geliştirilmesi de mümkün.

Sürdürülebilir Etkinlik Rehberleri¹⁹⁶

Julie's Bicycle'ın Manchester Kent Konseyi ile birlikte hazırladığı Sürdürülebilir Etkinlik Rehberleri serisi küçük ve büyük ölçekli dış mekân etkinlikleri, iç mekân etkinlikleri, kamuya açık etkinlikler, atık ve temizlik hizmetleri, prodüksiyon tedarikçileri, yiyecek-içecek, gibi başlıkları kapsıyor. Rehberlerde bulunan kontrol listelerini doldurarak etkinliklerde ekolojik ayak izini azaltmak için yapılanları takip etmek ve yapılabilecekleri taahhüt etmek kolaylaşıyor.

195 “Culture And Climate Change Handbook for City Leaders”. *World Cities Culture Forum* (2017), son erişim 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/sustainable-events-guides-with-manchester-city-council/>.

196 “Sustainable Events Guides With Manchester City Council”. Julie's Bicycle ve Manchester City Council, (2019), son erişim 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/sustainable-events-guides-with-manchester-city-council/>.

***İç mekân etkinliklerinin pazarlamasına dair ipuçları.*¹⁹⁷**

Etkinlik donatılarında (afiş, stant, yaka kartları vb.) sürdürülebilir malzeme kullanın ve tekrar kullanılabilir veya geri dönüştürülebilir tasarımları tercih edin. Örneğin geri dönüştürülmesi zor plastik, polistiren, PVC gibi malzemelerden kaçının.

Basılı malzemelerde geri dönüştürülmüş, sürdürülebilir şekilde elde edilmiş, kloruz ve kaplamasız kağıt ve kartlar, su veya sebze bazlı mürekkepler kullanın.

Tedarikçilerden ve tasarımcılardan,

- Yeni malzeme almak yerine kiralanmış, ödünç alınmış, yeniden kullanılmış ya da geri dönüştürülmüş malzeme kullanmalarını,
- Stantlar, sahneler, geçici yapıları kolaylık, yeniden kullanım ve geri dönüşüme uygun tasarımlarını isteyin.

Tişört ve diğer giyim ürünlerinde adil üretilmiş organik tekstil kullanın.

Merch ürünleri ve promosyonların sürdürülebilir ve sorumlu kaynaklarla üretilmesi için sponsorlarla çalışın.

Sürdürülebilirliğe Yaratıcı Çözümler¹⁹⁸

Gala ağının partnerlerinin ülkelerinde sürdürülebilirlik için geliştirilen yaratıcı çözümler farklı rehberlerde inceleniyor. Rehberlerde Kore'den İspanya'ya bir dizi ülkede kültür-sanat alanı tarafından yapılmış çalışmalar, vaka analizleri yer alıyor.

¹⁹⁷ "Sustainable Events Guide: Events in Indoor Venues" Julie's Bicycle ve Manchester City Council (2019), son erişim tarihi 8 Şubat 2021, https://juliesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/11/Sustainable-Events-Guide_Indoor.pdf.

¹⁹⁸ "Creative Responses To Sustainability". Green Art Lab Alliance ve ASEF / culture360, son erişim tarihi 8 Şubat 2021, <https://greenartlaballiance.com/creative-responses-to-sustainability/>.

***Portekiz'den sürdürülebilirliğe bazı sanatsal yaklaşımlar.*¹⁹⁹**

- Sanat doğayla yeniden bağlantılar kurmak için kullanılıyor.
- Sürdürülebilirliğin kolektif bir süreç olduğu vurgulanıyor.
- Yerele ağırlık veriliyor ve yerel gerçekliklerle meşgul olunuyor.
- Değişim için katalizör görevi görülüyor.

***Sürdürülebilirliği Anlatma Rehberi*²⁰⁰**

Julie's Bicycle'ın çok sayıda kaynağından biri, sürdürülebilirlik konusunun iletişimini yapmak üzerine. Özellikle kültür-sanat alanında faaliyet gösteren iletişim profesyonellerini hedefleyen rehber, sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirdiği etkinliklerin nasıl paylaşıldığında etki alanının genişleyeceğine dair bir yol haritası ve pratik ipuçları sunuyor.

Mesajınızı nasıl iletteceğinize dair beş ipucu:

- Markanın imajına uygun: Sürdürülebilirlik mesajlarınız geri kalan iletişiminizden farklı olursa, yaptıklarınızın temel bir bileşeni olmadığı izlenimini yaratabilir.
- Kişiselleştirilmiş ve yerele uyarlanmış: Sürdürülebilirlik meselesi genelde büyük ve uzak konular olarak konuşuluyor. Bu şekilde ifade etmek insanların bağ kurmasını zorlaştırabilir. Onun yerine konuyu kurumunuzla, bulunduğunuz yerle ve konuştuğunuz insanlarla alakalı şekilde anlatmak için çabalayın.

199 "Creative Responses to Sustainability Cultural Initiatives Engaging with Social & Environmental Issues Portugal Guide". Green Art Lab Alliance ve ASEF / culture360 (Asia-Europe Foundation: 2019), son erişim 8 Şubat 2021, <https://greenartlaballiance.files.wordpress.com/2020/05/portugal-green-guide-online-version-june.pdf>.

200 Julie's Bicycle ve Arts Council England, "Julie's Bicycle Practical Guide: Communicating Sustainability" (2015), son erişim 8 Şubat 2021, https://julesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/10/Communicating_Sustainability_guide_2015.pdf

- Yeşil göz boyamadan kaçının: Mesajınızın yanlış anlaşılacağından emin olmak için birkaç konuyu gözden geçirin. Örneğin, kullandığınız dil yeterince açık mı? “Doğa dostu peçete” demek bir şey ifade etmez, onun yerine “bu peçete geri dönüştürülmüş kağıttan yapılmakla iftihar eder” deyin. Görseldeki mesaj gereğinden büyük bir söz veriyor mu? Mesajlarınızı verilerle temellendirebiliyor musunuz?
- Tonunuz pozitif olsun: Sürdürülebilirliğin konuşulduğu ölçekler genelde büyük olduğu için bireysel katkıyı önemsiz gösterebilir. Olumlu bir yaklaşımla, pek çok bireysel eylemin birleşerek büyük bir etki yaratabileceğini söyleyin.
- Başarılarınızı kutlayın: Başarınızı kutlamak ve katkı sağlayanlara uygun yerlerde teşekkür etmek hedeflerinizi anlatmanın harika bir yoludur.

Yaratıcı Yeşil Araçlar²⁰¹

Yaratıcı endüstrilerin özgün ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanan Yaratıcı Yeşil Araçlar, kültür kurumlarının karbon ölçümlerini ücretsiz olarak yapmasını sağlıyor. 50 ülkeden üç binin üzerinde kurum, Julie’s Bicycle’ın tasarladığı bu araçlarla kültür merkezlerinin, ofislerin, açık hava etkinliklerinin, turların ve üretimlerin çevreye etkisini hesaplıyor.

İpuçları:

- Web sitesinden kullanıcı hesabı oluşturduğunda karşınıza çeşitli sorular geliyor. Örneğin bir festivalin karbon ayak izini sahne sayısı, kesilen bilet sayısı, enerji kullanımı, su kullanımı, atık miktarı gibi bilgileri sağlayarak hesaplamak mümkün.
- “Sonuçlar” sayfasından verinizin daha detaylı analizini görüntüleyebilir, yıllara göre karşılaştırma yapabilirsiniz. Ayrıca oluşturulan ortalama değerlerle kendi değerlerinizi karşılaştırarak küresel kültür sektörü içindeki yerinizi tespit edebilirsiniz.

201 Julie’s Bicycle, “Introducing The Creative Green Tools” (2019), son erişim 8 Şubat 2021, https://juliesbicycle.com/resource_hub/introducing-the-creative-green-tools/.

“Yeşil” Prodüksiyonlar ve Sergiler²⁰², Tiyatrolar²⁰³, Orkestralar ve Turneler²⁰⁴

Julie’s Bicycle’ın “yeşil” prodüksiyonlar ve sergiler, tiyatrolar, orkestralar ve turneler için hazırladığı ayrı rehberler bulunuyor. Bu rehberlerde alanın ihtiyaçlarına özgü öneriler sunuluyor ve İngiltere’den iyi uygulama örneklerine yer veriliyor.

*Dönüşüm için gerekli dört temel adım.*²⁰⁵

- 1) Taahhüt etmek: Gerekli yapıları kurmak, politikaları belirlemek, sorumlulukları dağıtmak
- 2) Anlamak: Çevresel etkiyi düzenli olarak takip etmek ve ölçmek
- 3) Geliştirmek: Çevresel etkiyi azaltmak için bir eylem planı oluşturmak
- 4) Paylaşmak: Ekibi, tedarikçileri ve izleyiciyi ve dahil etmek, bilgi paylaşmak

Yeşil Sanat Portalı²⁰⁶

Creative Carbon Scotland’ın web sitesinde yer alan Yeşil Sanat Portalı, kültür kurumlarının iklim krizine karşı harekete geçmesini kolaylaştırmak üzere bir dizi doğrudan fikir sunuyor, bunları kategorilendiriyor ve kolaydan zora sıralıyor. Prodüksiyon, veri toplama, mekânlarla ve sanatçılarla çalışma, kurum politikaları gibi pek çok farklı başlığa dair kaynaklar sunuluyor.

202 “Productions and Exhibitions Guide”. Julie’s Bicycle (2015), son erişim 8 Şubat 2021, <https://juliesbicycle.com/resource-productions-exhibitions-2015/>.

203 “Green Theatre Guide”. Julie’s Bicycle (2008), son erişim 8 Şubat 2021, https://juliesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/10/Green_Theatre_Guide_2008.pdf.

204 “Green Orchestras Guide”. Julie’s Bicycle (2011), son erişim 8 Şubat 2021, https://juliesbicycle.com/wp-content/uploads/2019/11/Green_Orchestras_Guide_2011.pdf.

205 “Productions and Exhibitions Guide”.

206 “Green Arts Portal”. Creative Carbon Scotland, son erişim 8 Şubat 2021, <https://www.creativecarbonscotland.com/gap>.

Başlangıç noktasından emin olmayanlar için, kolaydan zora sıralanmış ilk on listesi:

- Yeşil Lider ya da Yeşil Ekip belirleyin
- Üst Yönetimden Taahhüt Alın
- Çevre Politikası Belirleyin
- Yeşil Etkinliklerinizi Anlatın
- Ofiste Enerji Azaltma Politikası Uygulayın
- Enerji ve Su Kullanımını Ölçün
- Atığınızı Ölçün
- Seyahatlerinizi Ölçün
- Su Kullanımını Denetleyin
- Araç Paylaşımını Teşvik Edin

ÇEVRE POLİTİKASI VE EYLEM PLANI OLUŞTURMA REHBERİ

Julie's Bicycle ve Arts Council England'ın izniyle Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Orijinaline Julie's Bicycle'ın [web sitesinden](#) erişilebilir.

Julie's Bicycle
CREATIVE • CLIMATE • ACTION

Çevre Politikası

- 1) Temel bilgiler: Kimsiniz, ne yapıyorsunuz, misyonunuz nedir, faaliyetlerinizin hacmi ve kapsamı (çalışanlar, izleyici sayıları, sergi/ etkinlik sayıları vb.).
- 2) Sizi çevreyle ilgili eyleme geçmeye teşvik eden ne oldu? (İş dayanıklılığı için tasarruf/maliyet yönetimi, fon/müşteri gereklilikleri, itibar yükseltme, olumlu çevresel değişim sağlamak için izleyici kitlesini kullanmak vb.)
- 3) Çevresel hedeflerinizin düzeyi nedir?
- 4) Faaliyetlerinizin türü ve boyutu düşünüldüğünde çevreye esas etkiniz nerelerden geliyor? (binalar: enerji kullanımı ve karbon salımı; üretim: malzeme kullanımı ve atık, ulaşım; ofis faaliyetleri: basılı malzeme, bilgi teknolojileri, malzeme ve hizmetler, atık; yeme-içme: yiyecek, su, enerji, atık; iş ya da izleyici seyahati: yakıt kullanımı ve karbon salımı vb.)

5) Etkilerinizin türü ve boyutu düşünüldüğünde anahtar çevre taahhütleriniz neler? (ekibi konuya dahil etmek, eğitim vermek, dış paydaşları dahil etmek, konunun iletişimini yapmak)

6) Başka hangi çevre taahhütlerinde bulunuyorsunuz?

7) Çevre politikalarınızın gözden geçirilmesinden kim sorumlu, ne sıklıkla ve nasıl yapılıyor?

8) Çevre eylem planını nasıl geliştirdiniz? Nasıl izleniyor, gözden geçiriliyor ve güncelleniyor? Kim tarafından ve ne sıklıkla?
(*Çevre Eylem Planı bölümünden sonra tamamlayın)

Çevre Eylem Planı

1) Beş temel amaç ve/veya hedef ve her biri için zaman dilimi belirleyin.

(Bir yıl içinde karbon salımınızı %10 azaltmak, iki yıl içinde çöp sahasına sıfır atık, üç yıl %100 sürdürülebilir kaynaklı kereste kullanımını vb.)

1)

2)

3)

4)

5)

2) Beş amacınız / hedefiniz için (örnek de dahil) ayrı ayrı iyileştirme eylemlerini tanımlayın, tarih, sorumluluklar ve gerekiyorsa bütçe ve anahtar performans göstergeleri dahil.

Amaç / Hedef	Eylemler	Sorumlular	Son tarih	Bütçe	Anahtar performans göstergeleri
Örnek: İ. Çöp sahasına giden toplam atığı Ocak 2022'ye kadar %15 azalt	Plastik, kağıt ve cam için geri dönüşüm ve yeniden kullanım düzeniği oluştur.				Çöp sahasına giden atığın toplam hacmi, tonaj belgesiyle sunulacak.
	Kağıdı geri dönüştürmeden yeniden kullanmak için müsvedde kağıt kutusu oluştur.				
	Kırtasiye malzemesi/ matbaa gibi hizmetler alırken daha az paketleme yapan firmayı tercih et.				

EK 3 ZAMAN ÇİZELGESİ

- 1966 Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- 1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı
- 1972 Ekonomik Büyümenin Sınırları raporunun yayımlanması
- 1982 UNESCO Kültür Politikaları Dünya Konferansı
- 1987 Ortak Geleceğimiz (Brundtland) raporunun yayımlanması
- 1988-1997 Birleşmiş Milletler Dünya Kültürel Kalkınma On Yılı
- 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
- 1996 Yaratıcı Çeşitliliğimiz raporunun yayımlanması
- 2005 UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi
- 2015 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
- 2015 Paris İklim Anlaşması
- 2015-2021 Fosil yakıtlardan çıkışın başlaması
- 2018 Greta Thunberg, İklim Grevleri ve Gelecek için Cumalar Hareketi'nin başlaması
- 2021 COP26
- 2021 Dünyanın +1,3C ısınması

EK 4 GÖRÜŞME LİSTESİ VE AĞ HARİTASI

Bu rapor kapsamında yapılan tüm görüşmeler aşağıda listelenmiştir. Ayrıca kurumlar ve projeler arasındaki bağlantılar hazırlanan interaktif haritadan incelenebilir. [[Ağ haritası](#)]

1. Bjorn Schrijen, Boekman Vakfı, 8 Haziran 2020
2. Jan Jaap Knol, Boekman Vakfı, 8 Haziran 2020
3. Remco Wagemakers, Bureau 8080, 8 Haziran 2020
4. Mareile Zuber, Amsterdam Belediyesi Kültür ve Sürdürülebilirlik Program Yöneticisi, 9 Haziran 2020
5. Matthea de Jong, Warming Up, 11 Haziran 2020
6. Klaas Kuitenbrouwer, Het Nieuwe Instituut, 12 Haziran 2020
7. Jan Jongert, Superuse Studios / BlueCity, 12 Haziran 2020
8. Jeanne van Heeswijk, Afrikaanderwijk Kooperatifi, 16 Haziran 2020
9. Paula Zwitter, Afrikaanderwijk Kooperatifi, 16 Haziran 2020
10. Henk Heikamp, Hollanda Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı, 16 Haziran 2020

11. Olof van de `Wal, SKAR, 18 Haziran 2020
12. Yasmine Ostendorf, Jan van Eyck Academie / Green Art Lab Alliance, 18 Haziran 2020
13. Alice Smits, Zone2Source, 22 Haziran 2020
14. Chris Julien, Waag, 22 Haziran 2020
15. Binna Choi, Casco Art Institute: Working for the Commons, 9 Temmuz 2020
16. Jenny White, British Council, 18 Eylül 2020
17. Mark Godber, Artsadmin, 7 Ekim 2020
18. Ben Twist, Creative Carbon Scotland, 16 Ekim 2020
19. Andrew Ellerby, İngiltere Sanat Konseyi, 19 Ekim 2020
20. Lucy Latham, Julie's Bicycle, 23 Ekim 2020
21. Jessica Edwards, Doc Society, 16 Kasım 2020

SÖZLÜK²⁰⁷

Gezeenin taşıma kapasitesi ve ekolojik limitler: İnsan faaliyetleri sonucunda doğanın döngülerinin bozulmadan devam edebilmesinin ve doğanın kaynaklarının sınırlarına işaret eder. Örneğin atmosfere salınan sera gazlarının belirli bir miktarı tutulabilir, bu sınır aşıldığında ise küresel ısınma ve iklim değişikliği başlar.

İklim değişikliği: İnsan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının küresel sıcaklığı endüstriyelleşme öncesi döneme göre +1,3°C artırması ve bunun sonucunda gezeenin döngülerinin değişmesi, habitat ve biyoçeşitlilik kaybının hızlanması, kuraklığın artması, okyanusların ısınması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi.

Antroposen: İnsanın gezegene etkisi ile belirlenen yerkürenin yeni jeolojik dönemi. İnsanların gezegene diğer doğal güçlerden de fazla etki etmesi ve yer sistemleri döngülerinde (karbon döngüsü, nitrojen döngüsü vb.) iklim değişikliği dahil düzensizliklere yol açmasıyla yeni bir jeolojik döneme girildiği düşünülmektedir.

Ekolojik ayak izi: Bir bireyin, topluluğun, faaliyetin, şirketin, devletin tükettiği kaynakları üretmek ve yarattığı atığı bertaraf etmek için gereken biyolojik olarak verimli su ve toprak alanı. Ekolojik ayak izi küresel hektar olarak ölçülür.

Karbon ayak izi: Ekolojik ayak izinin bir bileşeni olan karbon ayak izi doğaya salınan karbondioksit miktarı ile ilgilidir. Karbon emisyonlarını (salımlarını) tutmak için gerekli orman ya da okyanus alanını (yutak) anlatır. Bir faaliyet, kurum, şehir, ülke ya da bireyin karbon salımı (emisyonu) ton karbondioksit olarak ölçülebilir.

İklim mitigasyonu: Azaltım; iklim değişikliğine yol açan sera gazı kaynaklarının azaltılması ya da karbon yutaklarının artırılması.

207 Ekolojik/karbon ayak izi için bkz. “100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi”, “Türkiye’nin Ekolojik Ayak İzi Raporu”. Footprint Network (2012), <https://www.footprintnetwork.org>. Döngüsel ekonomi için bkz. “100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi”. Diğer kavramlara referanslar için kaynakçaya göz atabilirsiniz.

İklim adaptasyonu: İklim değişikliğine uyum. İklim değişikliğinin etkileri (kuraklık, aşırı hava olayları, tarımsal üretimin azalması, gıda krizi, deniz seviyesinin yükselmesi vb.) altında yaşayabilmek için alınan önlemlerin tümü.

İklim adaleti: Endüstriyelleşmesini tamamlamış refah düzeyi yüksek ülkelerin iklim değişikliğine yol açarak üstlendiği tarihsel sorumluluğu vurgular. İklimin değişmesinde hiçbir rolü olmayan pek çok ülkenin iklim değişikliğinin etkilerinden zarar görmesini adaletsizlik olarak tanımlar. Adaletsizlik bireysel düzeyde var olan ekonomik, ırksal ve cinsiyet eşitsizlikleriyle kesşir.

Müşterekler: Herkesin ya da belirli bir grup kullanıcının erişimine açık ve kullanıldıkça tükenen ortak kaynaklar. Müşterekler doğanın parçası olan ekosistemleri mutlaka kapsar ama daha geniş anlamıyla ortak alanlar, ortak mallar, ortak üretilmiş bilgi ya da kapitalist ilişkilere alternatif pratikleri de içerir.

Döngüsel ekonomi ve döngüsellik: Döngüsel ekonomi doğrusal ekonominin kaynak kullanıp atık çıkaran üretim sürecinden farklı olarak malzeme, işlem ve atıkları yeniden kullanma prensibiyle hareket eder.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: BM'nin kabul ettiği ve 2030 yılına kadar hayata geçirilmesi gereken bir eylem planıdır. Bu amaçlar arasında yoksulluğa ve açlığa son vermek, sağlıklı ve kaliteli yaşam, toplumsal cinsiyet eşitliği, iklim eylemi ve eşitsizliklerin azaltılması sayılabilir.

Kesşimsellik: Ekonomik, ırksal, etnik, cinsiyet, cinsel yönelim kaynaklı eşitsizliklerin iç içe geçerek farklı kimliklerle ilgili adaletsizliği güçlendirmesi.

Katılımcılık: Vatandaşların, toplulukların ve sosyal hareketleri de kapsayacak şekilde sivil toplumun, hayatlarını ilgilendiren konularda yerel, ulusal ve ulusötesi düzeyde politika yapma süreçlerinde söz sahibi olmalarıdır. Katılımcılık demokrasilerde seçimlerde oy vermenin ötesinde toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel, ekolojik ve mekânsal kararları tabandan şekillendirmeyi ifade eder.

Ekolojik modernizasyon: Endüstriyelleşme ve ekonomik büyüme sonucunda artan çevre problemlerinin devletlerin ve şirketlerin toplumdaki talebe bağlı olarak yeşil politikalar benimsemesi sonucunda ve özellikle de teknolojinin yardımıyla çözülebileceği savı.

Politik ekoloji: Küresel çevre problemlerinin yerelde nasıl tezahür ettiğini ekonomik, politik ve toplumsal güç ilişkileri içinden ve adalet kavramı çerçevesinde inceleyen ve ekolojik krizin çözülmesi için eşitsizlik üreten yapıların değişmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşım.

Yeşil araçlar ve pratikler: Ekolojik ayak izini ölçmek ve azaltmak için kullanılan yöntemler toplamı. Örnek olarak enerjiyi yenilenebilir kaynaklardan elde etmek, binaların karbon emisyonlarını azaltmak, yerel tüketmek, tüketimi ihtiyaç doğrultusunda düzenlemek verilebilir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Adaman, F. & Avcı, D. (2019). Durduğumuz Yer, Yürüdüğümüz Yol: Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Tartışmalarının Haritalandırılması, *ECOIQ*, 22-26.

Agyeman, J., Schlosberg, D., Craven L., & Matthews, C. (2016). Trends and Directions in Environmental Justice: from Inequity to Everyday Life, Community and Just Sustainabilities, *Annual Review of Environment and Resources*, 41(1), 321-340.

Akbulut, B. & Adaman, F. (2013). Modernleşmenin Dayanılmaz Cazibesi: Büyüme fetişizmi, *Perspectives*, 5(13), 14-17.

Akbulut, B. (2017). 'Commons', in C. L. Spash (der.), *Routledge Handbook of Ecological Economics*. Routledge.

Arsel, M., Akbulut, B., & Adaman, F. (2015). Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey. *Journal of Peasant Studies*, 42(2), 371-395.

Barry, J. 2005 (2003). Ecological Modernization. J. Dryzec and D. Schlosberg (der.) *Debating the Earth, Environmental Politics Reader* içinde (303-321. ss.). Oxford University Press.

Beck, U. (2005). *World Risk Society*. London: Polity Press.

Beck, U. (2011). Cosmopolitanism as Imagined Communities of Global Risk. *American Behavioral Scientist*, 55(10), 1346-1361.

D'Alisa, G., & Kallis, G. (2016). A political ecology of maladaptation: Insights from a Gramscian theory of the State. *Global Environmental Change*, 38, 230-242.

Doğru, B., Bagatır, B., & Pultar, E. (2020) *Türkiye'de İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Algısı*. İklim Haber ve KONDA Araştırma.

Duxbury, N., Kangas, A., & De Beukelaer, C. (2017). Cultural policies for sustainable development: four strategic paths, *International Journal of Cultural Policy*, 23(2), 214-230

Erensü, S. (2017). Turkey's Hydropower Renaissance: Nature, Neoliberalism and Development in the Cracks of Infrastructures. Fikret Adaman, Bengi Akbulut, and Murat Arsel (der.), *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdogan* içinde (ss.120-146). Londra ve New York: I. B. Tauris.

Farley, H. M., & Smith, Z. A. (2020). *Sustainability: if it's everything, is it nothing?*. Routledge.

Feeny, D., Berkes, F., McCay, B. J., & Acheson, J. M. (1990). The tragedy of the commons: twenty-two years later. *Human ecology*, 18(1), 1-19.

Gündoğan, A. C., Turhan, E., Aydın, C. İ. & Berke, M. Ö. (2016). 100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi. SKD Türkiye.

Hadden, J. (2015). *Networks in Contention: Divisive Politics of Climate Change*.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons, *Science*, 162(3859), 1243-1248.

IFACCA (International Federation of Arts Councils and Cultural Agencies), United Cities and Local Governments – Committee on Culture, International Federation of Coalitions for Cultural Diversity, and Cultural Action Europe, 2013. Culture as a Goal in the Post-2015 Development Agenda. <http://media.ifacca.org/files/cultureasgoalweb.pdf>.

Isar, Y. R. (2017). "Culture", "sustainable development" ve "cultural policy: a contrarian view". *International Journal of Cultural Policy*, 23(2), 148-158.

Islar, M. (2012) Privatised hydropower development in Turkey: a case of water grabbing?. *Water Alternatives*, 5(2), 376-391.

Kallis, Demaria ve D'Alisa (2020). *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*. Metis.

Martinez-Alier, J. (2003). *The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar Publishing.

Martinez-Alier, J., Temper, L., Del Bene, D., & Scheidel, A. (2016). Is there a global environmental justice movement?. *The Journal of Peasant Studies*, 43(3), 731-755.

Meadows, D. H., Randers, J., & Meadows, D. L. (2004). *Limits to Growth: The 30-Year Update*. White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing.

Meadows, D. H., Randers, J., Meadows, D. L., Behrens, W. W. (1972). The Club of Rome. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.

Mol, A. P. J. (2002). Ecological Modernization and the Global Economy. *Global Environmental Politics*, 2, 92-115.

Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.

Ostrom, E. (1994). *Neither market nor state: Governance of common-pool resources in the twenty-first century*. Washington, DC: International Food Policy Research Institute.

Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development. (1987). Oxford University Press.

Paker, H. (2017). The “politics of serving” and neoliberal developmentalism: The megaprojects of the AKP as tools of hegemony building. Fikret Adaman, Bengi Akbulut, and Murat Arsel (der.). *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment under Erdogan* içinde (ss. 103-119). Londra ve New York: I. B. Tauris.

Paker, H., Adaman, F., Kadirbeyoğlu, Z., & Özkaynak, B. (2013). Environmental organizations in Turkey: Engaging the state and capital. *Environmental Politics* 22(5), 760-778.

Robbins, P. (2012). *Political ecology: A critical introduction* (Cilt 16). John Wiley & Sons.

Swyngedouw, E. (2010). Apocalypse forever?. *Theory, culture & society*, 27(2-3), 213-232.

Şahin, Ü. (2019). The Politics of Environment and Climate Change. *The Routledge Handbook of Turkish Politics*.

Throsby, D. (2015). Culture in Sustainable Development. Isar, Y.R. (der.). *Re-Shaping Cultural Policies. 2005 Convention Global Report* içinde (ss. 151-169). Paris: UNESCO Publishing.

Turhan, E., Cerit Mazlum, S., Şahin, Ü., Şorman, A. H., & Gündoğan, C.A. (2016). Beyond special circumstances: climate change policy in Turkey 1992–2015. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 7(3), 448-460.

Üstel, F. (2009). Kültür politikalarına bakış: Sorunlar ve tartışmalar. S. Ada, H. A. İnce (der.), *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, (ss. 7-24). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

World Cities Culture Forum, C40 Cities, Julie’s Bicycle, & BOP Consulting (2017). Culture and Climate Change. *World Cities Culture Forum*.

YAZAR HAKKINDA

Hande Paker, siyaset sosyolojisi ve politik ekoloji alanlarında çalışıyor. Bu çerçevede sivil toplum ve devlet ilişkileri biçimleri, yerel ve küresel ekseninde çevre politikaları, kozmopolit vatandaşlık ve bilhassa çevre sorunları ve iklim krizi üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir. *Voluntas, Environmental Politics, Theory and Society, Middle Eastern Studies* gibi uluslararası dergilerde ve çeşitli kitaplarda makaleleri yayınlanmıştır. 2015-16 Mercator-IPM araştırmacısıdır. Hamburg Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak bulunmuştur. Son dönemde çevre sivil toplum aktörlerinin iklim adaleti ile ilgili faaliyetlerini yerel ve ulus ötesi eylem alanlarına odaklanarak analiz eden çalışmalar yürütmektedir.

Hande Paker McGill Üniversitesi'nde doktora yapmıştır. Yüksek lisans eğitimini McGill Üniversitesi'nde, lisans eğitimini ise Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Halen Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğretim üyesidir.

YAZAR TEŞEKKÜRLERİNİ SUNAR

Raporun araştırma sürecinde (Dijital) Uluslararası Ziyaretçi Programı kapsamında bizi sanal olarak ağırlayan Het Nieuwe Instituut ve DutchCulture'a ve özellikle de bize sahada rehberlik eden, itinayla ilgilenen ve fikirlerini esirgemeyen Kim Bouvy ve Yasemin Bağcı'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca, saha araştırmasında yer almayı kabul eden, zamanını ve tecrübelerini cömertçe paylaşan tüm görüşmecilere teşekkürü borç bilirim. Fikret Adaman'a yaptığı tüm öneriler için minnettarım. İKSV'ye ve en başta Özlem Ece ve Fazilet Mıstıkoğlu'na bütün araştırma ve yazma sürecinde verdikleri destek, benimsedikleri çalışma pratikleri ve gösterdikleri dostluk için çok teşekkür ederim.

İSTANBUL KÜLTÜR SANAT VAKFI (İKSV)

İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV), kâr amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan bir kültür kurumu. 1973 yılından bu yana İstanbul'un kültür-sanat yaşamını zenginleştiren çalışmalar yürütüyor. Düzenli olarak İstanbul Müzik, Film, Tiyatro ve Caz Festivalleri, İstanbul Bienali, İstanbul Tasarım Bienali, Leyla Gencer Şan Yarışması ve Filmekimi'ni düzenleyen, yıl boyunca özel etkinlikler gerçekleştiren vakıf, Nejat Eczacıbaşı Binası'nda yer alan Salon İKSV'de farklı disiplinlerdeki etkinliklere ev sahipliği yapıyor ve İKSV Alt Kat'ta çocuklara ve gençlere yönelik yaratıcı bir etkinlik programı sunuyor.

Venedik Bienali'nde dönüşümlü olarak Uluslararası Mimarlık ve Sanat Sergilerindeki Türkiye Pavyonu'nun organizasyonunu üstlenen İKSV, kültür politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla araştırmalar yürütüyor ve raporlar hazırlıyor. Vakıf ayrıca festivallerinde sunduğu ödüller, verdiği eser siparişleri, yer aldığı yerel ve uluslararası ortak yapımlar ve Fransa'daki Cité Internationale des Arts sanatçı atölyesinde yürüttüğü bir misafir sanatçı programının yanı sıra her yıl sunduğu Aydın Gün Teşvik Ödülü, Talât Sait Halman Çeviri Ödülü ve Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatro Teşvik Ödülü ile güncel kültür-sanat üretimini destekliyor.

İKSV, 2018'den beri UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun genel kurul üyeleri arasında yer alıyor.

iksv.org

İKSV'nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında hazırlanan bu rapora ve daha önce yayımlanan aşağıdaki tüm raporlara iksv.org web sitesinden ve İKSV Kitaplık uygulamasından ulaşabilirsiniz.

Değerli katkıları için teşekkür ederiz.
(Alfabetik sırayla)
Esra A. Aysun
Yasemin Bağcı
Su Başbuğu
Kim Bouvy
Het Nieuwe Instituut
Quirine van der Hoeven
İngiltere Sanat Konseyi
Julie's Bicycle
Lucy Latham

Raporla ilgili görüş bildirdikleri için teşekkür ederiz.
(Alfabetik sırayla)
Prof. Dr. Fikret Adaman
Dr. Öğr. Üyesi Ali Alper Akyüz
Dr. Ayça İnce
Prof. Dr. Füsun Üstel

Yazar
Hande Paker

Proje Ekibi
Özlem Ece
Ezgi Cemre Er
Fazilet Mıstıkoğlu
Pelin Su Özdoğan
Caner Soyulmaz
Ezgi Yılmaz

Grafik Tasarım
Bülent Erkmén

Grafik Uygulama
Çağan Karaağaç

Düzeltili
Erim Şerifoğlu

İletişim Ekibi
Cansu Aşkın
Coşku Atalay
Derya Bozcuk
Ayşe Bulutgil
Elif Ekinci
Ayşen Ergene
Didem Ermiş
Ebru Gümrükçüoğlu
Bahar Helvacıoğlu
Esra Kılıç
Ayşe Ezgi Yıldız
İtir Yıldız
Meriç Yirmili

İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın kültür politikaları çalışmaları kapsamında hazırlanmıştır. Kaynak göstermek kaydıyla doğrudan veya dolaylı olarak kullanılabilir.

İKSV Kültür Politikaları Çalışmaları ile ilgili daha fazla bilgi için [tıklayın](#).

© İstanbul Kültür Sanat Vakfı
Nejat Eczacıbaşı Binası
Sadı Konuralp Caddesi No: 5
Şişhane 34433 İstanbul
T: 0212 334 07 00 (pbx)
F: 0212 334 07 02
info@iksv.org
iksv.org

İstanbul, Şubat 2021

**İSTANBUL
KÜLTÜR
SANAT
VAKFI**

